

МІНІСТЕРСТВО
ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

СПОРИ ПРО МІЖНАРОДНЕ ВИКРАДЕННЯ ДІТЕЙ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

КОМІТЕТ З СІМЕЙНОГО ПРАВА НААУ
ДЕПАРТАМЕНТ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

УДК 341.49:343.433-053.2](072)

C73

Колектив авторів:

Г. О. Гаро — сімейний адвокат та медіатор, кандидат юридичних наук, Голова Комітету з сімейного права НААУ, лектор Вищої школи адвокатури НААУ, тел. 0673906517, електр. адреса: gannagaro@gmail.com

О. В. Зозуля — Начальник відділу міжнародної правової допомоги у цивільних справах Управління міжнародної правової допомоги Департаменту міжнародного права Міністерства юстиції України, тел. 0442795674, електр. адреса: ilatu@minjust.gov.ua

О. Р. Поєдинок — кандидат юридичних наук, адвокат, Заступник Голови Комітету з міжнародного права НААУ, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка, голова правління Студії сучасного права, член правління Центру сімейно-правових досліджень, тел. 0674031500, електр. адреса: olga.poedinok@gmail.com

С. Л. Савицька — кандидат юридичних наук, адвокат, член Комітету з сімейного, цивільного права та процесу НААУ, доцент кафедри Правосуддя Державного університету інфраструктури та технологій, член правління Студії сучасного права та Центру сімейно-правових досліджень, тел. 0976331197, електр. адреса: svetlana.advocate@gmail.com

А. В. Ющак — адвокат, LL.M (Європейський університет Віадрина, ФРН), медіатор, член правління Студії сучасного права та Центру сімейно-правових досліджень, тел. 0503396529, електр. адреса: anna.yushchak@gmail.com

О. В. Бобак — адвокат, член Комітету з сімейного права НААУ, тел. 0634359523, електр. адреса: oxana.bobak@gmail.com

І. А. Попіка — адвокат, член Комітету з сімейного права НААУ, тел. 0989549830, електр. адреса: popika.ira@gmail.com

Т. В. Власенко — адвокат, тел. 0961310140, електр. адреса: advokat.vlasenko.tatyana@gmail.com

В. В. Гапоненко — адвокат, 0934156011, gaponenko.viki@gmail.com

Г. О. Гаро

C73   Спори про міжнародне викрадення дітей / Г. О. Гаро, О. В. Зозуля, О. Р. Поєдинок, С. Л. Савицька, А. В. Ющак, О. В. Бобак, І. А. Попіка, Т. В. Власенко, В. В. Гапоненко. Х.: ФАКТОР-МЕДІА, 2021. 144 с.

ISBN 978-966-180-741-8

Методичні рекомендації підготовлені колективом авторів, які практикують у справах з іноземним елементом щодо захисту прав та інтересів дитини.

Посібник покликаний звернути увагу адвокатів на особливості провадження у справах щодо дитини за наявності іноземного елемента, в обставинах, коли місце проживання дитини незаконно змінено.

УДК 341.49:343.433-053.2](072)

ISBN 978-966-180-741-8

© Гаро Г. О., 2021

© ТОВ «ФАКТОР-МЕДІА», 2021

ЗМІСТ

Список скорочень	5
Список використаних джерел	5
Вступ	8
Розділ 1. Цивільно- та кримінально-правовий аспекти міжнародного викрадення дітей	11
Розділ 2. Загальна інформація про Гаазьку конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року та її місце у національній правовій системі України.....	15
2.1. Загальні положення Конвенції	19
2.2. Тлумачення норм Конвенції Верховним Судом України	31
Розділ 3. Міністерство юстиції як центральний орган в Україні з виконання Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей	43
Розділ 4. Процедура подання та розгляду заяв про сприяння поверненню дитини, поданих на підставі Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року	45
4.1. Розгляд заяви про сприяння поверненню дитини до України	46
4.2. Розгляд заяви про сприяння поверненню дитини з України до іноземної держави.....	51

Розділ 5. Специфіка судового розгляду справ про міжнародне викрадення дітей. Практика застосування судами України Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року	59
Розділ 6. Запобігання та оперативне реагування у випадках міжнародного викрадення дітей	73
Розділ 7. Особливості виконання в Україні судових рішень, прийнятих на підставі Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року	78
Розділ 8. Алгоритми дій адвоката (на підставі реальних деперсоніфікованих кейсів)	86
8.1. Якщо Ваш клієнт — один із батьків, який хоче повернути дитину (дітей) з території іноземної держави до України	86
8.2. Якщо Ваш клієнт — один із батьків, який хоче повернути дитину (дітей) з України до країни її (їх) проживання.....	95
8.3. Якщо Ваш клієнт — один із батьків, який хоче, щоб дитина (діти) залишилась (залишились) в Україні.....	102
Розділ 9. Практика Європейського суду з прав людини у справах про міжнародне викрадення дітей	109
Розділ 10. Позасудові способи вирішення спорів у випадках міжнародного викрадення дітей. Можливості та специфіка медіації у ситуаціях, пов'язаних з міжнародним викраденням дітей	135

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ:

СК – Сімейний кодекс України.

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України.

БПД – безоплатна правова допомога.

ККУ – Кримінальний кодекс України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25.10.1980 р. (Гаазька конвенція).
2. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р.
3. Європейська Конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996 р.
4. Сімейний кодекс України.
5. Кримінальний кодекс України.
6. Цивільний процесуальний кодекс України.
7. Закон України «Про приєднання України до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей» від 11.01.2006 р.
8. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р.
9. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 р.
10. Закон України «Про судовий збір» від 08.07.2011 р.
11. Закон України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 р.
12. Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р.

13. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р.
14. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання Україною Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей» від 29.08.2019 р.
15. Справа «ADŽIĆ v. CROATIA № 2» (рішення від 02.05.2019; остаточне рішення від 02.08.2019; заява № 19601/16).
16. Справа «BIANCHI v. SWITZERLAND» (рішення від 22.06.2006; заява № 7548/04).
17. Справа «RIHAU v. LITHUANIA» (рішення від 14.01.2020; набуття статусу остаточного 14.04.2020; заява № 10926/09).
18. Рішення ЄСПЛ «Карлсон проти Швейцарії» від 08.11.2008 р.
19. Постанова Кабінету Міністрів України «Про виконання на території України конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей» від 10.07.2006 р. № 952.
20. Наказ Міністерства юстиції України від 02.04.2012 р. № 512/5 «Про затвердження інструкції з організації примусового виконання рішень».
21. Рішення Верховного Суду України у справі № 2-4237/12 від 29.08.2018 р.
22. Постанова Верховного Суду від 27.02.2019 р. у справі № 752/24280/17 (провадження № 61-42994 св 18).
23. Постанова Верховного Суду від 11.12.2019 р. у справі № 552/1759/19 (провадження № 61-18088 св 19).
24. Постанова Верховного Суду від 11.12.2019 р. у справі № 361/5779/18 (провадження № 61-13858 св 19).
25. Постанова Верховного Суду від 14.06.2018 р. у справі № 461/926/17 (провадження № 61-1192 св 17).
26. Постанова Верховного Суду від 24.10.2018 р. у справі № 344/12248/16-ц (провадження № 61-12975 св 18).

27. Постанова Верховного Суду від 12.12.2018 р. у справі № 463/543/17 (провадження № 61-42319 св 18).
28. Постанова Верховного Суду від 06.06.2018 р. у справі № 686/15274/14-ц (провадження № 61-20940 св 18).
29. Постанова Верховного Суду від 29.11.2018 р. у справі № 640/5739/17 (провадження № 61-29201 св 18).
30. Постанова Верховного Суду від 10.04.2019 р. у справі № 757/51046/17-ц (провадження № 61-14573 св 18).
31. Постанова Верховного Суду від 04.12.2019 р. у справі № 344/6360/17 (провадження № 61-7135 св 19).
32. Постанова Верховного Суду від 05.02.2020 р. у справі № 521/16839/18 (провадження № 61-5573 св 19).
33. Постанова Верховного Суду від 29.08.2018 р. у справі № 2-4237/12 (провадження № 61-18331 св 18).
34. Постанова Верховного Суду від 04.07.2018 р. у справі № 640/688/17 (провадження № 61-21205 св 18).
35. Постанова Верховного Суду від 12.06.2019 р. у справі № 234/17176/17 (провадження № 61-61 св 19).
36. Постанова Верховного Суду від 15.08.2018 р. у справі № 201/3664/17 (провадження № 61-19473 св 18).
37. Постанова Верховного Суду від 17.12.2018 р. у справі № 461/4678/17 (провадження № 61-46304 св 18).
38. Постанова Верховного Суду від 29.05.2019 р. у справі № 357/17852/15-ц (провадження № 14-199 цс 19).

ВСТУП

З кожним роком зростає кількість інтернаціональних шлюбів та відповідно народжених у таких шлюбах дітей. Незалежно від громадянства, кожна дитина має широкий спектр прав, зокрема право на здорове зростання, духовне формування, на любов та піклування обох батьків. Попри те, що батьки мають юридично закріплені рівні права і несуть рівні обов'язки щодо своїх дітей, конфліктні ситуації й непорозуміння між ними часто призводять до викрадення дитини одним із батьків, зокрема незаконного утримування або самовільного вивезення до іншої країни.

Що ми чуємо, якщо це один з батьків, який хоче повернути дитину (дітей) до України з території іноземної держави:

- друга сторона без мого спеціального або на підставі підробленого або вже «простроченого» нотаріального дозволу вивезла дітей за кордон та не повернула;

- я не знаю/знаю, де вона перебуває;

- це порушує моє право на контакт із дітьми, право дітей на отримання освіти рідною мовою та гарантовану мені рівність здійснення батьківських прав та обов'язків;

- це кримінальне правопорушення, і я хочу покарати.

Друга сторона, заперечуючи, зазвичай озвучує наступне:

- це в інтересах дітей, тут вони здорові, навчаються та в них є майбутнє;

- вони тебе бояться та не бажають бачитися з тобою;

- я зазнавала від тебе постійне (періодичне) психологічне насильство;

- батько дитини не брав участі у житті дитини — не цікавився інтересами дитини, не забезпечував її матеріально.

Що нам кажуть, якщо один з батьків — іноземець, який хоче повернути дитину (дітей) з України до країни її (їх) проживання:

- ми познайомилися в соціальних мережах, зустрілися, я запросив погостювати, закохався, потім вона запросила мене в гості, ми були такі щасливі, що вирішили одружитися, весілля влаштували у центрі «Готово» в Києві, медовий місяць провели у Таїланді/США, жити вирішили у моїй країні;

— через два (чотири) роки вона втекла разом із дитиною (дідьми), я отримав рішення суду моєї країни про незаконність цих дій та про повну опіку, бо я батько, а дитина (діти) — громадяни моєї країни, її (їх) майбутнє точно не в Україні — країні третього світу.

Друга сторона, заперечуючи, зазвичай озвучує наступне:

— він тиран та деспот, змушував мене виходити на роботу, але достойну роботу мені як негромадяниці не дають;

— мені та дитині (дітям) немає де жити, до розлучення ми жили в квартирі, яка належить батькам чоловіка, після розлучення я змушена винаймати житло, грошей катастрофічно не вистачало, з початку введення карантину всіх співробітників відправили у відпустку за власний рахунок;

— я не можу нагодувати дитину (дітей) нормальною їжею, до якої ми звикли в Україні, а він не вміє доглядати за дитиною (дітьми);

— він вживає наркотики та веде аморальний спосіб життя, я його боюся;

— я чужа в його світі, навколо завжди незнайомі люди, його друзі мене не розуміють, я не можу емоційно донести його мовою свої бажання та страждання, ми з різних планет.

Що каже один із батьків, який хоче, щоб дитина (діти) залишилися в Україні:

— ми з дитиною потрібні були лише для отримання соціальних виплат;

— він хотів дитину від «білої» жінки, як дружина я йому не потрібна;

— виявилось, що він живе з другом і хоче спільно з ним виховувати мою дитину;

— він тиранить дитину (дітей), заставляє їсти та жити в режимі, гіршому за казарму, в мене почався нервовий тік.

Ну і так далі... Голова йде обертом від того, що чуєш. Хто з них правий? Чи треба це визначати адвокату? Ми звикли вірити нашому клієнту, проте, як показує досвід, правда десь посередині, бо обидві сторони за озвученими правовими позиціями мають свої страхи, інтереси та потреби, які захищають. Обидві сторони хочуть бути батьками для своєї дитини та брати участь у її вихованні.

Супутніми факторами міжнародного викрадення дітей сьогодні також стають збройні конфлікти на території низки держав, коли

унеможлиблюється ефективний рівень контролю перетину кордону, а також запровадження заходів нерозповсюдження пандемії Covid-19 та встановлення особливих правил перетину/закриття кордонів країн світу.

Найкраще забезпечення інтересів дитини — принцип, задекларований у міжнародних документах, зокрема в Декларації прав дитини 1959 року та Конвенції про права дитини 1989 року.

З метою запровадження міжнародно-правового механізму повернення дитини до держави постійного проживання, в разі незаконного її вивезення або незаконного утримання одним із батьків, понад 20 років тривала підготовка по напрацюванню та підписанню Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 року (надалі — Конвенція), яка для України набула чинності з 1 вересня 2006 року — з моменту приєднання. Конвенція підписана лише обмеженою кількістю держав світу.

Україна останні десятиліття лише формує свою нормативну базу та впроваджує законодавчі ініціативи у цій категорії справ. Справи про повернення дітей до країни постійного місця проживання є справами з іноземним елементом.

На сьогодні порядок розгляду таких справ та вчинення виконавчих дій з повернення/передачі дітей є ще недосконалими. По-перше, адвокат, який представляє інтереси клієнта у цій справі, зіштовхується з питанням підсудності. По-друге, особливими завжди є застосування законодавства іноземних держав і процесуальний порядок розгляду таких справ на території іншої країни. І звичайно, є особливості виконання в Україні судових рішень, прийнятих на підставі Гаазької конвенції. Оскільки ці справи розглядаються роками й отримати рішення — це ще не перемога, примусове виконання рішення у справах щодо дітей є найскладнішою стадією.

Дії адвоката в таких справах повинні ґрунтуватися на дотриманні принципу найкращого забезпечення інтересів дитини. Процес є емоційно виснажливим, особливо для дитини. Тому батьки та їхні адвокати зобов'язані спрямовувати свої зусилля передусім на попередження викрадення, використовуючи альтернативні позасудові шляхи врегулювання спору між батьками, зокрема транскордонну (міжнародну) сімейну медіацію.

Цей методичний матеріал спрямований допомогти адвокатам ефективно працювати з даною категорією справ.

РОЗДІЛ 1

ЦИВІЛЬНО- ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО ВИКРАДЕННЯ ДІТЕЙ

Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25.10.1980 р. (Гаазька конвенція) була розроблена і підписана з метою запровадження міжнародно-правового механізму мирного та впорядкованого повернення дітей, яких незаконно вивезено або яких незаконно утримують в іншій державі.

Вимога цієї Конвенції обумовлена потребою забезпечити вирішення питань, що стосуються виховання та опіки дитини, у легітимний спосіб і таким чином гарантувати стабільне життя дитини і нормальні її стосунки із батьками чи іншими опікунами (піклувальниками).

Для України стороною цієї Конвенції вважається держава, що визнала приєднання України до Гаазької конвенції, або приєднання якої до Конвенції визнано Україною відповідно до ст. 38 Гаазької конвенції.

У зв'язку із ухваленням Верховною Радою України Закону України «Про приєднання України до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей», ця Конвенція набула чинності для нашої держави з 01.09.2006 р. і, за даними Міністерства юстиції України, застосовується у відносинах між Україною та 85 державами-учасницями (з 01.12.2020 р. Конвенція набула чинності між Україною і Белізом, з 01.01.2021 р. — між Україною та Узбекистаном).

Отже, Україна, ставши учасницею Гаазької конвенції, взяла на себе зобов'язання вживати усіх необхідних заходів і долучилася до міжнародного механізму співпраці, який дозволяє більше ніж 80 державам світу вирішувати питання організації впорядкованого і якнайшвидшого повернення незаконно вивезених або утримуваних за кордоном дітей, що постраждали від наслідків протиправної поведінки одного з батьків або інших родичів, діями яких порушуються права батьків щодо піклування про дитину.

Щоб зрозуміти, наскільки для України актуальною є тема викрадення дітей саме в контексті Гаазької конвенції, необхідно пояснити деякі її аспекти.

По-перше, Гаазьку конвенцію застосовують до будь-якої дитини, яка не досягла 16 років і постійно проживає у державі — учасниці Конвенції безпосередньо перед вчиненням порушення прав піклування, у випадках, коли викрадення батьками власної дитини (батьком, що живе окремо, у матері; опікуном чи піклувальником, одним із батьків із дитячого будинку тощо) не створює складу злочину, передбаченого ст. 146 Кримінального кодексу України.

По-друге, головною перевагою Гаазької конвенції є можливість захистити дитину, її права, забезпечити мінімізацію негативного впливу на неї від протиправного вивезення або утримування, гарантувати право кожної дитини на стабільні умови життя і протидіяти випадкам використання дитини для маніпуляцій у сімейних взаємовідносинах батьками, іншими родичами, а також заперечувати можливість ставлення до дитини як до власності, а не як до особистості.

Цивільно-правовий аспект міжнародного викрадення дітей полягає у запровадженні Гаазькою конвенцією процедури для забезпечення повернення дітей, яких незаконно вивозять або утримують на території іноземної держави, до держави їхнього постійного місця проживання. Ключовим моментом є саме держава постійного місця проживання дитини, а не її громадянство чи громадянство її батьків.

Переміщення вважається незаконним, коли є вивезення за кордон або неповернення з-за кордону дитини, якщо права піклування про дитину, які належать заявнику, порушують.

На практиці, як правило, дитину вивозить або відмовляє у поверненні до держави постійного проживання один із батьків, проте бувають випадки, коли дитина незаконно утримується іншими членами сім'ї та родичами. Отже, один із батьків (або будь-яка інша особа, якій належать права піклування про дитину) не має права одноосібно ухвалювати рішення про зміну місця проживання дитини або переміщення дитини на невизначений час в інше місце, зокрема, вивозити її в іншу державу або не повертати дитину до держави її постійного проживання.

В Україні Центральним органом із виконання передбачених Гаазькою конвенцією функцій, а також співробітництва з компетентними органами за кордоном визначено Міністерство юстиції України, яке діє безпосередньо або через територіальні органи юстиції.

Центральні органи забезпечують виконання заходів для виявлення місцезнаходження дитини, запобігання нанесенню подальшої шкоди дитині, забезпечення її добровільного негайного повернення. Якщо потребують обставини, також надають юридичну та організаційну допомогу для забезпечення безпечного повернення дитини.

Слід зазначити, що дія Гаазької конвенції обмежується лише функціями негайного повернення незаконно вивезеної (утримуваної) дитини, і в ній не йдеться про визначення її постійного місця проживання, а тим більше піклування. Адже тимчасовий чи постійний виїзд дитини, зміна країни проживання дитини має відбуватися лише за згодою обох батьків, лише якщо один із них не позбавлений батьківських прав.

Ключовим для виконання Гаазької конвенції є застосування найоперативніших процедур та ухвалення рішення щодо повернення дитини протягом 6 тижнів із дати порушення провадження у справі. Ефективність визначеного Конвенцією механізму забезпечується також спрощеним доступом осіб до компетентних органів.

Гаазька конвенція охоплює лише загальні процедурні питання повернення дитини. В Україні така процедура має свої особливості. Порядок роботи із заявами на підставі Конвенції та механізм взаємодії залучених органів визначається Порядком виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 10.07.2006 р. № 952.

Право вирішувати питання повернення дитини або відмовити в її поверненні мають виключно суди тієї держави, де знаходиться дитина. Якщо під час розгляду справи про повернення дитини встановлено факт незаконного переміщення або утримування дитини, згідно із зобов'язанням за Гаазькою конвенцією, однозначним наслідком цього має бути повернення дитини до держави її постійного місця проживання.

У цьому випадку також слід вказати на норми іншої Конвенції, а саме, відповідно до ст. 7 Європейської Конвенції про здійснення

прав дітей (25.01.1996 р.), «у справах, які стосуються дитини, судовий орган діє швидко, уникаючи будь-яких невинуватих зволікань, а наявні процедури мають забезпечувати швидке виконання його рішень. У термінових випадках судовий орган повинен мати повноваження ухвалювати у разі необхідності рішення, які підлягають негайному виконанню».

Негайне виконання є суттєвим, оскільки затримки можуть мати невідворотні наслідки для стосунків між дитиною і тим із батьків, хто був покинутий. А тому центральними органами або іншими компетентними органами мають бути докладені зусилля для того, аби простежити за виконанням рішень про повернення дітей та визначити у кожному конкретному випадку, чи не мало місце зволікання з виконанням або невиконання рішення.

Слід зазначити, що дія Конвенції поширюється виключно на цивільно-правові відносини та не охоплює кримінально-правовий аспект щодо повернення дітей, коли встановлений факт вчинення злочину, що пов'язаний із викраденням або торгівлею дітьми (статті 146, 149 Кримінального кодексу України).

Окрім того, буквальне тлумачення назви Конвенції (використання словосполучення — «цивільно-правові аспекти») свідчить про те, що Конвенція покликана врегулювати відносини щодо забезпечення негайного повернення дітей, незаконно переміщених до будь-якої з Договірних держав або утримуваних у будь-якій із Договірних держав, а відповідні дії щодо порушення положень Конвенції розглядаються як акт порушення прав піклування або доступу до дитини, яка не досягла 16 років і постійно проживала в Договірній державі (ст. 4 Конвенції).

Незаконне переміщення і повернення дітей з-за кордону є однією з сучасних проблем, а отже, врегулювання основних питань з її вирішення покладено саме на Конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25.10.1980 р. (Гаазька конвенція).

РОЗДІЛ 2.

ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ПРО ГААЗЬКУ КОНВЕНЦІЮ ПРО ЦИВІЛЬНО- ПРАВОВІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО ВИКРАДЕННЯ ДІТЕЙ 1980 РОКУ ТА ЇЇ МІСЦЕ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Однією із основних характеристик сучасного суспільного життя є глибокі інтеграційні процеси, які охоплюють різні сфери, у тому числі й правові системи держав. Посилення міграційних процесів, глобалізація породжують виникнення правовідносин, що виходять за межі правової системи однієї держави, але потребують правового регулювання. Кордони внутрішньої юрисдикції держав вже не є незмінними, держави дозволяють міжнародно-правове регулювання питань, які традиційно вважалися такими, що стосуються лише внутрішньодержавних відносин.

Одним із основних компонентів державної політики України у сфері захисту дитинства є удосконалення нормативно-правової бази, зокрема імплементація норм міжнародного права. Результатом цієї діяльності є те, що на сьогодні Україна є учасницею цілого ряду міжнародних документів у сфері забезпечення прав дитини.

Свідченням наміру нашої держави забезпечувати захист прав дитини є, серед іншого, постійна робота зацікавлених органів влади з підготовки пропозицій про приєднання України до міжнародних договорів у сфері сімейного права.

Слід зазначити, по-перше, що Конвенція ООН про права дитини, яка є основним документом, що визначає правові стандарти у сфері захисту прав дитини, була ратифікована Україною ще 27.02.91 р. і набула чинності 27.09.91 р.

По-друге, важливе значення має ратифікація низки міжнародних договорів у сфері сімейного права, розроблених у рамках Ради Європи і Гаазької конференції з міжнародного приватного права,

що дозволяють вирішувати практичні питання, які стосуються здійснення прав дітей, регулюють відносини батьків і дітей, як матеріальні, так і особисті. Деякі з цих договорів були підписані Україною ще в 2002 – 2003 роках.

У 2006 році Україною було ратифіковано Конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 1980 р. (далі – Гаазька конвенція). Гаазька конвенція спрямована на захист дітей від їх незаконного вивезення та/або утримування. За її допомогою створено процедуру для забезпечення повернення дітей, яких незаконно вивозять або утримують, до країни постійного місця проживання.

Зазначена Конвенція є найпоширенішим міжнародним інструментом у цій сфері, адже її учасницями, як ми вже знаємо, є більше ніж 80 держав світу, які співпрацюють у її рамках і використовують її ефективний механізм.

Конвенція застосовується до будь-якої дитини, яка не досягла 16 років, та проживала в Договірній державі безпосередньо перед протиправним вивезенням за кордон.

Стаття 8 Конвенції надає будь-якій особі, установі (іншому органу), які стверджують, що дитина була вивезена або утримується з порушенням прав піклування, право звернутися з заявою про допомогу у забезпеченні повернення дитини. У Конвенції вживаються поняття «право піклування» і «право доступу», тлумачення яких обмежено цілями Конвенції.

Так, «право піклування» охоплює права, пов'язані з піклуванням будь-якої особи про дитину, і зокрема, право визначати місце проживання дитини, а «право доступу» включає право спілкуватися з дитиною, у тому числі переміщувати дитину на обмежений час у місце інше, ніж місце її постійного проживання.

Отже, переміщення вважається незаконним, коли має місце вивезення за кордон або неповернення з-за кордону дитини, якщо при цьому порушуються права піклування про дитину, що належать будь-якій особі, установі або іншому органу.

Правові підстави виникнення правового зв'язку між дитиною і особою (установою) визначаються відповідно до законодавства держави, у якій дитина постійно проживала, чинного рішення суду або компетентного органу або є наслідком угоди. Важливо також, щоб піклування здійснювалося ефективно.

У будь-якому випадку положення Гаазької конвенції застосовуються до випадків, які не містять складу злочину. Довідково: в проєкті Закону р. н. 1192 (розроблений у 2018 року Мін'юстом, взятий за основу та внесений у 2019 році на розгляд Верховної Ради України групою народних депутатів) міститься, серед іншого, пропозиція криміналізувати незаконне вивезення чи утримування дитини за кордоном. Кримінальний кодекс України пропонується доповнити новою статтею з метою притягнення до кримінальної відповідальності одного із батьків (усиновлювачів), опікунів, піклувальників, які незаконно вивезли чи утримують за кордоном дитину, яка має постійне проживання в Україні, на порушення рішення органу опіки та піклування або суду, або прав, установлених законодавством щодо визначення місця проживання дитини.

У більшості випадків особою, що вивозить дитину, є один із батьків, рідше це бабуся чи дідусь. Водночас не слід забувати, що це може бути особа, яка є опікуном чи піклувальником дитини.

Отже, по-перше, в будь-якому випадку має місце вилучення дитини з сім'ї та соціального середовища.

По-друге, особа, яка забирає дитину за кордон, є членом сім'ї дитини: у більшості випадків батьком або матір'ю і, як правило, один із них сподівається отримати відповідне рішення компетентних органів щодо опіки над дитиною, тобто «узаконити» переміщення дитини.

Таким чином, Конвенція встановлює своїм завданням відновлення *status quo* шляхом негайного повернення дітей, які були неправомірно вивезені, оскільки вирішувати будь-які суперечки стосовно місця проживання і опіки над дитиною мають юрисдикцію лише органи за місцем постійного проживання дитини. Заяви відповідно до Конвенції направляються до Центральних органів, призначених державами-учасницями для виконання функцій, визначених Конвенцією.

В Україні заяви спрямовуються в Міністерство юстиції або його територіальні органи — Міжрегіональні управління юстиції.

Рішення про повернення дитини або відмову у поверненні приймає суд або компетентний орган тієї Договірної держави, в якій дитина перебуває внаслідок вивезення.

В Україні таке рішення ухвалюється судом. Підстави для відмови у поверненні визначені безпосередньо Конвенцією, проте їх перелік невеликий.

Суд може відмовити у поверненні, якщо минуло більше одного року з дати незаконного вивезення (п. 2 ст. 12); дитина вже прижилася у своєму новому середовищі; заявник фактично не здійснював права піклування стосовно дитини, або дав згоду на переміщення чи утримування дитини, або пізніше дав мовчазну згоду на переміщення або утримування дитини (п.п. «а» п. 1 ст. 13); існує серйозний ризик того, що повернення поставить дитину під загрозу заподіяння фізичної або психічної шкоди, створить для дитини нетерпиму (п.п. «b» п. 1 ст. 13) обстановку; виявлено, що дитина заперече проти повернення і досягла такого віку і рівня зрілості, при якому слід брати до уваги її думку (п. 2 ст. 13).

Водночас стаття 16 Конвенції містить вимогу не вирішувати питання щодо визначення місця проживання дитини по суті, поки не буде визначено, що дитина не повинна бути повернута відповідно до цієї Конвенції. Тобто слід урахувувати, що ухвалене рішення про повернення дитини до країни її постійного місця проживання не означає автоматичного вирішення питань про постійне місце проживання дитини, способи участі у вихованні та спілкуванні з нею, інших питань щодо правовідносин батьків та дітей.

Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей також передбачає можливість звертатися із заявою про ефективне здійснення прав доступу, тобто про надання можливості іншому з батьків або родичу, що проживають за кордоном, реалізовувати своє право на спілкування з дитиною.

Фактично Конвенція надає право звертатися і отримувати згоду, зокрема на «транскордонний контакт», тобто на виїзд дитини на визначений період часу за кордон. Механізм розгляду заяв про здійснення права доступу загалом не відрізняється від механізму, передбаченого для заяв про повернення дитини.

Рішення у разі, коли батьки або інші зацікавлені особи не досягають згоди, також ухвалюється судом з урахуванням найвищих інтересів дитини. У сучасному світі розлучення дитини з одним із батьків або іншими родичами може відбутися не просто внаслідок переїзду в інше місто, регіон, а взагалі — в іншу країну.

Однак, незважаючи на це, дитина має право спілкуватися з батьками, іншими особами, з якими існують сімейні зв'язки або навіть психологічні та духовні, якщо відповідне законодавство передбачає такі можливості (наприклад, це можуть бути хрещені, вчителі, тощо).

Проте як бути у тих випадках, коли існує загроза, що у випадку транскордонного контакту (коли матиме місце виїзд дитини за кордон) дитина не повернеться до місця постійного проживання або той із батьків, який проживає окремо, прагне встановити контакт на регулярній основі, які гарантії і заходи можуть бути застосовані.

На підставі ст. 21 Конвенції один з батьків, який проживає в Договірній державі, має право звернутися із заявою про забезпечення реалізації прав доступу до дитини. У заяві, зокрема, викладається суть пропозицій щодо спілкування з дитиною, тобто графік спілкування, періодичність, способи і засоби контактів з урахуванням щоденного розкладу дитини, її інтереси тощо.

Отже, ефективний механізм, визначений Конвенцією про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, дозволяє вирішувати випадки цивільно-правових «викрадень» міжнародно-правовими засобами і забезпечувати повернення дітей, яких незаконно вивозять і утримують, а також вирішувати питання транскордонних контактів, якщо батьки проживають у різних державах.

2.1. Загальні положення Конвенції

Поняття Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей та її застосування. Відповідно до ст. 9 Конституції України та ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України є частиною національного законодавства України та застосовується в порядку, передбаченому нормами національного законодавства.

Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей була підписана державами-учасницями 25.10.80 р., у твердому переконанні в тому, що інтереси дітей — це найважливіше

в справі турботи про них, бажаючи надати дітям захист у міжнародному масштабі від шкідливих наслідків їхнього незаконного переміщення або утримування і створити процедури для забезпечення їхнього негайного повернення до держави постійного проживання, а також забезпечити захист прав доступу.

Україна приєдналася до цієї Конвенції 11.01.06 р., тому як для громадян України, так і для органів, які покликані та мають повноваження щодо виконання цієї Конвенції, вона є досить новою та мало вивченою.

Слід зазначити, що як і в більшості міжнародних документів, усі терміни вживаються в Конвенції в загальному змісті, загалом, для спрощення їх розуміння. Тому сам термін «**викрадення**» слід розуміти як незаконне переміщення або утримування дитини.

Таким чином, Конвенція не кваліфікує дії щодо порушення її положень як кримінальний злочин, звідси й слова у назві – цивільно-правові аспекти.

Конвенцію застосовують до будь-якої дитини, що постійно проживає, наприклад, в Україні безпосередньо перед вчиненням акта порушення прав піклування або доступу. Застосування Конвенції припиняється, коли дитина досягає віку 16 років.

Для забезпечення виконання положень Конвенції Кабінет Міністрів України затвердив Порядок її виконання на території України, затверджений постановою від 10.07.06 р. № 952.

Відповідно до ст. 1 цілями цієї Конвенції є:

- а) забезпечення негайного повернення дітей, незаконно переміщених до будь-якої з Договірних держав або утримуваних у будь-якій із Договірних держав;
- б) забезпечення того, щоб права на опіку і на доступ, передбачені законодавством однієї Договірної держави, ефективно дотримувалися в інших Договірних державах.

Відповідно до умов цієї Конвенції, переміщення або утримання дитини розглядаються як незаконні, якщо:

- а) порушують права піклування про дитину, що належать будь-якій особі, установі або іншому органу, колективно або індивідуально, відповідно до законодавства держави, в якій дитина постійно мешкала до переміщення або утримання;

б) у момент переміщення або утримування ці права ефективно здійснювалися, колективно або індивідуально, або здійснювалися б, якби не переміщення або утримування.

Конвенцію застосовують до будь-якої дитини, яка постійно проживала в Договірній державі безпосередньо перед вчиненням акта порушення прав піклування або доступу. Застосування Конвенції припиняється, коли дитина досягає віку 16 років.

Договірна держава визначає Центральний орган для виконання функцій, покладених Конвенцією на такі органи. Відповідно до постанови КМУ «Про виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей» функції центрального органу в Україні за Конвенцією виконує Міністерство юстиції України безпосередньо та через територіальні управління юстиції і вживає всіх заходів для забезпечення повернення дитини і виконання інших положень Конвенції.

Фізична або юридична особа (заявник), яка має право на опіку (піклування) над дитиною, може звернутися до Мін'юсту або центрального органу будь-якої іншої держави, що є Стороною Конвенції, із заявою про сприяння поверненню дитини, незалежно від напрямку її вивезення (переміщення) — з-за кордону на територію України чи з території України за кордон, та заявою про забезпечення реалізації права доступу до дитини.

Для України Стороною Конвенції вважається тільки та держава, що визнала приєднання України до Конвенції або приєднання якої до Конвенції визнано Україною відповідно до ст. 38 Конвенції.

Однак відповідно до ст. 27 Конвенції, якщо очевидно, що вимоги цієї Конвенції не виконані або що заява є іншим чином недостатньо обґрунтованою, Центральний орган не зобов'язаний приймати заяву. У такому випадку Центральний орган негайно інформує про причини цього відповідного заявника або Центральний орган, через який була подана заява.

Пунктом 9 постанови КМУ «Про виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей» передбачено перелік повноважень Мін'юсту у разі надходження від заявника або від центрального органу заяви про сприяння поверненню дитини з України до іноземної держави (рис. 1, с. 22).

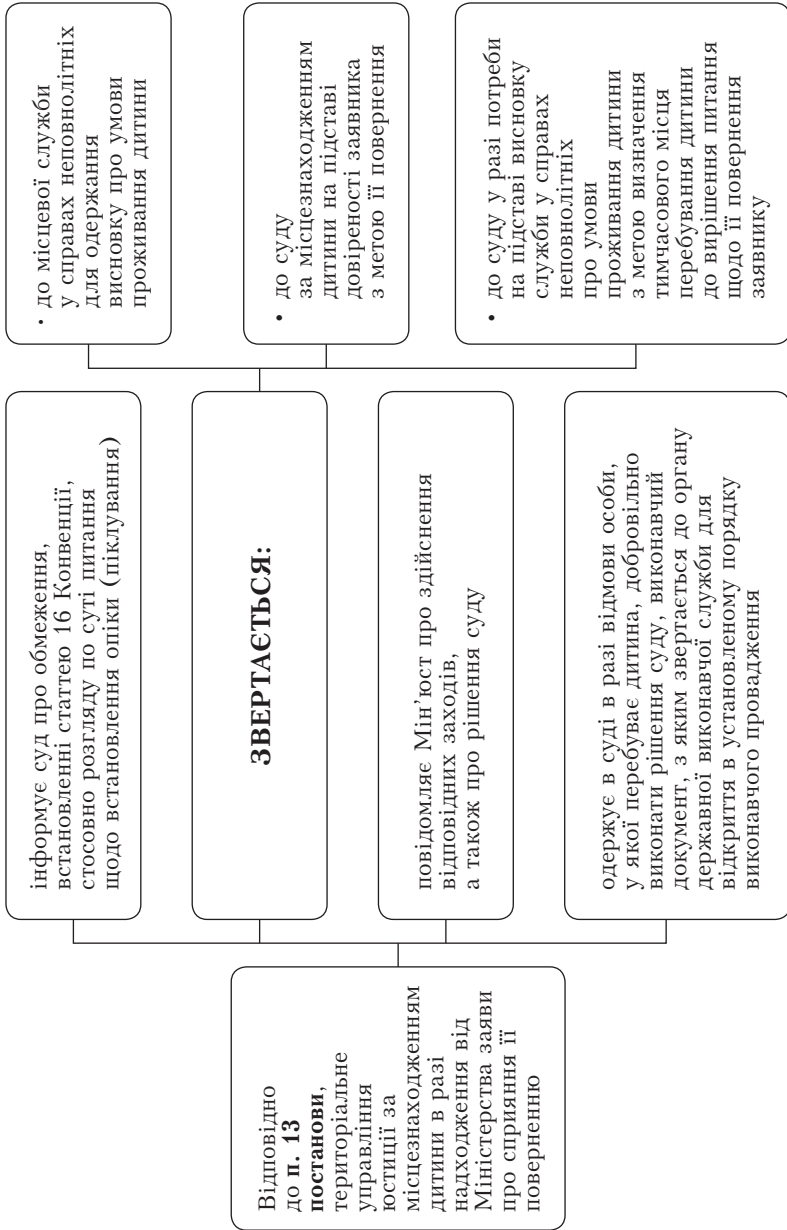

Рис. 1

Ця Конвенція не перешкоджає ніякій особі, установі або органу, що заявляє про порушення прав піклування або доступу, прямо звернутися до судових або адміністративних органів будь-якої Договірної держави, на основі положень цієї Конвенції або на іншій основі (ст. 29 Конвенції).

Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей застосовується між Договірними державами стосовно актів незаконного переміщення або утримування, що мають місце тільки після набуття нею чинності для цих держав.

Як уже зазначалося, виходячи з преамбули та положень Конвенції її головними цілями є:

- захист дітей від шкідливих наслідків їх незаконного переміщення через міжнародні кордони або незаконного утримування;
- забезпечення їх негайного повернення до держави їхнього постійного місця проживання;
- забезпечити, щоб права піклування або доступу, передбачені законом однієї Договірної держави, дієво забезпечувалися і в інших Договірних державах.

Завдяки цьому у світі сформувався виключний підхід до того, що відносини щодо повернення дітей у тих випадках, коли не йдеться про злочини, пов'язані з викраденням і торгівлею дітьми, на міжнародному рівні мають регулюватися виключно зазначеною Конвенцією.

Свідченням ефективності запропонованого Конвенцією механізму є також те, що її державами-учасницями є більше ніж 80 країн світу (за винятком мусульманських держав). Це країни ЄС, Латинської Америки, США, деякі країни колишнього СРСР (Білорусь, Грузія, Латвія, Литва, Молдова, Узбекистан, Туркменістан). У багатьох випадках Конвенція є єдиною правовою підставою для звернення до компетентних органів за кордоном з передбаченими Конвенцією заявами про повернення дитини або про забезпечення права доступу до дитини.

Гаазька конвенція створює просту і ефективну процедуру для забезпечення повернення дітей, протиправно вивезених або утримуваних на території іноземної держави, до держави їх постійного місця проживання.

ПРАВО ПІКЛУВАННЯ

«Права піклування» включають права, пов'язані з піклуванням будь-якої особи про дитину, і, зокрема, право визначати місце проживання дитини.

Говорячи про право піклування в контексті Конвенції, необхідно враховувати, що воно охоплює не лише визначення місця проживання дитини, а й вирішення питань про тимчасовий чи постійний виїзд дитини за кордон.

Тобто наявність документа, що визначає місце проживання дитини з одним із батьків, не є підставою для зміни дитиною держави проживання одним з батьків одноособово. Зміна країни проживання дитини вимагає окремого узгодження з тим із батьків, який проживає окремо (а за відсутності — потрібен дозвіл суду), адже такий переїзд, як правило, спричиняє зміну режиму спілкування дитини з другим із батьків, порядку участі у вихованні дитини, а також зміну звичного соціального, культурного, мовного середовища дитини, тобто впливає на питання, пов'язані з її подальшим життям, розвитком і вихованням.

ПРАВО ДОСТУПУ

«Права доступу» включають в себе право переміщення дитини на обмежений час у інше місце, ніж місце її постійного проживання, та право спілкування з дитиною.

Конвенцію застосовують до будь-якої дитини, що постійно проживає в Договірній державі безпосередньо перед вчиненням акта порушення прав піклування або доступу, що у багатьох випадках є єдиною правовою підставою для звернення до компетентних органів із заявами про повернення дитини або про забезпечення права доступу до дитини.

Застосування Конвенції припиняється, коли дитина досягає віку 16 років.

ЦЕНТРАЛЬНІ ОРГАНИ ТА ЇХ ФУНКЦІЇ

Відповідно до ст. 6 Конвенції Договірна держава визначає Центральний орган для виконання функцій, покладених Конвенцією на такі органи.

В Україні Центральним органом для виконання передбачених Конвенцією функцій, а також співробітництва з компетентними органами за кордоном визначено Міністерство юстиції, яке діє безпосередньо або через територіальні управління юстиції.

Безпосередньо функції Центрального органу виконує Департамент міжнародного приватного права і відділ правової допомоги у цивільних справах Управління міжнародної правової допомоги Департаменту міжнародного права.

Центральні органи можуть діяти самостійно або залучати інші компетентні органи, як-то: Національну поліцію, органи Державної прикордонної служби, служби у справах дітей, органи опіки та піклування, суди тощо.

Основними напрямками діяльності, тобто функціями Центрального органу відповідно до ст. 7 Конвенції, є: сприяння співробітництву між компетентними органами держави з метою забезпечення негайного повернення дітей; виявлення місцезнаходження дитини, що була незаконно переміщена або утримується; запобігання нанесенню подальшої шкоди дитині або зацікавленим сторонам шляхом вжиття або спричинення вжиття тимчасових заходів; забезпечення добровільного повернення дитини або досягнення дружнього вирішення питань, так звана медіація; обмін там, де це бажано, інформацією про соціальне походження дитини; надання інформації загального характеру про законодавство їхніх держав, пов'язане із застосуванням Конвенції; ініціювання судових та адміністративних процедур або забезпечення ефективного здійснення права доступу; у разі потреби надання або сприяння наданню юридичної допомоги і консультацій, включаючи участь адвокатів і юридичних радників; надання такої організаційної допомоги, яка може бути необхідна і доречна для забезпечення повернення дитини; обмін інформації про хід реалізації цієї Конвенції й у міру можливості усунення будь-яких перешкод для її застосування.

ПОДАННЯ ЗАЯВИ, ВЗАЄМОДІЯ З ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Заява, яку направляють на підставі Конвенції, повинна бути складена державною мовою і супроводжуватися перекладом на офіційну мову запитуваної держави або англійську чи французьку

мову та містити: інформацію про заявника, дитину і про особу, яка ймовірно вивезла або утримує дитину, підстави, які обґрунтовують вимогу про повернення дитини; всю наявну інформацію про особу і про особу, з якою може перебувати дитина.

До заяви додаються фото дитини та документи, які її обґрунтовують, наприклад, завірена копія судового рішення або договору між батьками, у якому визначено місце проживання дитини або порядок здійснення права піклування про дитину.

Разом із заявою надають доручення, яким заявник надає Центральному органу тієї держави, на території якої перебуває дитина, повноваження діяти від імені заявника, зокрема, звертатися до суду.

Центральний орган перевіряє, чи відповідає заява вимогам Конвенції, а отже, по ній можуть вживатися заходи, спрямовані на вирішення питання повернення дитини або забезпечення права доступу до дитини.

Тобто основна діяльність з виконання функцій за Конвенцією покладається на Міністерство юстиції України. При надходженні заяви щодо дитини, яка перебуває на території України, Мін'юст у разі потреби залучає компетентні органи для встановлення місцезнаходження дитини, вживає заходи для досягнення згоди на добровільне повернення дитини. Водночас у разі відмови від добровільного повернення дитини документи передаються до суду з метою прийняття рішення. У той же час представництво інтересів заявника у суді забезпечують представники Міністерства юстиції та територіальних органів.

У разі якщо особа має намір звернутися з заявою про повернення дитини до України або забезпечення реалізації права на доступ щодо дитини, яка перебуває за кордоном, Мін'юст роз'яснює порядок звернення, надає або сприяє наданню юридичної допомоги і консультацій, допомагає, у разі потреби, заявнику у підготовці відповідної заяви. Після направлення заяви і всіх документів до іноземного Центрального органу Мін'юст сприяє заявнику в отриманні інформації про хід розгляду справи, а після надходження повідомлення про задоволення заяви, у разі потреби, допомагає заявнику виконати рішення суду.

У прийнятті заяви може бути відмовлено Центральним органом, лише якщо буде встановлено, що:

- Конвенція не набула чинності у відносинах з державою, з якої дитина вивезена, і державою, до якої її було переміщено (ст. 38 Конвенції);
- вивезення відбулося до тієї дати, з якої Конвенція набула чинності у відносинах між державами-учасницями (ст. 35 Конвенції);
- дитина досягла 16 років (ст. 4 Конвенції);
- заява є явно необгрунтованою (ст. 27 Конвенції).

Слід зазначити, що ключовим для виконання Конвенції є застосування найоперативніших процедур (ст. 2, 11 (1) Конвенції) та прийняття рішення стосовно повернення дитини **протягом 6 тижнів з дати порушення провадження у справі (ст. 11 (2))**.

Ефективність запропонованого Конвенцією механізму забезпечується також спрощеним доступом осіб до компетентних органів. Зокрема, не передбачено будь-яких зборів у зв'язку із заявою, платежів з боку заявника на відшкодування витрат, пов'язаних з розглядом заяви в суді, крім випадків, коли держава зробила застереження про відшкодування послуг адвокатів або радників. Також не вимагається ніякої легалізації або подібних їй формальностей для виконання положень цієї Конвенції.

Разом з тим Конвенція дозволяє заінтересованій особі звернутися на її підставі безпосередньо до суду або компетентного адміністративного органу будь-якої Договірної держави, не залучаючи Центральні органи.

Однак має Конвенція й інші особливості у своєму застосуванні. Так, Конвенція не визначає порядку розгляду справи у судах, тобто суд керується національним процесуальним законодавством. Крім того, саме національне законодавство визначає порядок виконання рішення про повернення дитини або про право доступу до дитини.

В Україні порядок роботи із заявами на підставі Конвенції та механізм взаємодії залучених органів визначається Порядком виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, затвердженим постановою КМУ від 10.07.06 р. № 952. Суд розглядає заяви у позовному провадженні у порядку, визначеному Цивільним процесуальним кодексом, а примусове виконання рішень здійснюється відповідно до Закону «Про виконавче провадження».

МЕХАНІЗМ ГААЗЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ ТАКИЙ:

У разі встановлення незаконності переміщення або утримування та якщо минуло менш ніж 12 місяців до початку судового провадження, викрадені діти мають бути негайно повернені.

Разом з тим презумпція на користь повернення не є абсолютною, оскільки можна послатися на деякі винятки та, у разі їх підтримки, це надасть суду певну обмежену свободу діяти на власний розсуд щодо прийняття або неприйняття рішення про повернення.

Конвенція містить вичерпний перелік обставин, за наявності яких суд має право відмовити у поверненні дитини до місця постійного проживання.

Зокрема, якщо у ході розгляду справи суд виявить, що:

— особа, установа або інший орган, які мають піклуватися про дитину, фактично не здійснювали права піклування на момент переміщення або утримування (ст. 13 (1) а);

— особа, установа або інший орган, які мають піклуватися про дитину, дали згоду на переміщення або утримування, або згодом дали мовчазну згоду на переміщення або утримування (ст. 13 (1) а);

— існує серйозний ризик того, що повернення поставить дитину під загрозу заподіяння фізичної або психічної шкоди або іншим шляхом створить для дитини нетерпиму обстановку (ст. 13 (1) б);

— дитина заперечує проти повернення і досягла такого віку і рівня зрілості, при якому слід брати до уваги її думку (ст. 13 (2)); (статтею 3 Європейської Конвенції «Про здійснення прав дітей» передбачено: «дитині, яка внутрішнім законодавством визнається такою, що має достатній рівень розуміння, під час розгляду судовим органом справи, яка її стосується, надаються такі права, здійснення яких вона може вимагати:

а) отримувати всю відповідну інформацію;

б) отримувати консультації та висловлювати свою думку;

в) бути проінформованою про можливі наслідки врахування цієї думки та про можливі наслідки будь-якого рішення);

— повернення не допускається основними принципами запитуваної держави в галузі прав людини й основних свобод (ст. 20);

— з моменту переміщення пройшло більше року і дитина прижилася у новому середовищі (ст. 12 (2)).

Необхідно звернути увагу, що обов'язок доведення наявності підстав для відмови у поверненні дитини Конвенція покладає на особу, яка вчиняє протиправне вивезення або утримування дитини.

Слід зазначити, що, наприклад, при перевірці обставин щодо мовчазної згоди (ст. 13 (1) б) більшість суддів вважають, що мовчазна згода встановлюється із суб'єктивного наміру того з батьків, хто був залишений, і не надається оцінка при встановленні мовчазної згоди у випадках, коли той із батьків, хто був залишений, намагається забезпечити добровільне повернення, намагається примиритися з іншою стороною, щоб досягти повернення дитини.

Відповідно до зобов'язань за Конвенцією суд повинен швидко ухвалити рішення про повернення дитини, якщо вона:

- має вік менш ніж 16 років;
- має постійне місце проживання у державі – учасниці Конвенції;
- була неправомірно переміщена до Договірної держави або утримується у ній;
- жоден з шести винятків, передбачених Конвенцією, не був доведений відповідачем.

Виходячи із змісту Конвенції, вбачається, що для прийняття рішення про повернення дитини суду важливо встановити, що:

- дитина постійно проживала в державі – учасниці безпосередньо перед переміщенням або утримуванням (ст. 3 (а));
- переміщення або утримування дитини було порушенням прав на опіку або піклування згідно з законом тієї держави (ст. 3 (б));
- заявник фактично здійснював такі права на опіку на час переміщення або утримування дитини або здійснював би такі права, якби не переміщення або утримування.

Завжди слід пам'ятати, що обов'язок доведення того, що вимоги Конвенції щодо повернення дитини виконуються, покладається на заявника. А відповідач має довести, що існує один з винятків щодо неможливості повернення. При цьому, враховуючи скорочені строки розгляду цих справ, суд повинен виважено ставитися до клопотань сторін про витребування та надання доказів.

Суд може лише розглядати надані йому докази – до функцій суду не належить пошук виправдань для відмови ухвалити рішення щодо повернення дитини.

Якщо при розгляді справи про повернення дитини встановлено факт незаконного переміщення або утримування дитини, згідно з зобов'язанням за Гаазькою конвенцією, це має однозначним наслідком повернення дитини до держави її постійного місця проживання.

Стаття 16 Конвенції забороняє вирішувати по суті спір щодо піклування про дитину або визначення її місця проживання, поки не буде визначено, що дитина не повинна бути повернута відповідно до цієї Конвенції.

Об'єднання справ про повернення із заявами про піклування не лише суперечить ст. 16 Конвенції, а й веде до порушення ст. 8 (і можливо також ст. 6) Європейської Конвенції з прав людини.

Лише в єдиному випадку суд на підставі Конвенції уповноважений вирішувати по суті правовідносин між батьками і дитиною, а саме на підставі заяви про забезпечення права доступу до дитини (ст. 21 Конвенції). У цьому випадку суд розглядає справу та ухвалює рішення, яким визначає способи участі у спілкуванні заявника з дитиною, у тому числі місце зустрічей, їх періодичність, обумовленість їх проведення присутністю третіх осіб (наприклад, представника служби у справах дітей) та інші аспекти.

Більше того, відповідно до ст. 19 Конвенції жодне з рішень, прийнятих до цієї Конвенції, щодо повернення дитини не можна вважати таким, що вирішує будь-яке питання про піклування. Тобто рішення про повернення дитини не може позбавити права особу, яка зобов'язується повернути дитину в державу її постійного місця проживання, звернутися до суду та отримати рішення по суті питання про піклування. Як свідчить практика застосування Конвенції державами, таке рішення може бути винесено на користь відповідної особи, якщо це відповідає інтересам дитини, адже суд за місцем постійного проживання дитини матиме можливість найбільш повно дослідити ті обставини, які чітко дають можливість визначити, з ким має проживати дитина, яким чином мають здійснюватися права піклування про дитину.

Важливу роль при вирішенні справ щодо повернення дітей відіграють відповідні органи опіки та піклування і участь представників цих органів при розгляді справи є обов'язковою.

Отже, ставши учасницею Конвенції, Україна, взяла на себе зобов'язання вживати усіх необхідних заходів і долучилася до міжнародного механізму співпраці, який дозволяє державам

світу — учасникам Конвенції вирішувати питання організації впорядкованого і негайного повернення незаконно вивезених або утримуваних за кордоном дітей, що постраждали від наслідків протиправної поведінки одного із батьків або інших родичів, діями яких порушуються права батьків або іншого з батьків щодо піклування про дитину.

Крім того, ставши учасницею Конвенції, Україна визнає, що будь-які питання між батьками, розбіжності та спори щодо батьківських прав і обов'язків та способів їх реалізації мають визначатися законодавством держави, в якій дитина постійно проживає, і вирішуватися компетентними органами цієї ж держави, що впливає зі ст. 3 цієї Конвенції.

Головною ж цінністю Конвенції є те, що вона, у першу чергу, дозволяє захистити дитину, її права та забезпечити мінімізацію негативного впливу на неї від протиправного вивезення або утримання, гарантувати право кожної дитини на стабільні умови життя.

2.2. Тлумачення норм Конвенції Верховним Судом України

Новий підхід до вирішення справ про міжнародне викрадення дітей сформувався у зв'язку із винесенням 29 серпня 2018 року Верховним Судом України «прецедентного» рішення у справі № 2-4237/12, у якій містяться такі основні правові висновки та узагальнення:

1. Головний акцент Конвенції — один із батьків не може самостійно приймати рішення про зміну постійного місця проживання дитини.

2. Верховним Судом України здійснено системне тлумачення ст. 3 Конвенції, згідно з яким визначено, що уповноважений орган розглядає дії батька або матері як міжнародне викрадення за сукупності таких умов: 1) дитина мала постійне місце проживання в країні — учасниці Конвенції; 2) дитина незаконно переміщена або утримується за кордоном з порушенням справ піклування за умови, що ці права ефективно здійснювалися до її переміщення; 3) дитина не досягла 16-річного віку.

3. Місце постійного проживання дитини є визначальним при відновленні статусу-кво, оскільки незаконне переміщення чи утримання дитини порушує її права та інтереси і право батька чи матері на піклування про дитину, без згоди якого(ї) відбулася зміна місця проживання дитини.

4. Громадянство дитини або батьків не має значення при вирішенні таких спорів.

5. Під час розгляду питання про повернення дитини до держави її походження не вирішується питання встановлення особи, котрій у майбутньому буде надано право піклування про дитину.

6. Положення абзацу 2 ст. 12 Конвенції застосовуються лише у випадку, коли процедура повернення розпочата після спливу річного терміну з моменту викрадення (переміщення/утримання дитини).

7. Згода батька на тимчасовий виїзд дитини не є підставою для застосування пункту (а) ст. 13 Конвенції 1980 року («мовчазна згода»).

Гаазька конвенція була розроблена і підписана з метою запровадження міжнародно-правового механізму мирного та впорядкованого повернення дітей, яких незаконно вивезено або які незаконно утримуються.

Ця Конвенція набула чинності для України з 01.09.06 р. та є складовою її правової системи згідно зі ст. 9 Конституції України. Для України стороною цієї Конвенції вважається держава, що визнала приєднання України до Гаазької конвенції або приєднання якої до Конвенції визнано Україною відповідно до ст. 38 Гаазької конвенції.

Відповідно до норм міжнародного права у відносинах між нашою країною та іншими державами може бути визначено іншу дату чинності Гаазької конвенції. Наприклад, у відносинах між Україною та Італією вона чинна з 01.03.07 р., між Україною та Норвегією — з 01.10.12 р., отже, у кожному конкретному випадку при вирішенні спорів щодо протиправного переміщення або утримання дітей необхідно звертати увагу на чинність Гаазької конвенції у відносинах між нашою державою та відповідними державами.

Гаазька конвенція запроваджує процедуру для забезпечення повернення дітей, яких незаконно вивозять або утримують на території іноземної держави, до держави їх постійного місця проживання.

Гаазька конвенція застосовується до будь-якої дитини, яка не досягла 16 років і постійно проживає в державі — учасниці договору безпосередньо перед вчиненням порушення, у випадках, коли викрадення, як правило, батьками, не створює складу злочину, передбаченого ст.146 КК України.

Відповідно до ст. 497 ЦПК України підсудність судам України цивільних справ з іноземним елементом визначається цим Кодексом, законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Правовий режим іноземних осіб встановлюється національним законодавством держави, на території якої вони перебувають, але компетенцію держави в установленні змісту їх правового режиму обмежено нормами міжнародних договорів. Тому з метою дотримання вимог законодавства щодо правосуб'єктності сторін необхідно вживати заходів для встановлення статусу особи, яка є учасником судового процесу.

Наявність іноземного елемента в приватноправових відносинах, що виникають у зв'язку із застосуванням Гаазької конвенції, призводить до виникнення проблеми визначення компетентного права для врегулювання таких відносин.

Згідно зі ст. 14 цієї Конвенції, встановлюючи, чи дійсно мали місце незаконні переміщення або утримування, суд може безпосередньо враховувати законодавство, а також судові й адміністративні рішення. Судові або адміністративні органи Договірної держави, перед тим як видати розпорядження про повернення дитини, можуть просити заявника одержати від уповноважених органів держави постійного проживання дитини рішення або інший документ, що містить визначення переміщення або утримування як незаконного акта відповідно до ст. 3 Конвенції, якщо таке рішення або визначення може бути отримане в такій державі (ст. 15 Конвенції).

Відповідно до ст. 19 Гаазької конвенції ніяке рішення, прийняте відповідно до Конвенції щодо повернення дитини, не розглядається як установлення обставин будь-якого питання про піклування. Таким чином, установлення норм права не є обов'язком суду, а є його правом у разі, якщо таке необхідно для кваліфікації протиправності вчиненого діяння.

У Гаазькій конвенції визначено поняття «незаконне переміщення» або «утримування дитини». Згідно зі ст. 3 Конвенції переміщення або утримування дитини розглядаються як незаконні, якщо

порушуються права піклування про дитину, що належать будь-якій особі, установі або іншому органу, колективно або індивідуально, відповідно до законодавства держави, в якій дитина постійно мешкала до її переміщення або утримування, за умови, що у момент переміщення або утримування ці права ефективно здійснювалися, колективно чи індивідуально, або могли б здійснюватися, якби не переміщення (утримування).

На практиці в таких справах дитину вивозить або відмовляється повернути до держави постійного проживання один із батьків, проте трапляються випадки, коли дитина незаконно утримується іншими членами сім'ї та родичами.

У Гаазькій конвенції вживаються поняття «право піклування» і «право доступу», тлумачення яких обмежено виключно цілями Конвенції.

Так, право піклування означає сукупність прав, які стосуються турботи про дитину, зокрема право опікуна визначати місце проживання дитини. Право доступу включає право спілкуватися з дитиною, у тому числі переміщувати її на обмежений час у інше місце, ніж місце постійного проживання (ст. 5 Конвенції).

При визначенні поняття «постійне місце проживання» в контексті Гаазької конвенції враховують такі обставини, як реєстрація за місцем проживання, соціальні зв'язки дитини (відвідування дошкільного закладу, навчання у школі), наявність медичного страхування тощо. У випадках, коли перед вивезенням дитини з держави постійного місця проживання відсутні докази соціальної адаптації дитини — обставини, що передували вивезенню дитини, зокрема наміри та плани батьків щодо постійного місця проживання та заходи, що вживалися у цьому напрямку безпосередньо перед вивезенням дитини в Україну.

Відповідно до цілей Гаазької конвенції її суть полягає в тому, що один із батьків (або будь-яка інша особа, якій належать права піклування про дитину) не має права одноосібно приймати рішення про зміну місця проживання дитини або переміщення дитини на необмежений час у інше місце, зокрема вивезити її в іншу державу або не повертати дитину до держави її постійного проживання.

Якщо має місце факт переміщення або утримування дитини особою, якій не належать права піклування про неї, положення Гаазької конвенції на такі правовідносини не поширюються.

У цьому випадку будуть мати місце дії, які містять ознаки кримінального злочину.

За наявності вищезазначених обставин на підставі положень Гаазької конвенції дитину необхідно негайно повернути до держави її постійного проживання для того, щоб компетентний орган саме цієї держави прийняв рішення про визначення місця проживання дитини та участь у її вихованні батьків (інших осіб).

Тимчасовий чи постійний виїзд дитини за кордон має відбуватися лише за погодженням з іншим із батьків, якщо він не позбавлений батьківських прав. Тобто зміна країни проживання дитини вимагає узгодження з іншим із батьків (а в деяких державах за відсутності іншого з батьків – дозвіл суду), адже такий переїзд, як правило, спричиняє зміну режиму спілкування дитини з другим із батьків, порядку участі у вихованні дитини, а також зміну звичного соціального, культурного, мовного середовища дитини, що впливає на її подальше життя, розвиток і виховання.

Підставою звернення до суду в справах зазначеної категорії є наявність відповідно до Гаазької конвенції факту протиправного переміщення та/або утримування дитини та необхідність її повернення до місця постійного проживання з метою подолання негативних наслідків, які виникли у зв'язку з одноосібним рішенням особи (як правило, одного з батьків) змінити місце проживання дитини (ст. 12 Конвенції).

За наявності встановленого факту проживання дитини на законних підставах на території України за відсутності спору щодо повернення дитини до іншої Договірної держави суди можуть відкрити провадження у справі про визначення порядку спілкування з дитиною (справа Галицького районного суду м. Львова № 2-1711/11).

В Україні центральним органом з виконання передбачених Гаазькою конвенцією функцій, а також співробітництва з компетентними органами за кордоном визначено Міністерство юстиції, яке діє безпосередньо або через територіальні управління юстиції, функції Міністерства юстиції щодо виконання Гаазької конвенції регламентовано постановою КМУ «Про виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей» від 10.07.06 р. № 952 (зі змінами) та Порядком виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, затвердженим зазначеною постановою (у редакції постанови КМУ від 02.09.10 р. № 795).

В Україні справи про повернення дитини до іноземної держави розглядаються виключно судами в позовному провадженні у порядку, визначеному ЦПК України.

У контексті Гаазької конвенції процесуального статусу позивача набуває заявник. Відповідно до п. 3 вищевказаного Порядку КМУ заявником може бути фізична або юридична особа, яка має право на опіку (піклування) над дитиною.

Визначеним колом осіб, за заявою яких може бути порушено цивільну справу вказаної категорії, є мати, батько дитини, опікун (піклувальник), інша особа, яка має право піклування про дитину, в тому числі уповноважений на це представник дитячого закладу, в якому проживала дитина, позбавлена батьківського піклування.

Позовні заяви згідно з Гаазькою конвенцією можуть пред'являтися також представниками Міністерства юстиції або його територіальними органами (за наявності відповідного доручення заявника).

Слід зазначити, що, як свідчить практика, позови про визнання незаконним утримування на території України малолітньої дитини, забезпечення її повернення до місця постійного проживання в інтересах позивачів подавало переважно Міністерство юстиції України безпосередньо або через свої територіальні управління.

Відповідачем у справі варто вважати особу, установу або інший орган, у якої (якому) перебуває дитина. До таких осіб належать один із батьків, інший родич, або особа, яка не перебуває у родинних стосунках з дитиною (наприклад родич, хрещені батьки, вихователь, тренер). У зв'язку з цим слід ураховувати суб'єктний склад сторін спору.

Крім сторін, до участі у справах зазначеної категорії підлягає залученню як третя особа орган опіки та піклування за фактичним місцезнаходженням дитини, який готує висновок про умови її проживання з поставлених заявником питань, проводить відповідні співбесіди з відповідачем (пп. 12, 13, 20, 21 вищевказаного Порядку КМУ). Слід також зазначити, що виходячи з положень ст. 19 СК України, при розгляді справ про забезпечення права доступу до дитини участь органу опіки та піклування є обов'язковою.

У ст. 12 Гаазької конвенції передбачено положення, відповідно до якого, якщо дитина незаконно переміщена (утримується) і на дату початку процедур у судовому або адміністративному органі держави, де перебуває дитина, минуло менше одного року з дати

незаконного переміщення або утримування, відповідний орган видає розпорядження про негайне повернення дитини. Таке розпорядження видається й у випадках, коли процедури розпочаті після спливу річного терміну, якщо немає даних про те, що дитина вже прижилася у своєму новому середовищі.

Незалежно від часу незаконного переміщення або утримування дитини відповідно до положень Гаазької конвенції позивач у будь-який час має право звернутися по захист своїх порушених прав і пропуск річного строку не може бути підставою для відмови у відкритті провадження у справі.

Гаазька конвенція передбачає можливість для звернення позивачів з двома видами заяв: про повернення дитини та про забезпечення права доступу до дитини.

Позовна заява має відповідати загальним вимогам щодо форми та змісту заяви, передбаченим положеннями ст. 175 ЦПК України, та містити додаткові відомості, перелічені у відповідних пунктах Гаазької конвенції.

Виходячи з положень п.п. (б) ч. 2 ст. 7, ст. 12 цієї Конвенції та вищевказаного Порядку КМУ, позивачі можуть подавати до суду клопотання про вжиття заходів для забезпечення позову. Зокрема, такими заходами забезпечення можуть бути: заборона дитині у будь-якому супроводі перетинати державний кордон України; відповідачу разом з дитиною змінювати місце проживання до вирішення спору; надавати заявнику тимчасовий доступ для спілкування з дитиною тощо. Ця ухвала суду надсилається для відома МВС, Державної прикордонної служби та іншим відповідним органам.

Предметом позовних вимог цієї категорії справ є визнання незаконним вивезення та/або утримування на території країни тимчасового перебування дитини, забезпечення повернення її до постійного місця проживання.

Гаазька конвенція також передбачає можливість подання заяви про забезпечення права доступу до дитини, що має на меті визначення порядку спілкування з нею заявника. Такі заяви подаються у випадках, коли питання щодо визначення місця проживання дитини вже вирішено або через об'єктивні обставини не може бути вирішено на підставі Гаазької конвенції.

Суд держави, в якій постійно проживає дитина, розглядає справу та ухвалює рішення, яким визначає способи участі у спілкуванні

заявника з дитиною, у тому числі місце зустрічей, їх періодичність, обумовленість їх проведення присутністю третіх осіб та інші аспекти, з урахуванням інтересів дитини.

Не підлягають розгляду й не стосуються предмета доказування у справах про повернення дитини відповідно до цієї Конвенції такі обставини, як:

- виконання батьками обов'язків щодо утримання дитини;
- виконання батьком обов'язків щодо утримання матері дитини;
- виконання батьками зобов'язань щодо утримання дитини після незаконного переміщення.

Розгляд справ здійснюється за участю позивача або його представника, особи (осіб), з якою (якими) перебуває (утримується) дитина в Україні.

У кожному конкретному випадку варто вирішувати питання про доцільність розгляду справи у закритому судовому засіданні з урахуванням відповідних положень ст. 7 ЦПК України.

У виняткових випадках неявка в судове засідання без поважних причин особи (осіб), з якою (якими) перебуває (утримується) дитина в Україні, чи її (їх) представника (представників) не перешкоджає розгляду справи, якщо суд визнав їх участь необов'язковою з урахуванням особливостей розгляду справи.

При розгляді на підставі наданих доказів підлягає встановленню:

а) чинність Гаазької конвенції у відносинах між Україною та іншими державами; чи відбулося протиправне переміщення після початку дії Конвенції стосовно України;

б) де було постійне місце проживання дитини до виникнення праввідносин та з ким із батьків вона постійно проживала;

в) чи було переміщення або утримування дитини протиправним;

г) підстави для відмови у задоволенні позову, наявність виняткових обставин (ст. 13 Гаазької конвенції):

— чи здійснювалося позивачем фактично право піклування про дитину до моменту переміщення;

— наявність мовчазної згоди позивача на переміщення;

— чи пов'язане повернення дитини із серйозним ризиком заподіяння їй фізичної або психічної шкоди;

— сама дитина заперечує проти повернення та досягла віку і рівня зрілості, при якому слід брати до уваги її думку;

— чи вважається повернення недопустимим, виходячи з основних принципів запитуваної держави в галузі захисту прав людини й основних свобод (ст. 20 Гаазької конвенції);

— чи доведено, що дитина вже прижилася в її новому середовищі при поданні заяви більш ніж через рік після протиправного переміщення.

Для правильного визначення фактів, які необхідно встановити для вирішення спору за участю іноземного елемента, підлягають з'ясуванню питання про те, право якої країни повинно застосовуватися, встановленню — зміст норм іноземного права.

Частина 1 ст. 13 Гаазької конвенції покладає обов'язок доведення обставин, які можуть бути винятковими підставами для неповернення дитини, саме на особу, яка вчинила вивезення дитини та/або її утримує.

За загальним правилом, кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, крім випадків, установлених ст. 81 ЦПК України.

Проте загальне правило діє, якщо в нормах процесуального права відсутня вказівка про перерозподіл обов'язків доказування.

При розгляді справ цієї категорії підлягає врахуванню положення ст. 13 Гаазької конвенції, в якій міститься саме така вказівка: судовий або адміністративний орган запитуваної держави не зобов'язаний видавати розпорядження про повернення дитини, якщо особа, установа або інший орган, який заперечує проти її повернення, доведуть, що:

— особа, установа або інший орган, що піклуються про дитину, фактично не здійснювали права піклування на момент переміщення чи утримування, або дали згоду на переміщення чи утримування, або згодом дали мовчазну згоду на переміщення чи утримування;

— існує серйозний ризик того, що повернення поставить дитину під загрозу заподіяння фізичної чи психічної шкоди або «іншим шляхом створить для дитини нетерпиму обстановку».

Цим правилом (у частині виконання обов'язків щодо надання доказів) варто керуватися і при врахуванні положень ч. 2 ст. 12 Гаазької конвенції стосовно відомостей про те, що дитина вже прижилася у новому середовищі.

Таким чином, обов'язок доведення наявності підстав для прийняття рішення про повернення дитини до постійного місця проживання або забезпечення права доступу до дитини покладається на позивача, а про відмову у поверненні — на особу, яка вчинила протиправне вивезення або утримання дитини (відповідача).

При вирішенні справ цієї категорії нерідко до спірних правовідносин застосовуються норми, які виходять за межі предмета доказування саме у цій категорії справ. Зокрема, посилаються на положення ст. 4, 25 Конституції України, Декларації ООН про права дитини щодо можливості розлучення дитини з матір'ю, Закону України «Про громадянство».

При з'ясуванні обставин, які впливають із правовідносин між сторонами при застосуванні Гаазької конвенції, вирішальне значення стосовно дитини має відповідне рішення іноземної держави. У будь-якому разі неприйняття рішень іноземних судів як неналежащих або недопустимих доказів підлягає належному мотивуванню.

Однією з підстав відмови заяви про повернення дитини відповідно до ч. 2 ст. 13 Гаазької конвенції є заперечення проти повернення самої дитини, якщо вона досягла такого віку й рівня зрілості, при якому слід брати до уваги її думку.

Судова практика свідчать про те, що в багатьох випадках думка, висловлена дитиною, яка досягла десятирічного віку, часто є вирішальною при розгляді справ зазначеної категорії.

При цьому підлягає розмежуванню заперечення дитини проти негайного повернення та заперечення проти проживання з тим із батьків, хто був залишеним (питання піклування та питання повернення), — за Гаазькою конвенцією, до уваги береться тільки заперечення проти негайного повернення.

При визначенні інтересів дитини, за необхідності, можливе проведення певних заходів (експертиза, заслуховування батьків і дітей, думка педагогів і психологів тощо).

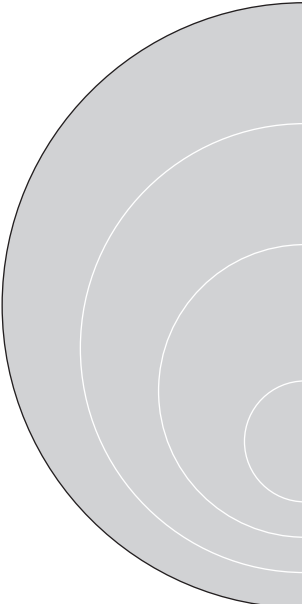
Нормами ст. 210 ЦПК України визначено, що суд має розпочати розгляд справи по суті не пізніше ніж через шістьдесят днів з дня відкриття провадження у справі, а у випадку продовження строку підготовчого провадження — не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку. Розгляд справи по суті має бути здійснений протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті.

Стаття 11 Гаазької конвенції однозначно вказує на те, що рішення у справі повинно бути ухвалене протягом 6 тижнів із дати початку процедур.

Отже, справи щодо повернення дитини до постійного місця проживання підлягають швидкому (протягом 6 тижнів із дня відкриття провадження у справі) й авторитетному розгляду відповідним суддею того чи іншого суду.

Стаття 13 Гаазької конвенції містить вичерпний перелік обставин, за яких суд (інший адміністративний орган) має право відмовити у поверненні дитини до місця постійного проживання. Зокрема, якщо в ході розгляду справи суд виявить, що:

	<ul style="list-style-type: none"> • особа, установа або інший орган, що мають піклуватися про дитину, фактично не здійснювали права піклування на момент переміщення або утримування
	<ul style="list-style-type: none"> • заявник дав згоду на переміщення або утримування або згодом дав мовчазну згоду на переміщення або утримування
	<ul style="list-style-type: none"> • існує серйозний ризик того, що повернення поставить дитину під загрозу заподіяння фізичної або психічної шкоди або іншим чином створить для неї нестерпні умови
	<ul style="list-style-type: none"> • дитина заперечує проти повернення і досягла такого віку і рівня зрілості, при якому слід брати до уваги її думку

Крім того, суд може відмовити також у поверненні дитини, якщо це суперечить основоположним принципам запитованої держави в галузі захисту прав людини й основних свобод (ст. 20) або з моменту переміщення минуло більше року і дитина прижилася у новому середовищі (ст. 12).

Однією з підстав відмови в поверненні дитини є порушення публічного порядку — правопорядку держави, принципів і засад, які становлять основу існуючого в ній ладу та стосуються незалежності, цілісності, самостійності й недоторканності основних конституційних прав, свобод, гарантій тощо (ст. 20 Гаазької конвенції). У цій статті йдеться про співвідношення публічного і приватного інтересів, межі втручання держави та її судової системи у відносини між приватними особами, що знаходяться у різних країнах, а також припустимість застосування іноземного закону на території іншої держави, оскільки пріоритетною метою будь-якої держави є захист національного порядку у відносинах, пов'язаних з іноземним елементом.

Тому при вирішенні питання щодо повернення дитини до країни позивача підлягає встановленню, чи є обрана країна для поїздки дитини реально небезпечною для її життя і здоров'я через соціально-політичний, санітарно-епідемічний стан в цій країні: форма державного управління (диктатура, фашистський режим), проведення бойових дій, внутрішні воєнні та національно-релігійні конфлікти, кліматичні катаклізми, епідемії в країні позивача, особливості стану здоров'я дитини та сумісність його із кліматичними умовами країни позивача тощо).

Якщо не виявлено підстав для відмови в задоволенні заяви про повернення дитини, встановлено факт протиправного переміщення або утримування дитини — судом ухвалюється рішення про негайне повернення дитини відповідно до ч. 1 ст. 12 Гаазької конвенції.

При цьому в судовому рішенні про повернення дитини до держави місця її постійного проживання обов'язково зазначається, що утримування неповнолітнього його матір'ю (батьком) є незаконним, вказується до якої держави повертається дитина, її прізвище, ім'я, дата народження, стислі та чітко визначені граничні строки повернення, хто має супроводжувати дитину та за рахунок якої сторони. Крім того, підлягають вжиттю заходи щодо забезпечення виконання рішення, в разі необхідності копії рішення надсилаються відповідним зацікавленим установам (Міністерству юстиції України, Міністерству внутрішніх справ України, Посольству тощо).

Якщо сторони досягли згоди про добровільне повернення дитини до постійного місця проживання, у справі можливе укладення мирової угоди.

РОЗДІЛ 3. МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ ЯК ЦЕНТРАЛЬНИЙ ОРГАН В УКРАЇНІ З ВИКОНАННЯ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО ВИКРАДЕННЯ ДІТЕЙ

З 01.09.2006 р. для України набула чинності Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей.

Для України Стороною Конвенції вважається тільки та держава, що визнала приєднання України до Конвенції або приєднання якої до Конвенції визнано Україною відповідно до ст. 38 Конвенції.

Сьогодні Конвенція застосовується у відносинах між Україною та 85 державами-учасниками¹. Актуальна інформація щодо чинності Конвенції може бути перевірена на сайті Гаазької конференції з міжнародного приватного права URL: www.hcch.net/en/instruments/conventions/status-table/acceptances/?mid=974.

Згідно зі ст. 6 Конвенції Договірною держава визначає Центральний орган для виконання функцій, покладених Конвенцією на такі органи.

Відповідно до Закону України «Про приєднання України до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей» від 11.01.2006 р. № 3303-IV функції Центрального органу з виконання Конвенції в Україні виконує Міністерство юстиції України.

Ураховуючи те, що площа території України є досить великою — 603 628 км², неможливо виконувати функції за Конвенцією лише

¹ Австралією, Австрією, Албанією, Андоррою, Аргентиною, Багамськими островами, Барбадосом, Бельгією, Білоруссю, Болгарією, Боснією і Герцеговиною, Бразилією, Венесуелою, Вірменією, Габоном, Гаяною, Гвінеєю, Гондурасом, Грецією, Грузією, Данією, Еквадором, Естонією, Замбією, Ізраїлем, Ісландією, Іспанією, Італією, Іраком, Ірландією, Казахстаном, Канадою, Китаєм (прийняття від імені Гонконгу і Макао), Кіпром, Колумбією, Кореєю, Кубою, Латвією, Лесото, Литвою, Люксембургом, Маврикієм, Мальтою, Марокко, Мексикою, Молдовою, Монако, Королівством Нідерланди, Німеччиною, Новою Зеландією, Норвегією, Пакистаном, Панамою, Перу, Південно-Африканською Республікою, Північною Македонією, Республікою Польща, Португалією, Російською Федерацією, Румунією, Сальвадором, Сан-Марино, Сейшельськими островами, Сербією, Сінгапуром, Словакчиною, Словенією, Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії, США, Туреччиною, Угорщиною, Уругваєм, Філіппінами, Фінляндією, Францією, Хорватією, Чеською Республікою, Чилі, Чорногорією, Швейцарією, Швецією, Ямаїкою, Японією.

силами Міністерства юстиції України, із розташуванням у місті Києві, адже заявникам набагато зручніше прийти за консультацією в територіальні органи Мін'юсту.

Отже, функції центрального органу за Конвенцією з метою вжиття заходів для забезпечення негайного повернення дитини в державу постійного проживання й виконання інших цілей Конвенції Мін'юст виконує безпосередньо та через територіальні органи¹.

Центральні органи співпрацюють один з одним і сприяють співробітництву між компетентними органами своїх держав (ст. 7 Конвенції). Зокрема, безпосередньо або через посередника вони вживають усіх належних заходів для того, щоб виявити місцезнаходження дитини, що була незаконно переміщена або утримується; забезпечити добровільне повернення дитини або досягнення дружнього вирішення питань, а також ініціюють або сприяють ініціюванню судових процедур.

Якщо Центральний орган, що одержав заяву, передбачену ст. 8, має підстави вважати, що дитина знаходиться в іншій Договірній державі, він без затримок передає заяву безпосередньо Центральному органу такої Договірної держави та відповідно інформує Центральний орган, що запитує, або заявника (ст. 9 Конвенції).

Механізм взаємодії органів виконавчої влади у процесі вирішення відповідно до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року питань повернення до України або з України до іноземної держави дитини, яка незаконно вивезена (переміщена) або утримується будь-якою особою, та забезпечення реалізації права доступу до дитини, якщо такі дії порушують права іншої особи на опіку (підклування) над дитиною, визначає Порядок виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, затверджений постановою КМУ від 10.07.2006 р. № 952 (далі – Порядок).

Міністерство юстиції веде статистику вхідних і вихідних справ, що надходять на підставі Конвенції 1980 року, та надсилає щороку Постійному бюро Гаазької конференції міжнародного приватного права дані про результати виконання Конвенції і відповідну статистичну інформацію.

¹ *Постановою Кабінету Міністрів України від 09.10.2019 р. № 870 «Деякі питання територіальних органів Міністерства юстиції» утворено 8 міжрегіональних територіальних органів Міністерства юстиції.*

РОЗДІЛ 4.

ПРОЦЕДУРА ПОДАННЯ ТА РОЗГЛЯДУ ЗАЯВ ПРО СПРИЯННЯ ПОВЕРНЕННЮ ДИТИНИ, ПОДАНИХ НА ПІДСТАВІ ГАЗЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЦИВІЛЬНО- ПРАВОВІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО ВИКРАДЕННЯ ДІТЕЙ 1980 РОКУ

На підставі положень Конвенції особа або установа, які стверджують, що дитина була вивезена з держави-учасниці або утримується на території іноземної держави з порушенням прав піклування про дитину (далі — заявник), можуть відповідно до ст. 8 Конвенції звернутися із заявою до спеціально призначеного Центрального органу за місцем постійного проживання дитини або будь-якої іншої Договірної держави (держави перебування дитини) по допомогу у забезпеченні повернення дитини або реалізації права доступу до дитини, яка постійно проживає в іноземній державі (відповідно до ст. 21 Конвенції).

Водночас слід урахувувати, що ст. 29 Конвенції надає заявнику право напряму звернутися до судових або адміністративних органів будь-якої Договірної держави на основі положень цієї Конвенції.

Таким чином, враховуючи положення ст. 8 і 29 Конвенції, заявник має змогу обрати один із наступних шляхів звернення із заявою про повернення дитини, направивши її до:

- Центрального органу держави, в якій було постійне місце проживання дитини;
- Центрального органу держави, до якої дитину вивезено та в якій вона утримується;
- до суду держави, в якій дитина утримується. У такому випадку заявник за сприяння та допомогою адвоката звертається відразу із позовною заявою про повернення дитини до держави її постійного проживання.

Виключно компетентні органи держави, де перебуває дитина, мають право розглядати по суті справи на підставі Конвенції.

Конвенція передбачає, що такими компетентними органами є судові або адміністративні органи. Кожна держава визначає, які саме органи — судові чи адміністративні — уповноважені приймати рішення. Зазвичай на сьогодні в державах-учасниках Конвенції такими компетентними органами є суди.

Таким чином, приймати рішення про повернення чи відмову у поверненні дитини має юрисдикцію суд держави, до якої дитина вивезена та в якій утримується. Натомість вирішення питання по суті спору щодо опіки над дитиною (щодо батьківської опіки, виховання дитини та інші супутні питання) належить до компетенції суду держави, у якій знаходиться постійне місце проживання дитини.

В Україні лише суд може вирішити питання про повернення дитини або відмовити у її поверненні.

Суд також може прийняти рішення щодо тимчасового порядку доступу заявника до дитини (у разі подання стороною позивача такої заяви), тимчасово обмежити в праві виїзду дитини за кордон як захід забезпечення позову тощо.

В Україні справи про повернення дитини до іноземної держави розглядаються в позовному провадженні у порядку, визначеному ЦПК України.

4.1. Розгляд заяви про сприяння поверненню дитини до України

Функції Мін'юсту при розгляді заяви про сприяння поверненню дитини до України передбачені п. 5 та 6 Порядку.

У разі надходження заяви про сприяння поверненню дитини до України Мін'юст перевіряє правильність заповнення та обґрунтованість заяви і наявність необхідних документів, що додаються до неї.

Враховуючи ст. 3, 5, 35 та 38 Конвенції, Мін'юст відмовляє в прийнятті заяви, якщо:

- Конвенція не застосовується у відносинах між Україною та державою, до якої запитується повернення дитини;
  - вивезення відбулось до тієї дати, з якої Конвенція набула чинності у відносинах між державами-учасницями;
  - заява не обґрунтована (наприклад: заявник не має прав опіки щодо дитини (позбавлений батьківських прав щодо дитини або не вписаний у свідоцтво про народження дитини як батько, тобто не мав прав опіки на час вивезення дитини з іноземної держави));
  - дитина не проживала постійно у державі, до якої запитується повернення;
  - дитині виповнилося 16 років.
- У разі якщо є хоча б одна із цих підстав, Мін'юст повертає пакет документів запитуваній державі з поясненням причин відмови у прийнятті заяви.

ВИМОГИ ДО ЗАЯВИ, ДОКУМЕНТИ, ЩО МАЮТЬ ДОДАВАТИСЯ ДО ЗАЯВИ

Формуляр заяви про сприяння поверненню дитини міститься у додатку 1 до Порядку.

У заяві про повернення дитини зазначається інформація про особу заявника, дитину й того, з ким перебуває дитина за кордоном; підстави, на яких ґрунтується вимога про повернення дитини, наявна інформація про можливе місцезнаходження дитини за кордоном.

У розділі V заповнюється інформація про сімейні обставини, які передували виїзду дитини до іноземної держави (у хронологічному порядку).

У розділі VII у частині «Умови, які можуть бути запропоновані під час передачі дитини» необхідно зазначити пропозиції щодо порядку виконання рішення іноземного суду про повернення дитини (чи готовий заявник особисто забрати дитину в іноземній державі та привезти її до України в разі винесення судом рішення про негайне повернення дитини до України).

У розділі VIII може міститися будь-яка додаткова інформація, яка сприятиме прийняттю рішення про повернення дитини до України.

Звертаємо увагу, що всі графи заяви повинні бути заповнені. Якщо запитувані дані відсутні або невідомі, необхідно ставити

прочерк (—) або зазначити письмово «дані відсутні» чи «інформації немає».

До заяви необхідно додати копію свідоцтва про народження дитини, довідку про місце реєстрації дитини в Україні, копії рішень судів або органів опіки та піклування, на яких ґрунтуються вимоги (у разі наявності), будь-які інші документи, що стосуються справи, фотокартки дитини та особи, яка вивезла та/чи утримує дитину за кордоном.

Згідно зі ст. 28 Конвенції до заяви слід додати письмове доручення, яким заявник уповноважує Центральний орган іноземної держави, в якій перебуває дитина, діяти від його/її імені або призначати представника у справі про повернення дитини (зразок наведено у додатку 1 до цього розділу).

Звертаємо увагу, що згідно зі ст. 24 Конвенції документи, які додаються до заяви, мають супроводжуватися перекладом державною (офіційною) мовою іноземної держави, в якій перебуває дитина, якщо вони складені українською мовою, або якщо це неможливо, то англійською або французькою мовами. Переклад повинен бути скріплений та засвідчений перекладачем (кожен документ окремо). Нотаріальне засвідчення документів та їх перекладів, а також консульська легалізація чи проставлення апостиля не вимагаються.

У разі потреби отримання додаткової інформації з цього питання та сприяння в оформленні заяви та документів, їх направленні до Міністерства юстиції України заявник може звернутися до територіального органу або до Департаменту міжнародного права Міністерства юстиції України за адресою:

01001, м. Київ, вул. Городецького, 13,
тел. +38 (044) 279-56-74,
email: ilatu@minjust.gov.ua

ЗАПИТИ МІН'ЮСТУ ДО ІНШИХ КОМПЕТЕНТНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

Відповідно до п. 5 Порядку Мін'юст, серед іншого, може звертатися до Адміністрації Держприкордонслужби на підставі довіреності

заявника із запитом щодо надання інформації про перетинання дитиною державного кордону.

Такий запит направляється у разі, якщо дитина зникла з місця постійного проживання та, ймовірно, ще не вивезена за кордон, тобто у заявника відсутні відомості про перетин дитиною державною кордону України.

Мін'юст також може звертатися до Національної поліції України з метою встановлення місцезнаходження дитини за кордоном.

Таке звернення здійснюється, зокрема, у таких випадках:

- невідома держава перебування дитини (дитину вивезено за кордон до однієї держави, а згодом — до іншої);
- невідома адреса перебування дитини в іноземній державі (є підтвердження від адміністрації державної прикордонної служби про перетин дитиною державного кордону України в напрямку виїзд).

У разі якщо заява обґрунтована в розумінні положень Конвенції, у заяві зазначена вся необхідна інформація, до заяви додані потрібні документи, заява та супровідні документи супроводжені перекладом офіційною мовою іноземної держави, Міністерство юстиції України надсилає заяву разом із пакетом необхідних документів Центральному органу іноземної держави для вжиття необхідних заходів, спрямованих на встановлення місцезнаходження дитини за кордоном, врегулювання питання мирним шляхом, а в разі неможливості досягнути вирішення питання шляхом досягнення домовленості — надання сприяння в ініціюванні судових процедур.

Мін'юст звертається до МЗС з метою залучення закордонної дипломатичної установи України для:

- вжиття заходів до захисту прав дитини, яка є громадянином України, якщо вона перебуває на території консульського округу, до прийняття рішення про задоволення заяви про повернення дитини;
- узгодження із заявником, якщо він перебуває на території консульського округу, та Центральним органом іноземної держави організаційних питань, пов'язаних із поверненням дитини.

Заявники повинні самостійно вживати заходів, спрямованих на підготовку повернення дитини до України, а по допомозі до дипломатичних установ звертатися лише в разі потреби

виготовлення паспорта дитині для виїзду за кордон, якщо дитина є громадянином України.

ОПРАЦЮВАННЯ ЗАЯВ ПРО ПОВЕРНЕННЯ ДИТИНИ З ІНОЗЕМНОЇ ДЕРЖАВИ ДО УКРАЇНИ

Порядок опрацювання заяв Центральним органом, компетенція інших залучених органів, наявність системи безоплатної правової допомоги та медіації у сімейних справах є різним та регулюється внутрішнім законодавством кожної запитуваної держави.

Усю необхідну інформацію можна знайти на сайті Гаазької конференції з міжнародного приватного права (www.hcch.net) у розділі CHILD ABDUCTION SECTION, у профілях держав (COUNTRY PROFILES).

Мін'юст України забезпечує співробітництво з Центральним органом іноземної держави при винесенні рішень у справі про повернення дитини, при цьому алгоритм дій у разі задоволення позову про повернення дитини або відмови у задоволенні позову відрізняється таким:

- у разі задоволення позову – необхідно отримати інформацію про порядок виконання рішення суду та повідомити заявника;
- у разі відмови у задоволенні позову – необхідно отримати інформацію про строки і порядок оскарження рішення суду для інформування заявника.

У разі винесення іноземним компетентним органом рішення про відмову в поверненні дитини Мін'юст повідомляє заявнику дату його винесення і надсилає заявнику копію такого рішення, а також запитує інформацію в Центральному органі іноземної держави про порядок і строки оскарження рішення суду.

У разі надходження повідомлення про задоволення іноземним компетентним органом заяви Мін'юст з метою повернення дитини:

- інформує заявника про прийняте рішення та заходи, що повинні бути вжиті заявником для забезпечення повернення дитини до України на підставі інформації Центрального органу іноземної держави;
- на прохання заявника звертається із запитом до Центрального органу іноземної держави для отримання інформації про компетентні органи іноземної держави, які уповноважені надавати

сприяння заявникові з метою забезпечення безпечного повернення дитини до України;

— повідомляє іноземний Центральний орган про фактичне повернення дитини.

4.2. Розгляд заяви про сприяння поверненню дитини з України до іноземної держави

Функції Мін'юсту при розгляді заяви про сприяння поверненню дитини з України передбачені п. 9 Порядку.

У разі надходження від заявника або від іноземного Центрального органу заяви про сприяння поверненню дитини з України до іноземної держави Мін'юст реєструє заяву і надсилає підтвердження Центральному органу іноземної держави про її надходження поштовим зв'язком, телефаксом або електронною поштою; перевіряє обґрунтованість заяви, наявність довіреності заявника та інших необхідних документів; повідомляє в разі потреби іноземний Центральний орган та/або заявника про необхідність подання додаткової інформації про вимоги до документів відповідно до законодавства тощо; інформує в разі, коли заява оформлена з порушенням вимог Конвенції чи недостатньо обґрунтована, іноземний Центральний орган та/або заявника про причини відмови у прийнятті заяви.

Якщо заява підпадає під дію Конвенції, Мін'юст надсилає заяву про сприяння поверненню дитини до відповідного територіального органу Мін'юсту для вжиття попередніх заходів згідно з п. 12 цього Порядку.

Мін'юст у необхідних випадках звертається до:

— Національної поліції з проханням про встановлення місцезнаходження дитини та особи, з якою, імовірно, перебуває дитина на території України;

— Мінсоцполітики із запитом про надання відомостей з Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб;

— Адміністрації Держприкордонслужби на підставі довіреності заявника із запитом щодо надання інформації про перетинання дитиною державного кордону;

– ДМС або до відповідного органу реєстрації із запитом про надання інформації про реєстрацію місця проживання/перебування дитини та/або особи, з якою дитина перебуває на території України;

– ДМС із запитом про надання інформації про прийняте рішення щодо визнання дитини та/або особи, з якою перебуває дитина на території України, біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, відповідно до Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»;

– МЗС з метою залучення закордонної дипломатичної установи України для погодження із заявником, якщо він перебуває на території консульського округу, та іноземним Центральним органом організаційних питань, пов'язаних з поверненням дитини.

Мін'юст повідомляє про результати вжитих заходів Центральний орган іноземної держави та/або заявника, зокрема:

– про місцезнаходження дитини та заходи, вжиті для запобігання заподіяння їй шкоди, якщо такі заходи вживалися на прохання заявника;

– про заходи, що вживаються компетентними органами України під час розгляду заяви;

– про визначені судом або компетентним органом умови реалізації права на спілкування заявника з дитиною до вирішення судом питання щодо повернення дитини (якщо такі заходи вживалися на прохання заявника);

– про подання позову до суду та перебіг розгляду справи, про винесене рішення та про порядок і строки його оскарження або про порядок його виконання, перебіг виконання рішення суду (на основі принципу взаємності або про прийняте рішення центром з надання безоплатної правової допомоги);

– про необхідність залучення компетентних органів іноземної держави для надання допомоги дитині та забезпечення захисту її прав після повернення.

Мін'юст закриває справу після отримання підтвердження від Центрального органу іноземної держави та/або заявника про фактичне повернення дитини.

Слід звернути увагу на п. 10 Порядку, яким встановлено, що дії, передбачені пп. 11 – 18 п. 9, не виконуються на основі принципу взаємності щодо заявників, які проживають на території держав, які зробили відповідно до ст. 26, 42 Конвенції за-

стереження про відмову нести будь-які витрати на оплату послуг адвокатів або радників чи судові витрати, крім тих, що можуть бути відшкодовані системою безоплатної правової допомоги, а також у разі, коли заявник звернувся до адвоката або іншим чином призначив приватного представника.

Заявникам, які проживають на території держав, які не забезпечують взаємності щодо надання безоплатних радників або звільнення заявника від оплати послуг адвоката, Мін'юст сприяє у разі прохання заявника в надісланні запиту до місцевого центру безоплатної вторинної правової допомоги для прийняття рішення про надання безоплатної вторинної правової допомоги відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу».

Відповідно до ст. 26 Конвенції кожен Центральний орган несе свої власні витрати щодо застосування цієї Конвенції.

Центральні органи та інші публічні служби Договірних держав не вимагають сплати будь-яких зборів у зв'язку із заявами, надісланими відповідно до цієї Конвенції. Зокрема, вони не можуть вимагати будь-які платежі із боку заявника на відшкодування витрат на процедури або тих, що виникають у зв'язку з участю адвокатів чи радників. Проте вони можуть вимагати відшкодування витрат, що спричинені або будуть спричинені поверненням дитини.

Проте Договірна держава може, роблячи застереження відповідно до ст. 42, заявити, що вона не вважає себе зобов'язаною нести будь-які витрати, передбачені в попередньому абзаці, на оплату послуг адвокатів чи радників або судових витрат, крім тих, що можуть бути відшкодовані її системою юридичної допомоги та консультацій.

Віддаючи розпорядження про повернення дитини або розпорядження, пов'язане з виконанням прав доступу відповідно до цієї Конвенції, судові або адміністративні органи можуть покласти на особу, яка здійснила переміщення або утримування дитини, або особу, що перешкоджала здійсненню прав доступу, необхідні витрати, здійснені заявником або від його імені, у тому числі витрати на оплату проїзду, будь-які витрати на виявлення місцезнаходження дитини, витрати на юридичне представництво заявника і витрати на повернення дитини.

Отже, у разі якщо добровільної згоди щодо повернення дитини до держави постійного проживання не було досягнуто між сторонами,

Мін'юст від імені заявника звертається до суду або сприяє таким процедурам, а саме — передає документи до:

— відповідного центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги для прийняття рішення про надання правової допомоги заявнику чи відмову у наданні або

— адвокату, призначеному заявником у приватному порядку (у разі потреби).

Примусове виконання рішення суду про зобов'язання боржника повернути дитину здійснюється в порядку, встановленому Законом України «Про виконавче провадження» та іншими нормативно-правовими актами, органами державної виконавчої служби.

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ОРГАН МІН'ЮСТУ

Пунктом 12 Порядку передбачені функції територіальних органів Мін'юсту за місцезнаходженням дитини, що мають вживатися в разі надходження від Міністерства юстиції заяви про сприяння поверненню дитини за кордон.

Територіальний орган Мін'юсту передусім вживає заходів, спрямованих на мирне вирішення питання, тобто встановлює контакт з особою, у якій перебуває дитина, та одержує від неї/нього, згоду на добровільне повернення дитини (чи відмову у поверненні, з обґрунтуванням причин неповернення), а також інформує таку особу про умови Конвенції, про суть заяви, доводить до відома інформацію про те, що, якщо питання не буде вирішено мирним шляхом, справу буде передано до суду.

У разі якщо особа та дитина проживають у населеному пункті, віддаленому від обласного центру, територіальний орган Мін'юсту звертається до органу опіки та піклування за фактичним місцезнаходженням дитини для сприяння в одержанні від особи, у якій перебуває дитина, згоди на добровільне повернення дитини.

Також територіальний орган Мін'юсту може звертатися до органу опіки та піклування для одержання висновку про умови проживання дитини (у разі якщо заявник висловив таке прохання у заяві чи зверненні).

На підставі прохання заявника територіальний орган Мін'юсту подає до суду або до органу опіки та піклування за фактичним місцезнаходженням дитини заяву для визначення порядку реалізації

права на спілкування з дитиною до вирішення судом питання щодо повернення дитини.

Територіальний орган Мін'юсту на підставі довіреності подає позов до суду про повернення дитини та забезпечує представництво інтересів заявника в суді.

Якщо на розгляді суду України перебуває справа за позовом про визначення місця проживання дитини, територіальний орган Мін'юсту інформує суд про обмеження, встановлені ст. 16 Конвенції, стосовно розгляду по суті питання щодо встановлення опіки (піклування), юрисдикція щодо якого належить суду держави постійного проживання дитини.

Такий позов подається особою, яка вивезла чи здійснює утримання дитини в Україні в порушення правил юрисдикції, визначених Конвенцією про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року та Конвенцією про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності 1996 року.

Відповідно до п. 1, 3 ст. 7 Конвенції 1996 року у разі неправомірного переміщення або утримання дитини органи Договірної держави, в якій дитина мала звичайне місце проживання безпосередньо до переміщення або утримання, зберігають свою юрисдикцію доти, доки дитина не набуде звичайного місця проживання в іншій державі та

а) кожна особа, установа або інший орган, які мають права опіки, не погодяться з переміщенням чи утриманням або

б) дитина не проживає в такій іншій державі протягом періоду, що становить принаймні **один рік** після того, як особа, установа або інший орган, які мають права опіки, дізналися або повинні були дізнатися про місце перебування дитини; не триває розгляд прохання про повернення, поданого в цей період, та дитина прижилася в новому середовищі.

Увесь час, протягом якого органи, уперше згадані в п. 1, зберігають свою юрисдикцію, органи тієї Договірної держави, до якої дитину було переміщено або в якій вона утримується, можуть вживати лише таких невідкладних заходів згідно зі ст. 11, які є необхідними для захисту особи чи майна дитини.

У разі відмови заявника від вимог щодо повернення дитини або відкликання заяви про повернення дитини територіальний

орган Мін'юсту подає до суду клопотання про залишення позову без розгляду.

У разі прийняття рішення судом про відмову у задоволенні позову Мін'юст запитує думку заявника щодо необхідності подання апеляційної скарги.

На прохання заявника апеляційна скарга готується та подається територіальним органом Мін'юсту до суду в порядку і строки, передбачені ЦПК.

У разі винесення судом апеляційної інстанції рішення про залишення рішення суду першої інстанції про відмову у задоволенні позову без змін Мін'юст аналізує рішення суду та інформує Центральний орган іноземної держави для повідомлення заявнику про доцільність чи недоцільність підготовки та подання до Верховного Суду касаційної скарги, враховуючи підстави для її подання, передбачені ЦПК.

За наявності таких підстав та позиції заявника щодо оскарження Мін'юстом готується та спрямовується на розгляд Верховного Суду касаційна скарга.

На стадії виконання рішення суду територіальний орган Мін'юсту сприяє заявнику в одержанні в суді виконавчого документа в разі відмови особи, у якій перебуває дитина, добровільно виконати рішення суду; роз'яснює порядок його пред'явлення до виконання до органу державної виконавчої служби; на прохання заявника пред'являє виконавчий документ до органу державної виконавчої служби.

Зазначені вище дії виконуються у разі, коли заявник не звернувся до адвоката або не призначив приватного представника, з урахуванням п. 10 Порядку.

Про всі вжиті заходи, а також про рішення суду територіальний орган інформує Мін'юст для подальшого повідомлення Центрального органу іноземної держави та/або заявника.

ОРГАН ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ

Пунктом 13 Порядку передбачені функції органу опіки та піклування, які дуже важливі для реалізації положень Конвенції на території України з метою дотримання прав та найвищих інтересів дитини.

Слід зазначити, що залучення органів опіки та піклування для проведення співбесіди з особою, з якою дитина перебуває в Україні, відбувається нечасто.

Якщо ж надходить прохання заявника про необхідність проведення обстеження житлово-побутових умов, в яких перебуває дитина, то залучення органів опіки та піклування стає обов'язковою.

Орган опіки та піклування може з'ясувати думку дитини стосовно повернення, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити.

Також участь органу опіки та піклування є дуже важливою для прийняття рішення про тимчасовий доступ заявника до дитини, яке спрямоване на підтримку сталого зв'язку між одним із батьків та дитиною (у випадку, коли заявником є один із батьків або особа, якій належать права піклування про дитину. Оскільки втрата зв'язку може в подальшому призвести до складнощів при виконанні рішення суду про повернення дитини).

Особлива увага приділяється тим випадкам, у яких заявником надається інформація про те, що дитині може бути потрібна допомога фахівців або дитина потребує особливого захисту, тоді запитується термінова допомога та реагування з боку органу опіки та піклування.

У разі встановлення обставин, за яких неможливо залишити дитину з особою, в якій перебуває дитина, факту залишення дитини без батьківського піклування орган опіки та піклування вживає заходів до тимчасового влаштування дитини до сім'ї родичів або інших осіб, з якими у неї склалися близькі стосунки (сусіди, знайомі), заклад охорони здоров'я, заклад соціального захисту дітей за заявою батьків, інших законних представників.

У разі існування безпосередньої загрози для життя або здоров'я дитини орган опіки та піклування може постановити рішення про негайне відібрання дитини від батьків або інших законних представників і вжити заходів до тимчасового влаштування дитини до сім'ї родичів або інших осіб, з якими у неї склалися близькі стосунки (сусіди, знайомі), заклад охорони здоров'я, заклад соціального захисту дітей;

У разі коли дитина потребує допомоги, орган опіки та піклування забезпечує надання дитині необхідної допомоги педагога, психолога чи іншого фахівця.

Орган опіки та піклування вживає відповідних заходів, зазначених у п. 13 Порядку, та інформує про результати протягом 15 днів територіальний орган Мін'юсту для подальшого спрямування інформації до Мін'юсту України.

ДОВІРЕНІСТЬ
ВІДПОВІДНО ДО СТАТТІ 28 КОНВЕНЦІЇ
ПРО ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ
МІЖНАРОДНОГО ВИКРАДЕННЯ ДІТЕЙ

Я, _____,
(*прізвище, ім'я, по батькові заявника (фізичної особи)*)

уповноважую Центральний орган (*назва запитуваної держави*)
і його представників діяти від мого імені та вчиняти всі необхідні дії, пов'язані із забезпеченням повернення до України дитини

_____
(*прізвище, ім'я та дата народження дитини*)

_____
(*дата складення заяви*)

Підпис заявника _____

РОЗДІЛ 5.

СПЕЦИФІКА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО МІЖНАРОДНЕ ВИКРАДЕННЯ ДІТЕЙ. ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ СУДАМИ УКРАЇНИ ГААЗЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЦИВІЛЬНО- ПРАВОВІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО ВИКРАДЕННЯ ДІТЕЙ 1980 РОКУ

Вище уже зазначалось про те, що в Україні лише суд може вирішити питання про повернення дитини до держави постійного проживання або відмовити у її поверненні за наявності підстав, передбачених Конвенцією про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (надалі — Конвенція).

Процедура подання та розгляду заяв про сприяння поверненню дитини, поданих на підставі Конвенції, у Міністерстві юстиції України викладена в розд. 4 цих методичних рекомендацій.

У разі якщо заява подається через Міністерство юстиції України, то, з урахуванням ст. 7 та 10 Конвенції, Мін'юстом та територіальним органом Мін'юсту вживаються заходи з мирного врегулювання питання про повернення дитини.

У разі коли мирним шляхом не вдалося вирішити порушене питання, заява подається до суду для вирішення справи по суті.

Територіальний орган Міністерства юстиції України на підставі довіреності подає позов до суду про повернення дитини та забезпечує представництво інтересів заявника в суді.

У разі коли заявник звернувся до адвоката або іншим чином призначив приватного представника у спорі про повернення дитини до іноземної держави — представництво інтересів заявника Міністерством юстиції України, його територіальними органами чи адвокатом, призначеним системою БППД, не здійснюється, а всі процесуальні дії вчиняються безпосередньо таким заявником та його представником.

Справи про повернення дитини до іноземної держави розглядаються в Україні в загальному позовному провадженні у порядку, визначеному Цивільним процесуальним кодексом України. У контексті Конвенції процесуального статусу позивача набуває заявник, а відповідача — особа, що здійснила переміщення та/або утримання та у якої перебуває дитина. Окрім цього, як третя особа, що не заявляє вимог на предмет спору, дуже часто залучається орган опіки та піклування за фактичним місцем перебування дитини в Україні, хоча участь органу опіки та піклування, з урахуванням ст. 19 Сімейного кодексу України, при розгляді цієї категорії справ є не обов'язковою.

Предметом позовних вимог у справах про повернення дитини є: визнання незаконним вивезення та/або утримання дитини на території України; забезпечення повернення її до постійного місця проживання.

У цій категорії спорів можливе подання позовної заяви згідно з правилами загальної підсудності — за місцем проживання відповідача або ж за правилами альтернативної підсудності — за місцезнаходженням міністерства або його територіальних органів, у разі, якщо заява подається Міністерством юстиції України в інтересах і за довіреністю позивача, який не має в Україні зареєстрованого місця проживання чи перебування.

Щодо судового збору, то згідно з п. 14 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір» судовий збір не справляється за подання заяви, апеляційної та касаційної скарги про захист прав малолітніх чи неповнолітніх осіб.

При вирішенні питання про повернення дитини до місця постійного проживання в іноземній державі доказуванню та врахуванню судами підлягає таке:

**— ЧИ ДИТИНА ПОСТІЙНО ПРОЖИВАЛА
В ДОГОВІРНІЙ ДЕРЖАВІ БЕЗПОСЕРЕДНЬО ПЕРЕД
ЇЇ ПЕРЕМІЩЕННЯМ ТА (АБО) УТРИМУВАННЯМ**

— «Недоведеність того, що певна держава була місцем постійного проживання дитини на момент її переміщення та є підставою для відмови у її поверненні на підставі Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей» (*поста-*

нова Верховного Суду від 27.02.2019 р. у справі № 752/24280/17 (провадження № 61-42994 св 18));

— «Місце постійного проживання дитини є визначальним при відновленні статус-кво, оскільки незаконне переміщення чи утримання дитини порушує її права та інтереси і право батька чи матері на піклування про дитину, без згоди якого/якої відбулась зміна місця проживання дитини» (постанова Верховного Суду від 11.12.2019 р. у справі № 552/1759/19 (провадження № 61-18088 св 19));

— ЧИ ЗДІЙСНЮВАЛОСЯ ЗАЯВНИКОМ НА ЗАКОННИХ ПІДСТАВАХ ПІКЛУВАННЯ ПРО ДИТИНУ В МІСЦІ ПОСТІЙНОГО ПРОЖИВАННЯ ДО МОМЕНТУ ЇЇ ПЕРЕМІЩЕННЯ ТА (АБО) УТРИМУВАННЯ

За змістом п. 2 ст. 3 Конвенції, права піклування можуть виникнути, зокрема, на підставі будь-якого законодавчого акта або внаслідок рішення судової або адміністративної влади, або внаслідок угоди, що спричиняє юридичні наслідки відповідно до законодавства такої держави. Підстави виникнення правового зв'язку між дитиною і заявником повинні визначатися відповідно до законодавства держави, в якій дитина постійно проживала.

— «Відсутність належних та допустимих доказів на підтвердження здійснення права піклування щодо дитини на момент її виїзду до України є підставою для відмови у її поверненні на підставі Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей» (постанова Верховного Суду від 27.02.2019 р. у справі № 752/24280/17 (провадження № 61-42994 св 18));

— «Ненадання позивачем матеріального забезпечення дитині під час її незаконного утримання на території України не може свідчити про те, що позивач не здійснював піклування про дитину на момент її переміщення» (постанова Верховного Суду від 10.04.2019 р. у справі № 757/51046/17-ц (провадження № 61-14573 св 18));

— «Наявність численних спорів між батьками, ініційованих саме батьком, а також регулярні зустрічі батька з дочкою у місцевому контактному центрі згідно з розпорядженням суду у справах сім'ї свідчать про його прагнення до здійснення піклування і про реалізацію своїх батьківських прав щодо малолітньої дитини» (постанова

Верховного Суду від 11.12.2019 р. у справі справа № 361/5779/18 (провадження № 61-13858 св 19));

— «Утримування слід розглядати як незаконне, оскільки до моменту переміщення дитини на територію України та у подальшому незаконного утримування дитини батьком на території України заявник ефективно здійснювала права піклування (опіки) щодо своєї малолітньої дитини шляхом, зокрема, проведення обстежень дитини та медичного нагляду (спостереження) за дитиною польськими лікарями з народження, відвідування разом з дитиною у період з квітня до червня 2016 року освітньої недержавної дошкільної установи, участі разом з дитиною у період з жовтня 2015 року до червня 2016 року у заняттях музичного навчання тощо» (*постанова Верховного Суду від 14.06.2018 р. у справі № 461/926/17 (провадження № 61-1192 св 17));*

— ЧИ Є ПЕРЕМІЩЕННЯ ТА (АБО) УТРИМУВАННЯ ДИТИНИ НЕЗАКОННИМ ТА ЧИ БУЛА ЗГОДА ЗАЯВНИКА НА ТАКЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ АБО УТРИМУВАННЯ

Незаконним є таке переміщення або утримування дитини, коли при цьому порушуються права піклування про дитину, які належать заявнику відповідно до законодавства держави, у якій дитина постійно мешкала до переміщення або утримування, що включають у себе, зокрема, й право визначати **місце проживання дитини**.

Тимчасовий чи постійний виїзд дитини за кордон має відбуватися лише за погодженням з іншим із батьків, а у разі відсутності такого погодження — на підставі відповідного судового рішення (рішення адміністративного органу), чи у інших випадках, передбачених законодавством країни постійного проживання дитини.

Під згодою на переміщення необхідно розуміти погодження піклувальника (письмове або усне, за наявності доказів) на переїзд дитини до іншої країни на постійне або тимчасове проживання.

Про мовчазну згоду можуть свідчити відсутність заперечення піклувальника проти переміщення або утримування дитини в іншій країні протягом усього часу до звернення із заявою про повернення дитини (*постанова Верховного Суду від 11.12.2019 р. у справі № 552/1759/19 (провадження № 61-18088 св 19)).*

При цьому, на думку Європейського суду з прав людини, неправильним є покладення на особу, яка вимагає повернення дитини, обов'язку доведення тієї обставини, що вона не надавала дозволу або мовчазної згоди на переміщення та утримування дитини на території іншої держави (рішення ЄСПЛ «Карлсон проти Швейцарії» від 08.11.2008 р.).

За наявності згоди піклувальника на переміщення дитини, утримування може бути незаконним лише за умови порушення строків повернення дитини або, при перебуванні дитини в іншій країні без визначених строків, за наявності вимоги піклувальника про повернення дитини, зробленої до звернення із заявою про повернення, та з часу відмови особи, яка утримує дитину, повернути дитину до країни постійного проживання без поважних причин (постанова Верховного Суду від 24.10.2018 р. у справі № 344/12248/16-ц (провадження № 61-12975 св 18)).

Верховний Суд зазначає, що у разі наявності рішення суду про надання права на тимчасовий виїзд з дитиною за кордон, такий виїзд відповідає вимогам закону. У такому разі перебування дитини протягом установленого цим рішенням строку за кордоном не є утримуванням дитини у розумінні Конвенції. Позовні вимоги про повернення дитини до спливу визначеного судом терміну є передчасними (постанова Верховного Суду від 12.12.2018 р. у справі № 463/543/17 (провадження № 61-42319 св 18));

**— ЧИ ІСНУЮТЬ ПЕРЕДБАЧЕНІ СТ. 13 КОНВЕНЦІЇ ПІДСТАВИ
ДЛЯ ВІДМОВИ В ПОВЕРНЕННІ ДИТИНИ, У ТОМУ ЧИСЛІ
СЕРЬОЗНИЙ РИЗИК ТОГО, ЩО ПОВЕРНЕННЯ ПОСТАВИТЬ
ДИТИНУ ПІД ЗАГРОЗУ ЗАПОДІЯННЯ ФІЗИЧНОЇ
АБО ПСИХІЧНОЇ ЗАГРОЗИ АБО ІНШИМ ШЛЯХОМ
СТВОРИТЬ ДЛЯ ДИТИНИ НЕТЕРПИМУ ОБСТАНОВКУ**

— «Відмовляючи у задоволенні позовних вимог про повернення неповнолітньої дитини до Федеративної Республіки Німеччина, суд дійшов обґрунтованого висновку про те, що на час розгляду справи дитина прижилася у своєму новому середовищі, а тому існує серйозний ризик того, що її повернення поставить під загрозу заподіяння дитині фізичної або психічної шкоди або іншим шляхом

створить для неї нетерпиму обстановку. За останні три роки проживання в Україні дитина виявляє виражені ознаки сприятливого адаптування до умов проживання із матір'ю, відвідує різноманітні гуртки, має друзів, захоплення, за нею здійснюється медичний догляд, відбулася зміна мови спілкування – і це свідчить про те, що дитина прижилася в Україні. Відповідно до психологічної характеристики зміна місця проживання дитини є неприйнятною, переїзд у середовище незнайомих людей може призвести до емоційних зрушень, трансформації мотивів дій, порушення рухової та мовної поведінки, що негативно вплине на психологічний та фізичний розвиток дитини і буде становити загрозу психічних порушень у майбутньому. Суди правильно врахували, що дитина народилася в Україні, разом з батьками виїхала до Федеративної Республіки Німеччина у віці 6 місяців, проживала там лише 1 рік та 4 місяці і в такому віці не могла спілкуватися на жодній із мов» (*постанова Верховного Суду від 06.06.2018 р. у справі № 686/15274/14-ц (провадження № 61-20940 св 18)*);

– «Врахувавши наявність обмежувальних приписів судів США, Верховний Суд погодився з висновком судів першої та апеляційної інстанції про те, що вони повинні враховуватися в контексті висновків практикуючого психолога, які в сукупності свідчать, що з боку батька дійсно існує серйозний ризик того, що повернення поставить дитину під загрозу заподіяння фізичної або психічної шкоди або іншим шляхом створить для дитини нетерпиму обстановку» (*постанова Верховного Суду від 29.11.2018 р. у справі № 640/5739/17 (провадження № 61-29201 св 18)*);

– «Щодо тверджень заявника про те, що повернення дитини до Італійської Республіки створить для неї нетерпиму обстановку і призведе до психотравмуючої ситуації, касаційний суд зазначає, що, як встановлено апеляційним судом, дитина позитивно сприймає особу батька і виявляє бажання з ним спілкуватися, знає італійську мову і категоричного небажання повернутись до цієї країни не виявляє за умови приїзду з матір'ю» (*постанова Верховного Суду від 12.12.2018 р. у справі № 463/543/17 (провадження № 61-42319 св 18)*).

При цьому варто зазначити, що ст. 13 Конвенції покладає обов'язок доведення обставин, які можуть бути підставами для не

повернення дитини, саме на особу, яка здійснила вивезення дитини та/або здійснює її утримування.

Ураховуючи складність у застосуванні й неоднакове розуміння суддями та іншими практиками положень п. 1 (b) ст. 13 Конвенції, а також враховуючи надзвичайно часте застосування цього пункту на обґрунтування відмови у задоволенні позовних вимог про повернення дитини Гаазькою конференцією з міжнародного приватного права, було прийнято рішення про необхідність розробки Посібника з найкращої практики щодо застосування п. 1 (b) ст. 13 Конвенції. Над роботою Посібника працювала створена робоча група, до якої увійшли експерти з різних держав світу.

На засіданні Ради із загальних справ і політики, яке відбулось у березні 2020 року, затверджено Посібник з найкращої практики щодо застосування п. 1 (b) ст. 13 Конвенції, який можна знайти за посиланням у мережі Інтернет: URL: assets.hcch.net/docs/225b44d3-5c6b-4a14-8f5b-57cb370c497f.pdf;

— ЧИ ВІДПОВІДАТИМЕ ПОВЕРНЕННЯ ДИТИНИ ДО ДЕРЖАВИ ПОСТІЙНОГО ПРОЖИВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЮ ЇЇ «НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ»

— «Найкращі інтереси дитини не збігаються з інтересами батька або матері, за винятком і настільки, наскільки вони неминуче мають спільні різноманітні критерії оцінки, пов'язані з індивідуальною особистістю дитини, загальною та конкретною ситуацією. Однак їх не можна сприймати в ідентичній манері, незалежно від того, чи розглядає суд запит про повернення дитини відповідно до Гаазької конвенції або ж приймає рішення по суті заяви про батьківську опіку або батьківські права. Таким чином, у контексті розгляду поданого в рамках Гаазької конвенції запиту про повернення поняття найкращих інтересів дитини повинне оцінюватися у світлі винятків, передбачених Гаазькою конвенцією, які стосуються плину часу (ст. 12), умов застосування Конвенції (ст. 13 (a)) та існування «серйозного ризику» (ст. 13 (b)), а також дотримання фундаментальних принципів запитуваної держави, що стосуються захисту прав людини та основних свобод (ст. 20). Це завдання стоїть передусім перед національними орга-

нами запитуваної держави, які, зокрема, мають перевагу прямого контакту із заінтересованими сторонами» (*постанова Верховного Суду від 11.12.2019 р. у справі № 552/1759/19 (провадження № 61-18088 св 19)*);

— «Під найкращими інтересами дитини варто розуміти можливість збереження зв'язків з сім'єю, якщо не буде встановлено небажаність таких зв'язків, і можливість розвитку в здоровому середовищі. Суд повинен детально перевірити сімейну ситуацію і врахувати низку факторів, зокрема емоційного, психологічного, матеріального і медичного характеру, й надати розумну оцінку інтересам кожного із батьків та інтересам дитини, які мають найважливіше значення» (*постанова Верховного Суду від 10.04.2019 р. у справі № 757/51046/17-ц (провадження № 61-14573 св 18)*);

— «Повернення дитини не створить нестерпної обстановки з огляду на потреби забезпечення її найвищих інтересів, що полягають, серед іншого, в необхідності забезпечити дитині такі умови розвитку, за яких дитина зможе у майбутньому самостійно реалізувати право на самоідентифікацію мовну, етнічну, за кровним спорідненням тощо» (*постанова Верховного Суду від 14.06.2018 р. у справі № 461/926/17 (провадження № 61-1192 св 17)*);

— ЧИ ЗАПЕРЕЧУЄ ДИТИНА ПРОТИ ПОВЕРНЕННЯ І ДОСЯГЛА ТАКОГО ВІКУ ТА РІВНЯ ЗРІЛОСТІ, ПРИ ЯКОМУ СЛІД БРАТИ ДО УВАГИ ЇЇ ДУМКУ

— «Доводи касаційної скарги про те, що відповідачі не подали доказів на підтвердження того, що дитина вже досягла того віку і рівня зрілості, при якому слід брати до уваги її думку щодо місця проживання (*прим. — дитина 2006 року народження*), та відсутність доказів того, що надані дитиною свідчення є вільними і відповідають її внутрішній волі, є необґрунтованими, оскільки з дитиною була проведена бесіда практикуючим психологом, думка дитини була заслухана в суді першої інстанції, де дитина дала пояснення без присутності батька. Дитина більше чотирьох років проживає в Україні та прижилась у новому середовищі, а отже, примусове повернення дитини всупереч її волі до Італії не становить найбільший інтерес для дитини» (*постанова Верховного Суду від 04.12.2019 р. у справі № 344/6360/17 (провадження № 61-7135 св 19)*);

**— ЧИ ПРИЖИЛАСЬ ДИТИНА У НОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ
(ЯКЩО ПРОЦЕДУРА ПОВЕРНЕННЯ ДИТИНИ
ВІДПОВІДНО ДО КОНВЕНЦІЇ ПОЧАТА ПІСЛЯ СПЛИВУ
РІЧНОГО ТЕРМІНУ З МОМЕНТУ ЇЇ ВИКРАДЕННЯ)**

При встановленні обставин, передбачених ст. 3 Конвенції, та за умови, якщо *процедура повернення почата до спливу одного року з моменту переміщення*, суд зобов'язаний приймати рішення про негайне повернення дитини.

Однак якщо повернення дитини почате після спливу одного року з моменту переміщення, то з'ясуванню судом підлягає й те, чи прижилась дитина в новому середовищі (п. 2 ст. 12 Конвенції).

При цьому, як зазначає Верховний Суд, положення п. 2 ст. 12 Конвенції є виключними обставинами та застосовуються лише в разі, коли процедура повернення розпочата після спливу річного терміну з моменту викрадення дитини (*постанова Верховного Суду від 05.02.2020 р. у справі № 521/16839/18 (провадження № 61-5573 св 19)*).

Неповернення дитини протягом певного строку із дати початку процедур, передбачених Конвенцією, не може бути підставою для відмови у її поверненні ігнорування судом тієї обставини, що з моменту незаконного переміщення дитини до моменту звернення батька до суду минуло менше року та невинуватого застосування п. 2 ст. 12 Конвенції стало підставою для задоволення касаційної скарги та прийняття Верховним Судом рішення про повернення дитини (*постанова Верховного Суду від 29.08.2018 р. у справі № 2-4237/12 (провадження № 61-18331 св 18)*).

Разом із тим позиція Верховного Суду з цього питання не є єдиною та в судовій практиці можна знайти випадки застосування п. 2 ст. 12 Конвенції й у разі, коли з часу переміщення дитини й до часу вирішення судової справи про її повернення минуло більше року: «правильним є висновок судів про те, що з моменту переміщення дитини минуло більше року, мати дитини має постійне місце проживання, постійне місце роботи та джерело доходу, створила всі умови для проживання, виховання та розвитку дитини й наявні підстави для висновку, що дитина прижилася у новому середовищі» (*постанова Верховного Суду від 27.02.2019 р. у справі № 752/24280/17 (провадження № 61-42994 св 18)*).

Про наявність того, що дитина прижилась у своєму новому середовищі, можуть свідчити такі факти: дитина відвідує дошкільний навчальний заклад — садок, різноманітні гуртки; за дитиною здійснюється медичний догляд; у дитини є свої друзі, захоплення; дитина має сталі сімейні зв'язки; зміна мови спілкування та інші факти, які свідчать, що дитина вважає своє місце проживання постійним, комфортним і місцем проживання своєї родини, тощо (*постанова Верховного Суду від 04.07.2018 р. у справі № 640/688/17 (провадження № 61-21205 св 18)*).

За умови початку процедури повернення дитини після річного терміну, наявності даних про те, що дитина вже прижилася у своєму новому середовищі, виходячи з інтересів дитини, суд може відмовити в задоволенні заяви про її повернення, навівши при цьому доводи про наявність підстав і доказів для такого висновку.

Разом із тим одне посилання суду на те, що дитина прижилась у новому середовищі, як на підставу для відмови у її поверненні, є не достатнім, адже, на думку Верховного Суду, зазначені факти необхідно оцінювати в сукупності з дотриманням інтересів дитини як на цей час, так і в майбутньому, балансу інтересів та прав батьків, думки дитини, якщо вона досягла такого віку й рівня зрілості, що може її висловити, тощо (*постанова Верховного Суду від 05.02.2020 р. у справі № 521/16839/18 (провадження № 61-5573 св 19)*).

Конвенція не ставить повернення дитини до країни постійного проживання у пряму залежність від створення побутових умов для проживання дитини учасниками справи, від матеріального стану чи інших характеристик батьків дитини, тощо (крім випадків загрози заподіяння дитині фізичної або психічної загрози або іншим шляхом створення для неї нетерпимої обстановки у випадку повернення), оскільки під час судового спору щодо повернення суд не вирішує питання піклування та визначення місця проживання дитини:

— «Розглядаючи питання щодо повернення дитини до держави постійного проживання, суд не може вирішувати по суті питання щодо піклування про дитину та визначення її місця проживання, оскільки це питання, виходячи зі змісту ст. 16 Конвенції, належить до виключної компетенції держави постійного проживання дитини.

Даний спір не є спором між батьками щодо місця проживання малолітньої дитини та щодо участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від них, оскільки вказані питання можуть бути вирішені лише після повернення дитини до держави постійного місця проживання» (*постанова Верховного Суду від 11.12.2019 р. у справі № 361/5779/18 (провадження № 61-13858 св 19)*; *постанова Верховного Суду від 12.06.2019 р. у справі № 234/17176/17 (провадження № 61-61 св 19)*);

— «Жодне з рішень, прийнятих відповідно до цієї Конвенції, щодо повернення дитини не можна вважати таким, що вирішує будь-яке питання про піклування. Тобто рішення про повернення дитини не може позбавити права особу, яка зобов'язується повернути дитину в державу її постійного місця проживання, звернутися до суду та отримати рішення по суті питання піклування про дитину» (*постанова Верховного Суду від 05.02.2020 р. у справі № 521/16839/18 (провадження № 61-5573 св 19)*).

Окрім цього, ст. 16 Конвенції визначає, що після одержання повідомлення про незаконне переміщення або утримування дитини відповідно до ст. 3 Конвенції судові або адміністративні органи Договірної держави, на територію якої була переміщена дитина, або на території якої вона утримується, не будуть вирішувати по суті питання про піклування доти, поки не буде визначено, що дитина не повинна бути повернута відповідно до цієї Конвенції або поки заява не подана відповідно до цієї Конвенції протягом розумного періоду часу після одержання повідомлення.

Так, Міністерство юстиції України через свій територіальний орган інформує суд про обмеження, встановлені ст. 16 Конвенції. Вбачається, що адвокат заявника теж має повідомляти суд, в якому порушено справу про визначення місця проживання чи інших питань щодо дитини, про те, що в іншому суді слухається справа про повернення дитини відповідно до Конвенції.

Таким чином, у разі якщо українським судом розглядається питання піклування (наприклад, спір про визначення місця проживання дитини), однак також наявне судове провадження щодо повернення цієї ж дитини до держави постійного проживання відповідно до положень Конвенції, за клопотанням сторони суд зупиняє провадження у справі про піклування до набрання рішенням про

повернення законної сили (*ухвала Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 27.11.2019 р. у справі № 686/3740/19 (провадження № 2/686/2355/19)*).

Не має значення при вирішенні спору відповідно до Конвенції й громадянство батьків або дитини:

– «Наявність довідки, у якій стверджується, що дитина зареєстрована громадянином України, не може бути аргументом неповернення дитини до держави її постійного проживання» (*постанова Верховного Суду від 29.08.2018 р. у справі № 2-4237/12 (провадження № 61-18331 св 18)*);

– «Положення щодо громадянства дитини не підлягають застосуванню, оскільки Конвенція не ставить питання повернення дитини до місця постійного проживання в залежність від громадянства дитини. Вирішення питання про повернення дитини до країни місця постійного проживання з метою вирішення компетентним судом питання щодо місця проживання дитини та опіки над нею пов'язується з місцем постійного проживання дитини, а не належністю до громадянства» (*постанова Верховного Суду від 15.08.2018 р. у справі № 201/3664/17 (провадження № 61-19473 св 18)*).

З позиції Верховного Суду, не заслуговує на увагу й те, що у дитини є зареєстроване місце проживання в Україні, оскільки даний факт не має значення для розгляду справ про повернення дитини до свого постійного місця проживання на підставі Конвенції (*постанова Верховного Суду від 17.12.2018 р. у справі № 461/4678/17 (провадження № 61-46304 св 18)*).

Варто звернути увагу на те, що положення Конвенції підлягають застосуванню лише у відносинах між Договірними державами, які визначають центральний орган для виконання функцій, покладених Конвенцією на такі органи. У зв'язку з цим суди мають пересвідчуватись, чи є держава, до якої було переміщено дитину, Договірною стороною Конвенції, та чи погодила її застосування у відносинах з Україною (*постанова Верховного Суду від 29.05.2019 р. у справі № 357/17852/15-ц (провадження № 14-199 цс 19)*). Окрім цього, для України стороною Конвенції вважається тільки та держава, що визнала приєднання України до Конвенції або приєднання якої до Конвенції визнано Україною відповідно до ст. 38 Конвенції.

Відповідно до ст. 8 Конвенції, судової практики Верховного Суду та ЄСПЛ застосування положень Конвенції, вирішення судами питання повернення дитини до держави її постійного проживання не може відбуватись автоматично або механічно.

Стаття 8 Конвенції накладає на державні органи таке процесуальне зобов'язання: розглядаючи запит про повернення дитини, суди повинні не лише розглянути вірогідні твердження про «серйозний ризик» для дитини в разі її повернення, а й ухвалити рішення із наведенням конкретних підстав у світлі обставин справи. Як відмова чи взятті до уваги заперечень щодо повернення, яке може підпадати під дію ст. 12, 13 і 20 Конвенції, так і недостатнє наведення підстав у рішенні про відхилення таких заперечень суперечитимуть вимогам ст. 8 Конвенції, а також намірам та меті Конвенції. Необхідне належне вивчення таких тверджень, яке має підтримуватися наведенням національними судами підстав, які є не автоматичними чи стереотипними, а досить деталізованими у світлі винятків, викладених у Конвенції, яка повинна тлумачитися вузько (*постанова Верховного Суду від 11.12.2019 р. у справі № 552/1759/19 (провадження № 61-18088 св 19)*).

Компетенція суддів, якість винесених рішень у цій категорії справ є дуже важливою складовою формування позитивного іміджу України на міжнародній арені у зв'язку з належним застосуванням положень Конвенції.

Враховуючи ключову роль судів у вирішенні справ на підставі Конвенції, Гаазька конференція з міжнародного приватного права підтримує діяльність Міжнародної гаазької мережі суддів (International Hague Network of Judges).

Метою Мережі є створення можливості для прямої комунікації і поглиблення взаємодії між суддями Договірних держав, залученими до реалізації Конвенції, покращення судової практики при застосуванні її положень, прискорення оперативного вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням прав дітей.

Державам рекомендують, щоби голови судів чи інші посадові особи — залежно від особливостей правової системи — визначили одного чи декількох суддів і надали їхню контактну інформацію для взаємодії з центральними органами, суддями у своїй державі

та суддями інших держав при розгляді сімейних справ з іноземним елементом передусім із питань застосування Конвенції 1980 року. Наразі Мережа налічує 139 контактних суддів із 86 держав-учасниць Конвенції.

Детальна інформація щодо визначення і діяльності учасників Міжнародної гаазької мережі суддів (так званих «контактних суддів») міститься в посібнику «Пряма суддівська взаємодія», розміщеному на сайті Гаазької конференції (URL: www.hcch.net/en/publications-and-studies/details4/?pid=6024).

З метою сприяння взаєморозумінню положень Конвенції та належній практиці, у точу числі судовій, що є важливим елементом ефективної роботи Конвенції під егідою Гаазької конференції з міжнародного приватного права, у 1999 році створено електронну базу даних судових рішень, винесених у державах-учасницях на підставі Конвенції – ІНКАДАТ (INCADAT) (URL: www.incadat.com/en). Ця база даних рекомендується для вивчення судової практики в різних юрисдикціях юристами, практиками, суддями, співробітниками центральних органів.

РОЗДІЛ 6. ЗАПОБІГАННЯ ТА ОПЕРАТИВНЕ РЕАГУВАННЯ У ВИПАДКАХ МІЖНАРОДНОГО ВИКРАДЕННЯ ДІТЕЙ

Найважливішим засобом запобігання міжнародному викраденню дітей є поінформованість батьків та їхніх юристів. Насамперед це стосується інформації про чинність і зміст Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року (далі — Конвенція), тому що більшість батьків навіть після консультації з фахівцями в галузі права щиро переконана в тому, якщо вони вивезуть дитину за межі країни її постійного проживання, то не лише не порушать жодної правової норми, а й покращать свою правову позицію в сімейному спорі. Саме тому для багатьох стають несподіванкою заходи, які вживають щодо них на підставі Конвенції уповноважені органи на території держави, куди було переміщено дитину. Крім того, навіть знаючи про явище батьківського міжнародного викрадення, батьки та їхні юристи часто забувають про те, що воно може набувати не лише форми незаконного переміщення, а й незаконного утримування, яке може мати місце в ситуації, коли, наприклад, один із батьків дозволяє виїзд дитини за кордон на певний період, після завершення якого інший із батьків дитину не повертає.

Неприємні сюрпризи можуть чекати на батьків та їхніх представників за результатами судового розгляду справ за Конвенцією, адже у випадку її застосування та відсутності правових підстав для відмови в поверненні, передбачених ст. 12, 13 та 20 Конвенції, суд договірної держави у більшості випадків виносить рішення про повернення дитини до країни її постійного проживання. У випадку ж відмови добровільно виконати судові рішення застосовують механізми примусового виконання, а саме: штрафи (подеколи — величезні), фізичне відібрання дитини з можливістю супроводжувати іншого з батьків і дитину до кордону. Крім того, законодавство

низки держав — учасниць Конвенції передбачає кримінальну відповідальність за батьківське викрадення у формі незаконного переміщення (вивезення) та/або неповернення в установлені строки (утримування на території іноземної держави).

Міжнародним викраденням також сприяють міфи, які оточують цю тему. Найбільш поширений — держава, куди була переміщена чи де утримується дитина, ніколи не дозволить повернути дитину до іноземної держави, якщо на це не буде згоди іншого з батьків, який вдався до міжнародного викрадення. Утім, якщо виходити з тексту Конвенції, для цілей її застосування громадянство (чи громадянства) батьків і дитини не має жодного значення, окрім як у контексті одержання юридичної допомоги та консультацій, що передбачено ст. 25.

Ще один міф стосується безперешкодного перетину державних кордонів. Багато батьків, які переміщують дітей, вважають, що зробили все в законний спосіб, якщо без проблем перетнули кордон однієї держави на виїзді та іншої — на в'їзді. Це далеко не так, оскільки працівники прикордонних служб держав не встановлюють факт порушення прав дитини на піклування відповідно до законодавства держави, у якій вона постійно проживала до переміщення. А також факт того, чи ефективно використовували ці права в момент переміщення або чи здійснювалися б вони за умови його відсутності. Ці елементи є ключовими для кваліфікації переміщення як незаконного на підставі Конвенції. Знову ж таки, міжнародне викрадення може набувати не лише форми незаконного переміщення, а й незаконного утримання.

Водночас знання про явище множинного громадянства (найчастіше діти, народжені в інтернаціональних пар, що мають два чи більше громадянств) та порядок перетину відповідних державних кордонів особами, які не досягли 16 років (вік, з якого застосування Конвенції припиняється), є важливими для тих батьків, які побоюються, що їхніх дітей вивезуть за кордон без їхньої згоди.

Зазвичай діти, у батьків яких різне громадянство, мають подвійне громадянство від народження. Вони також можуть мати третє громадянство, якщо народилися на території держави, яка надає його за фактом народження на своїй території. Множинне громадянство

є доволі звичним явищем, яке стало наслідком позитивних колізій в національних законах про громадянство.

Як правило, у випадку множинного громадянства держава кожного з них сприйматиме цю людину лише як власного громадянина. Вона видаватиме відповідні паспортні та/або проїзні документи, якщо по них звернеться той із батьків, який є її громадянином, незважаючи на інші громадянства. Як результат, на ім'я однієї дитини різними державами видано два чи більше комплектів документів. Водночас у кожного з батьків можуть бути різні комплекти. Ба більше, написання імені та прізвища в одному комплекті може відрізнитися від написання в іншому. Усе це підвищує ймовірність того, що «викрадач» зможе вивезти дитину за межі держави одного з її громадянств, видавши її за громадянина іншої держави чи навіть за іншу особу.

Це має неабияке значення в контексті запобігання незаконному переміщенню дітей з України за кордон. Правила перетинання державного кордону громадянами України обумовлюють можливість виїзду за кордон громадян України, які не досягли 16-річного віку, наявністю нотаріально посвідченої згоди того з батьків, хто також має українське громадянство, із зазначенням у ній держави прямування та відповідного часового проміжку перебування у цій державі (п.п. 1 п. 4 Правил).

Звісно, що є винятки, однак до виїзду дітей, які є іноземними громадянами, правило про наявність згоди другого з батьків не застосовують узагалі.

Нагадаємо, що в Україні існує єдине громадянство (ст. 4 Конституції України). Якщо один із батьків дитини на момент народження був громадянином України, то де б не народилася ця дитина та яке б громадянство не мав другий з її батьків, дитина вважатиметься громадянином України за народженням (ч. 1 ст. 7 Закону України «Про громадянство України»), і у правових відносинах з Україною визнаватиметься лише громадянином України (п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про громадянство України»).

Оскільки принцип єдиного громадянства застосовний, серед іншого, й при виїзді дитини за межі України, іноземці та іноземки, щоб обійти вимоги про надання згод других із батьків (українок чи українців), намагаються видати своїх дітей-біпатридів

за громадян іноземної держави, приховуючи їх належність до громадянства України.

Відповідно один із найважливіших кроків оперативного реагування в ситуації, коли є ризик переміщення дитини — громадянина України за кордон за іноземними документами, полягає в негайному інформуванні Державної прикордонної служби України про українське громадянство дитини та відсутність у другого з батьків нотаріально посвідченої згоди від того з батьків, хто є громадянином України, чи одного з документів, зазначених у пп. 2 — 4 п. 4 Правил перетинання державного кордону громадянами України.

Телефони «гарячої лінії» Державної прикордонної служби України:

0 800 218 808 (безкоштовно);
1598 (з мобільного);
+38 (044) 527-63-63 (з-за кордону).

У зв'язку з цим варто пам'ятати про обережність у питаннях надання згоди на виїзд (навіть короткострокової) дитини за кордон, а також про необхідність заздалегідь подбати про можливість документально підтвердити належність дитини до громадянства України, тобто оформити один із релевантних для дітей відповідного віку документів, перелік яких міститься в ст. 5 Закону України «Про громадянство України», чи хоча б довідку про реєстрацію дитини громадянином України.

Серед порад універсального характеру — незалишення дитини без нагляду того з батьків, який побоюється викрадення, та/або осіб, яким він/вона довіряє. Якщо ж загроза переміщення дитини за кордон без супроводу чи згоди є очевидною (дитина вже перебуває в протилежній стороні), то необхідним є негайне звернення до правоохоронних органів. У випадку виникнення такої проблеми на території іноземної держави є сенс звернутися до посольства чи консульської установи України за кордоном, оскільки згідно з ч. 3 ст. 25 Конституції України «Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами». Щоправда, якщо відповідне представництво України знаходиться на території держави другого громадянства дитини-біпатрида, мож-

ливості для дій українських дипломатів будуть істотно обмежені, а іноді й зовсім відсутні.

Якщо ж викрадення все ж відбулося, то не пізніше 1 року з моменту незаконного переміщення чи початку незаконного утримування слід звернутися із заявою про повернення дитини до України до Міністерства юстиції України, Центрального органу, визначеного іноземною державою, на території якої перебуває дитина, для виконання функцій за Конвенцією, чи безпосередньо до компетентного суду відповідної іноземної держави. Дотримання цього строку є важливим з огляду на те, що у випадку його пропуску в поверненні дитини може бути відмовлено, якщо протилежна сторона надасть докази того, що дитина вже прижилася у своєму новому середовищі.

Оскільки Міністерству юстиції України для ефективного виконання своїх функцій за Конвенцією необхідно знати, куди саме було переміщено дитину, тому з батьків, хто є зацікавленим у поверненні дитини, але не знає, до якої держави дитину було вивезено, слід звернутися до Державної прикордонної служби України для з'ясування цієї інформації. Одержані дані дозволять Мін'юсту звернутися до Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції для надання допомоги у встановленні місцезнаходження дитини за кордоном.

РОЗДІЛ 7

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ В УКРАЇНІ СУДОВИХ РІШЕНЬ, ПРИЙНЯТИХ НА ПІДСТАВІ ГААЗЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО ВИКРАДЕННЯ ДІТЕЙ 1980 РОКУ

Судові рішення відповідно до ст. 124 Конституції України є обов'язковими до виконання на всій території України.

Конвенція не визначає порядку виконання рішень про повернення дитини, тому виконуються такі рішення відповідно до визначеного у кожній державі порядку.

Умови і порядок виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), що відповідно до закону підлягають примусовому виконанню у разі невиконання їх у добровільному порядку, визначено Законом України «Про виконавче провадження» (далі — Закон).

Порядок виконання рішень немайнового характеру, передбачений Розділом IX Інструкції з організації примусового виконання рішень, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 02.04.12 р. № 512/5.

Примусове виконання рішень про відібрання і передання дитини, встановлення побачення з нею або усунення перешкод у побаченні з дитиною покладається на органи державної виконавчої служби (державних виконавців) (абзац другий ч. 2 ст. 5 Закону).

Для того, щоб судове рішення було виконане, за умови набуття ним законної сили, стягувачу необхідно отримати виконавчий документ та пред'явити його відповідному органу державної виконавчої служби. Згідно з ч. 1 ст. 431 ЦПК України, ***виконання судового рішення здійснюється на підставі виконавчого листа, виданого судом, який розглядав справу як суд першої інстанції.***

Вимоги до виконавчого документа передбачені у ст. 4 Закону. Зокрема, виконавчий документ має містити резолютивну частину рішення, що передбачає заходи примусового виконання.

У відповідності до ст. 7 Конвенції, центральні органи Договірних держав співпрацюють один з одним і сприяють співробітництву між компетентними органами своїх держав та вживають усіх належних заходів для того, щоб забезпечити добровільне повернення дитини або досягнення дружнього вирішення питань. Також, у відповідності до ст. 10 Конвенції, центральний орган держави, де знаходиться дитина, вживає або забезпечує вживання всіх належних заходів для добровільного повернення дитини.

Відповідно до пп. 11 п. 9 Порядку примусове виконання рішення суду про зобов'язання боржника повернути дитину здійснюється в порядку, встановленому Законом України «Про виконавче провадження» та іншими нормативно-правовими актами, органами державної виконавчої служби.

На практиці проблеми виникають у випадках, коли у резолютивній частині рішення встановлено зобов'язання для одного з батьків передати дитину іншому з батьків для повернення її до місця постійного проживання. Адже в такому випадку застосовується положення абзаца третього ч. 3 ст. 63, яким передбачено, що у разі невиконання боржником рішення, яке не може бути виконано без участі боржника, виконавець надсилає до органу досудового розслідування повідомлення про вчинення боржником кримінального правопорушення та вносить постанову про закінчення виконавчого провадження.

Водночас, відповідно до практики, що склалася, якщо перша частина рішення про повернення дитини передбачає добровільне виконання, то таке рішення суду виконується на підставі ст. 63 Закону, якою регулюється питання про зобов'язання боржника вчинити певні дії, а друга частина резолютивної складової буде виконуватися відповідно до ст. 64 Закону, яка регулює порядок виконання рішень про відібрання дитини.

Отже, враховуючи, що при задоволенні позовних вимог суд зазвичай формулює резолютивну частину рішення аналогічно до того, як такі вимоги були визначені у позовній заяві, необхідно при поданні позову попередньо проаналізувати позовні вимоги

на предмет реальності їх виконання у разі задоволення позову. На жаль, у зазначеній категорії справ існує дуже великий ризик невиконання рішення суду. Тому чим чіткіше буде сформульована резолютивна частина рішення, тим легше державному виконавцеві буде здійснювати заходи, спрямовані на його виконання.

Разом з тим, у законодавстві передбачена можливість звертатися до суду із заявою про роз'яснення порядку і способу виконання судових рішень. У разі, якщо викладена у виконавчому документі резолютивна частина рішення є незрозумілою, виконавець або сторони виконавчого провадження мають право звернутися до суду, який видав виконавчий документ, із заявою про роз'яснення відповідного рішення (ст. 31 Закону).

ОРІЄНТОВНИЙ АЛГОРИТМ ДІЙ ДЕРЖАВНОГО ВИКОНАВЦЯ В РАМКАХ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗА РІШЕННЯМИ, ЗА ЯКИМИ БОРЖНИК ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ ОСОБИСТО ВЧИНИТИ ПЕВНІ ДІЇ АБО УТРИМАТИСЯ ВІД ЇХ ВЧИНЕННЯ, ВИЗНАЧЕНИЙ ПОЛОЖЕННЯМИ СТ. 63 ЗАКОНУ.

Так, за рішеннями, за якими боржник зобов'язаний особисто вчинити певні дії або утриматися від їх вчинення (наприклад, повернути дитину до країни її постійного проживання), виконавець наступного робочого дня після закінчення строку, визначеного ч. 6 ст. 26 цього Закону (за рішенням немайнового характеру виконавець у постанові про відкриття виконавчого провадження зазначає про необхідність виконання боржником рішення протягом 10 робочих днів (крім рішень, що підлягають негайному виконанню, рішень про встановлення побачення з дитиною)), перевіряє виконання рішення боржником. Якщо рішення підлягає негайному виконанню, виконавець перевіряє виконання рішення не пізніше як на третій робочий день після відкриття виконавчого провадження.

У разі невиконання без поважних причин боржником рішення виконавець вносить постанову про накладення на боржника штрафу, в якій також зазначаються вимога виконати рішення протягом 10 робочих днів (за рішенням, що підлягає негайному виконанню, — протягом трьох робочих днів) та попередження про кримінальну відповідальність.

Виконавець наступного робочого дня після закінчення строку, передбаченого ч. 2 цієї статті, повторно перевіряє виконання рішення боржником.

У разі повторного невиконання без поважних причин боржником рішення, якщо таке рішення може бути виконано без участі боржника, виконавець надсилає органу досудового розслідування повідомлення про вчинення боржником кримінального правопорушення та вживає заходів примусового виконання рішення, передбачених цим Законом.

Крім того, положення Закону містять можливі заходи впливу на боржника, який ухиляється від виконання зобов'язань, покладених на нього судовим рішенням. Так, відповідно до п. 19 ч. 3 ст. 18 Закону, виконавець під час здійснення виконавчого провадження має право у разі ухилення боржника від виконання зобов'язань, покладених на нього рішенням, також звертатися до суду за встановленням тимчасового обмеження у праві виїзду боржника — фізичної особи за межі України до виконання зобов'язань за рішенням.

Відповідно до ст. 441 ЦПК України, суд може постановити ухвалу про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України фізичної особи, яка є боржником за невиконаним нею судовим рішенням або рішенням інших органів (посадових осіб), якщо така особа ухиляється від виконання зобов'язань, покладених на неї відповідним рішенням, на строк до виконання зобов'язань за рішенням, що виконується у виконавчому провадженні.

Ухвала про тимчасове обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України може бути постановлена судом за місцем виконання відповідного рішення за поданням державного або приватного виконавця. Суд негайно розглядає таке подання без повідомлення сторін та інших заінтересованих осіб за участю державного (приватного) виконавця.

Суд може скасувати тимчасове обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України за вмотивованою заявою боржника.

При цьому судова практика також надає своє розуміння відповідних положень закону. Так, у справі № 712/12481/19 суд зазначив, що «Ухилення від виконання зобов'язань, покладених судовим рішенням, рішенням іншого органу (посадової особи) позначає з об'єктивної сторони такі діяння (дії чи бездіяльність)

особи боржника, які полягають у навмисному чи іншому свідомому невиконанні нею зазначених обов'язків, у зв'язку з чим і здійснюється примусове виконання.

Це також є підставою для звернення з поданням до суду щодо вирішення питання про застосування до такої особи тимчасового обмеження у праві виїзду за межі України.

На момент звернення до суду з поданням факт ухилення боржника від виконання зобов'язань повинен вже відбутися і бути об'єктивно наявним та вбачатися з матеріалів виконавчого провадження. Обов'язок щодо підтвердження цих обставин належними доказами покладається на державного виконавця, який ініціює встановлення тимчасового обмеження у виїзді особи за межі України».

Примусове виконання рішення про повернення дитини на підставі Конвенції відбувається за аналогією в порядку, встановленому ст. 64 Закону, якою передбачена процедура виконання рішення суду про відібрання дитини, відповідно до якої під час виконання рішення державний виконавець проводить виконавчі дії з обов'язковою участю особи, якій дитина передається, із залученням представників органів опіки і піклування.

Водночас, за необхідності, державний виконавець може звернутися до суду із заявою про поміщення дитини в дитячий або лікувальний заклад. Такі заходи, передбачені законодавством, є крайньою мірою для забезпечення виконання рішення суду і, безперечно, надзвичайно емоційно важкими для всіх учасників провадження. У разі, якщо боржник перешкоджає виконанню рішення про відібрання дитини, до нього застосовують заходи, передбачені Законом.

Важливим тут є питання участі особи, якій дитину передають, тому адвокати мають контактувати з державним виконавцем та стягувачем для того, щоб забезпечити прибуття стягувача в Україну в час та місце, вказані в постанові про проведення виконавчих дій, та особисто забрати дитину. Оскільки на організацію поїздки потрібен деякий час, рекомендується зазначати в постанові резервну дату.

Отже, у випадках, коли боржник не виконує рішення суду, застосовуються процедури примусового виконання рішення суду.

Разом з тим слід зазначити, що головним при виконанні Конвенції завжди залишається забезпечення дотримання прав дитини та прийняття рішення в найкращих інтересах дитини, яке б гарантувало право кожної дитини на стабільні умови життя, зростання в сімейному оточенні тощо.

Варто зазначити, що для застосування процедур примусового виконання рішення суду необхідно мати актуальну інформацію щодо місця проживання боржника і дитини. У разі відсутності відомостей про місце проживання, перебування боржника – фізичної особи, а також дитини за виконавчими документами про відібрання дитини виконавець звертається до суду з поданням про винесення ухвали про розшук боржника або дитини (ст. 36 Закону).

Водночас, на практиці, зверненню до суду з поданням про винесення ухвали про розшук боржника або дитини передує фіксація виконавцем відсутності (непроживання боржника) за адресою, що є його зареєстрованим місцем проживання або ж вказана як його фактичне місце проживання. З цією метою виконавцями зазвичай здійснюються виїзди, щоб зафіксувати відсутність за адресами проживання боржника або/та дитини та скласти за результатами виїзду відповідний акт, у якому зазначити про результати здійсненого виїзду.

При цьому варто зазначити, що внаслідок значної завантаженості виконавців, фіксування відсутності відомостей про місце проживання, перебування боржника – фізичної особи, а також дитини є достатньо тривалим, а вищезгадані виїзди здійснюються не щоденно, а з певною періодичністю.

Зі своєї сторони, з метою сприяння виконанню рішення стягувач може надати виконавцю інформацію щодо того, за якими ще адресами може проживати/перебувати боржник (наприклад, боржник, знаючи про те, що наразі вчиняються дії щодо примусового виконання рішення, може переховуватись з дитиною у батьків, родичів, друзів).

Міністерство юстиції України працює над покращенням внутрішнього механізму виконання Конвенції на території України як при опрацюванні заяв про повернення дитини, так при організації виконавчих проваджень, використовуючи при цьому найкращий іноземний та національний досвід.

На сайті Верховної Ради України розміщено проєкт закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання Україною Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей» (р. н. 1192 від 29.08.19 р.), внесений групою народних депутатів. Вказаний законопроект відповідає тексту законопроекту, розробленому Мін'юстом у 2018 році, що вносився Кабінетом Міністрів України на розгляд Верховної Ради України VIII скликання (р. н. 9290 від 16.11.18 р.) та який, відповідно до ч. 1 ст. 105 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», вважається відкликаним.

Проект закону було розроблено у 2018 році Міністерством юстиції України як центральним органом, відповідальним за реалізацію зазначеної Конвенції на території України, з метою створення законодавчих умов для ефективного виконання взятих Україною міжнародних зобов'язань.

Підготовлений у 2018 році законопроект про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання Україною Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей містить серед іншого пропозиції до Закону України «Про виконавче провадження».

Слід пам'ятати, що відповідно до ст. 2 Конвенції Договірні держави вживатимуть усіх належних заходів для забезпечення досягнення цілей Конвенції на їхніх територіях. Для цього вони використовують найшвидші процедури, наявні в їхньому розпорядженні.

Внаслідок відсутності належної імплементації Конвенції у національне законодавство України проти України подаються скарги в ЄСПЛ та проти України вже винесено рішення (у справах «Хабровські проти України» та «М. Р. і Д. Р. проти України»), Європейським судом встановлено порушення ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Європейський суд у своїх рішеннях зазначив про відсутність належної законодавчої бази щодо виконання судових рішень у цій категорії справ і зобов'язав Україну відшкодувати моральну шкоду та компенсувати судові й інші витрати.

Розроблений Мін'юстом законопроект направлений, серед іншого, на подолання зазначених у рішеннях Європейського суду

проблем в частині удосконалення процедури виконання рішень судів у справах, що виносяться на підставі Конвенції.

З урахуванням зазначеного, ухвалення Закону є надзвичайно актуальним та сприятиме підвищенню ефективності виконання Україною зобов'язань, взятих згідно з Конвенцією.

Слід зазначити, що кількість рішень судів, що виносяться в Україні на підставі Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, якими задовольняються позовні вимоги про повернення дитини, з кожним роком зростає.

Забезпечення створення в Україні ефективного механізму виконання рішень судів, що виносяться у цій категорії справ, є спільною турботою правників-професіоналів, які працюють у цій сфері.

РОЗДІЛ 8. АЛГОРИТМИ ДІЙ АДВОКАТА (НА ПІДСТАВІ РЕАЛЬНИХ ДЕПЕРСОНІФІКОВАНИХ КЕЙСІВ)

У попередніх розділах Методичних рекомендацій детально проаналізовано Гаазьку конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей — основні поняття, що в ній використовуються, підстави та порядок її застосування. Тепер розглянемо можливий алгоритм дій для реалізації повернення до України з іноземної держави дитини, яка незаконно вивезена (переміщена) або утримується будь-якою особою, та забезпечення реалізації права доступу до дитини, якщо такі дії порушують права іншої особи на опіку (піклування) над дитиною.

8.1. Якщо Ваш клієнт — один із батьків, який хоче повернути дитину (дітей) з території іноземної держави до України

З чого має почати адвокат, коли до нього звертається один із батьків (далі — заявник) щодо незаконного вивезення або утримання дитини за межами України, яку він хоче повернути до України?

Необхідно з'ясувати:

1. Чи справді заявник має права та обов'язки відносно дитини, щодо якої звертається.

Відповідно до п. 1 Порядку виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (далі — Порядок) визначено, що заявником може бути фізична або юридична особа, яка має право на опіку (піклування) над дитиною.

Виходячи з норм чинного законодавства України поняття опіки (піклування) застосовується в Україні лише щодо дітей, позбавлених батьківського піклування, або дітей-сиріт (ст. 60 ЦК України та ст. 243 СК України).

Права та обов'язки матері/батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому органом державної реєстрації актів цивільного стану в порядку, встановленому СК України (ст. 121).

Таким чином, документами, що підтверджують право опіки (піклування) над дитиною, в розумінні Гаазької конвенції 1980 року є: свідоцтво про народження дитини, рішення суду або органу опіки та піклування про встановлення опіки чи піклування над дитиною.

2. Які саме права заявника відносно дитини порушено: дитина незаконно вивезена (переміщена) або утримується будь-якою особою, або порушується право доступу до дитини.

Відповідно до ч. 3 ст. 313 ЦК України визначено, що фізична особа, яка не досягла шістнадцяти років, має право на виїзд за межі України лише за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальників та в їхньому супроводі або в супроводі осіб, які уповноважені ними, крім випадків, передбачених законом.

Виїзд дитини в супроводі одного з батьків або в супроводі осіб, які уповноважені ним, за межі України **без згоди іншого з батьків** може вважатися порушенням права піклування про дитину та бути підставою для застосування процедури повернення дитини відповідно до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей.

Статтею 157 СК України визначено, що той із батьків, з яким за рішенням суду визначено або висновком органів опіки та піклування підтверджено місце проживання дитини, самостійно вирішує питання тимчасового виїзду за межі України на строк, що не перевищує одного місяця, з метою лікування, навчання, участі дитини в дитячих змаганнях, фестивалях, наукових виставках, учнівських олімпіадах та конкурсах, екологічних, технічних, мистецьких, туристичних, дослідницьких, спортивних заходах, оздоровлення та відпочинку дитини за кордоном, у тому числі у складі організованої групи дітей. При цьому він повинен знати місце проживання іншого з батьків, який не ухиляється та належно виконує свої

обов'язки, для того, аби проінформувати його рекомендованим листом про тимчасовий виїзд дитини за межі України, мету виїзду, державу прямування та відповідний часовий проміжок перебування на її території. Норми, передбачені статтею, не поширюються на батьків, до яких застосовуються заходи примусового виконання рішення про встановлення побачення з дитиною та про усунення перешкод у побаченні з дитиною.

Той із батьків, з яким за рішенням суду визначено або висновком органів опіки та піклування підтверджено місце проживання дитини, самостійно вирішує питання тимчасового виїзду за межі України на строк до одного місяця та більше з метою лікування, навчання, участі дитини в дитячих змаганнях, фестивалях, наукових виставках, учнівських олімпіадах та конкурсах, екологічних, технічних, мистецьких, туристичних, дослідницьких, спортивних заходах, оздоровлення та відпочинку дитини за кордоном, у тому числі у складі організованої групи дітей, у разі:

1) наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за чотири місяці, підтвердженої довідкою про наявність заборгованості зі сплати аліментів;

2) наявності заборгованості зі сплати аліментів, підтвердженої довідкою про наявність заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три місяці, якщо аліменти сплачуються на утримання дитини з інвалідністю, дитини, яка хворіє на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісне захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, або на утримання дитини, яка отримала тяжкі травми, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, що підтверджується документом, виданим лікарсько-консультативною комісією лікувально-профілактичного закладу в порядку та за формою, встановленими центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я.

З огляду на вищезазначені норми чинного законодавства, слід ретельно перевіряти підстави виїзду дитини за межі України, підстави і строк перебування дитини за кордоном.

3. Яку участь заявник брав у житті дитини до її виїзду за межі України.

Відповідно до ст. 141 СК України визначено, що мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини, крім випадку, передбаченого ч. 5 ст. 157 цього Кодексу.

Поряд із цим Верховний Суд висловив свою позицію щодо прав та обов'язків батьків при вирішенні питання виїзду дитини за кордон без згоди одного з батьків, зазначивши, що положення про рівність прав та обов'язків батьків у вихованні дитини не може тлумачитися на шкоду інтересам дитини, а тимчасовий виїзд дитини за кордон (із визначенням конкретного періоду) у супроводі того з батьків, з ким визначено її місце проживання та який здійснює забезпечення дитині рівня життя, необхідного для всебічного розвитку, не може беззаперечно свідчити про позбавлення іншого з батьків дитини передбаченої законодавством можливості брати участь в її вихованні та спілкуванні з нею. У такій категорії справ узагальнений та формальний підхід є неприпустимим, оскільки сама наявність в одного з батьків права відмовити в наданні згоди на тимчасовий виїзд дитини за кордон з іншим із батьків є суттєвим інструментом впливу, особливо у відносинах між колишнім подружжям, який може використовуватися не в інтересах дитини.

В усіх рішеннях, що стосуються дітей, забезпечення їх найкращих інтересів повинно мати першочергове значення. Найкращі інтереси дитини залежно від їх характеру та серйозності можуть перевищувати інтереси батьків.

Враховуючи зазначене, заявник має вказати на свою активність у житті дитини, а саме у: вихованні, навчанні, дозвіллі, утриманні тощо.

4. До якої країни та ким вивезена дитина або в якій країні утримується.

Це одне з найважливіших питань при з'ясуванні можливості застосування Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей до конкретних правовідносин.

Процедура сприяння поверненню дитини відповідно до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей може бути застосована лише з державами, які є сторонами — учасницями цієї Конвенції.

З державами, які не є учасницями Гаазької конвенції 1980 року, взагалі неможливо ініціювати процедури ані з повернення, ані з доступу до дитини. Однак з кожним роком таких держав стає все менше, що має вкрай позитивне значення. На офіційному сайті Гаазької конференції з міжнародного приватного права (URL: www.hcch.net/) можна переглянути перелік держав, на які поширюється дія Гаазької конвенції 1980 року, що постійно оновлюється.

5. Коли дитина була вивезена з України, скільки часу перебуває в іноземній країні, коли про це дізнався заявник.

У цій категорії справ час має суттєве значення як з процесуального боку, так і з фактичного.

Відповідно до ст. 12 Гаазької конвенції 1980 року визначено, що якщо дитина незаконно переміщена або утримується так, як це передбачено ст. 3, і на дату початку процедур у судовому або адміністративному органі тієї Договірної держави, де перебуває дитина, **минуло менше одного року з дати незаконного переміщення або утримування**, відповідний орган видає розпорядження про негайне повернення дитини.

Судовий та адміністративний органи, навіть у тих випадках, коли процедури розпочаті після спливу річного строку, про який ідеться в попередньому пункті, також видають розпорядження про повернення дитини, **якщо тільки немає даних про те, що дитина вже прижилася у своєму новому середовищі**.

Отже, процедура сприяння поверненню дитини відповідно до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей має розпочатися не пізніше одного року з дати незаконного вивезення або утримання дитини в іноземній країні. Насамперед це обумовлено найкращими інтересами дитини. Адже, перебуваючи тривалий час в іншій країні, дитина соціально адаптується до нових умов свого проживання, навчання, мови, цінностей, укладу життя, налагоджує нові зв'язки серед оточуючих, а отже, зміна таких умов для дитини може мати травматичний вплив.

Тому для повернення дітей всі органи та особи мають вчиняти всі процедури без затримок.

Далі розглянемо порядок підготовки необхідних документів для застосування процедур відповідно до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей.

Для застосування процедур відповідно до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей заявник має подати до Міністерства юстиції України (Департаменту міжнародного права) або центрального органу будь-якої іншої держави, що є стороною Гаазької конвенції 1980 року, заяву про сприяння поверненню дитини з-за кордону на територію України або заяву про забезпечення реалізації права доступу до дитини.

Форми заяви про сприяння поверненню дитини відповідно до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей та заяви про забезпечення реалізації права доступу до дитини відповідно до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 10 липня 2006 року № 952 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 02.09.10 р. № 795), додатки 1 та 2.

Із змісту вказаних заяв вбачається, що в них має бути зазначено:

1) інформацію про дитину (прізвище, ім'я, по батькові, громадянство, дата та місце народження, місце постійного проживання до незаконного вивезення (переміщення), документ, що посвідчує особу дитини (свідоцтво про народження, паспорт тощо));

2) інформацію про батьків дитини (їх прізвище, ім'я, по батькові, громадянство, дата та місце народження, місце постійного проживання, місце роботи та посаду, документи, що посвідчують їх особи, дату і місце реєстрації шлюбу);

3) інформацію про заявника, який здійснював опіку (піклування) до вивезення (переміщення) дитини.

У разі якщо заявник не є одним із батьків дитини, крім відомостей щодо прізвища, ім'я, по батькові, громадянства, місця постійного проживання, місця роботи та посади, документів, що посвідчують особу заявника, має бути зазначено рішення відповідного органу, на підставі якого здійснюється опіка (піклування);

4) інформацію про можливе місцезнаходження дитини — відомості про особу, яка, ймовірно, незаконно вивезла (перемістила)

або утримує дитину, та родинні відносини з дитиною, опис зовнішності (у разі наявності додається фотокартка), адресу, за якою, ймовірно, перебуває дитина, перелік осіб, які можуть надати додаткову інформацію про місцезнаходження дитини;

5) інформацію про дату, час, місце та обставини незаконного вивезення (переміщення) або утримування дитини;

6) фактичні обставини та законні підстави, на яких ґрунтується заява;

7) інформацію про розгляд судом питання щодо місця проживання, порядку виховання дитини, спілкування з нею або встановлення опіки (піклування) над дитиною;

8) інформацію про особу, якій необхідно передати дитину, із зазначенням умов, які можуть бути запропоновані під час передачі дитини.

Після викладу всіх вищезазначених обставин до заяви додаються відповідні документи, якими підтверджуються викладені обставини та інформація.

Підписуючи зазначену заяву, заявник уповноважує центральний орган і його представників діяти від свого імені та вчиняти всі необхідні дії, пов'язані з поверненням дитини.

Щодо заяви про забезпечення реалізації права доступу до дитини відповідно до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, то в ній акцентують на обставинах, що перешкоджають реалізації права доступу до дитини, та пропозиціях щодо погодження умов для забезпечення реалізації права доступу до дитини.

Після подання заяви до Міністерства юстиції України (Департаменту міжнародного права) ними перевіряється правильність заповнення та обґрунтованість заяви і наявність необхідних документів, що додаються до неї.

ЯКІ ПОДАЛЬШІ ДІЇ ЗАЯВНИКА, ЯКЩО МІСЦЕ ПЕРЕБУВАННЯ ДИТИНИ НЕВІДОМО

Той із батьків, інший законний представник дитини, який розпочав процедуру повернення дитини, може самостійно або через свого представника звернутися до Держприкордонслужби для з'ясування,

з ким, коли, на якій підставі та до якої країни дитина виїхала за межі України.

Зазначена інформація надасть змогу пришвидшити питання про надіслання Мін'юстом заяви з пакетом документів відповідному центральному органу іноземної країни.

Окрім того, слід пам'ятати, що безпосередньо питання про повернення дитини вирішуватиметься судом тієї країни, до якої дитина була вивезена, тому бажано знати, якою мовою здійснюватиметься судочинство в цій країні, та всі документи одразу подавати з перекладом відповідною мовою.

Можна, звичайно, подавати документи з перекладом англійською і французькою мовами (мови Гаазької конвенції 1980 року), однак переклад документів офіційною мовою держави спрощує підготовку та звернення до суду країни, де перебуває дитина.

Інформація з Держприкордонслужби може бути неповною. Може бути повідомлено країну, до якої дитина приїхала чи прилетіла з України. Проте така країна може бути лише місцем пересадки. Тому, отримавши інформацію про прибуття дитини до відповідної країни, заявник може самостійно, як законний представник дитини, звернутися до відповідного посольства чи консульства для з'ясування місцезнаходження (проживання) дитини.

Якщо після виїзду дитини за межі України заявник не знає, де шукати дитину, він має звернутися до Мін'юсту із заявою про сприяння йому в розшуку дитини за кордоном. Мін'юст звернеться до Укрбюро Інтерполу з проханням щодо розшуку та встановлення місцезнаходження дитини за кордоном. Зазначена процедура пошуку дитини за кордоном може тривати від одного тижня до кількох місяців.

У разі появи в заявника будь-якої інформації про країну перебування дитини він може звернутися до детективних агентств цієї країни для встановлення конкретного місця проживання дитини за кордоном. Зазначена послуга є платною, проте встановлення місця проживання дитини буде більш ефективним.

Після встановлення країни, де перебуває дитина, Мін'юст надсилає заяву разом із пакетом необхідних документів центральному органу іноземної держави та всіляко сприяє одержанню на запит центрального органу іноземної держави додаткової інформації

від заявника та/або заявником документів, необхідних для вирішення справи про повернення дитини.

ЯК ВІДБУВАЄТЬСЯ СУДОВЕ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ В ІНОЗЕМНОМУ СУДІ ПРО ПОВЕРНЕННЯ ДИТИНИ ДО УКРАЇНИ

Після того як заява з відповідними документами передана Центральному органу іноземної держави, може надійти запит із цієї країни щодо обсягу необхідної допомоги заявнику під час здійснення процедури повернення в Україну дитини на підставі Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, а саме: чи буде заявник присутнім під час судового розгляду справи в іноземній країні, чи потрібна йому для прибуття до іноземної країни віза, чи потребує він правничої допомоги та послуг перекладача тощо.

Правнича допомога в іноземній країні може бути запропонована адвокатами приватної практики, адвокатами, які працюють на організації з надання юридичних послуг, та професорами права і студентами права, які працюють під їх наглядом. Заявник має право на отримання правової допомоги безкоштовно або за зниженою вартістю у справі, що потрапляє під Гаазьку конвенцію 1980 року. Проте безкоштовна правова допомога або правова допомога за зниженою вартістю можлива лише при перевірці правомірності на звернення по правову допомогу за запитом заявника на основі лише сумарного доходу. Водночас іноземні адвокати можуть запросити в заявника більш детальні фінансові дані про майно, у тому числі, без обмежень, інформацію про банківські рахунки, фондові папери, облігації, будинок та інше реальне і персональне майно. Судове провадження часто передбачає кошти та витрати, крім оплати вартості послуг адвоката, які можуть включати, серед іншого, судовий збір за подання документів, оплату послуги вручення повістки іншій стороні, телефонні дзвінки, витрати на поїздки, копіювання документів, переклади та висновки експертів тощо. Домовленості щодо оплати укладаються виключно між заявником і адвокатом. Центральний орган іноземної держави лише надає вам контакти осіб, які мають право та виявили бажання брати участь у такій справі.

Отже, обравши адвоката для надання заявнику правничої допомоги у справі про повернення дитини, надавши йому документи,

що посвідчують його повноваження на представництво інтересів заявника в іноземному суді, адвокат готує документи для подання до суду. Адвокат безпосередньо в заявника або його адвоката в Україні може запитувати необхідні йому документи, коментарі та тлумачення норм законодавства України. Під час підготовки документів до іноземного суду спілкування з іноземним адвокатом може здійснюватися в онлайн-режимі. Проте участь заявника в судовому засіданні є бажаною, адже тоді не виникає додаткових питань щодо фактичної процедури повернення дитини додому при позитивному судовому рішенні суду.

Здебільшого у разі присутності заявника в іноземній країні під час судового засідання це дозволяє вирішити питання про забезпечення основної заяви про повернення дитини до України, шляхом відібрання дитини від того з батьків, хто незаконно виїхав з дитиною до іноземної країни, та передачі дитини заявнику до остаточного вирішення справи. Після остаточного вирішення питання про повернення дитини на користь заявника йому надається мінімальний строк для повернення разом із дитиною до України.

Слід зазначити, що іноземні країни намагаються вирішувати питання про повернення дитини до України з іноземної держави у визначений в Гаазькій конвенції 1980 року строк. Після того як документи потрапляють до центрального органу іноземної країни, найбільше часу займають пошук необхідного адвоката та безпосередньо підготовка документів до суду. Розгляд справи в суді відбувається в найкоротші строки.

8.2. Якщо Ваш клієнт — один із батьків, який хоче повернути дитину (дітей) з України до країни її (їх) проживання

ПРИКЛАД КЕЙСУ:

До адвоката звернувся іноземний громадянин із проханням допомогти в поверненні малолітньої дитини до місця її постійного проживання в цій державі.

Від шлюбу з громадянкою України у клієнта у 2018 році народилась донька. З моменту народження дитина постійно проживала на території іноземної країни, мала громадянство цієї держави.

Дружина клієнта неодноразово звинувачувала останнього у вчиненні домашнього насильства щодо неї, зверталась до поліції з приводу цього. Після народження дитини стосунки між батьками суттєво погіршились, в результаті чого матір з дитиною почали жити окремо.

У 2019 році матір без дозволу та згоди на це батька вивезла дитину за кордон, самостійно змінила її місце проживання і визначила нове місце проживання дитини в Україні на підставі заочного рішення українського місцевого суду. Крім цього, матір отримала довідку про набуття дитиною громадянства України.

У державі постійного місця проживання дитини між батьками розглядався спір щодо взаємин між батьками стосовно дитини, однак, усупереч забороні іноземного суду, матір дитини залишила країну постійного проживання дитини і вивезла її до України, чим унеможливила продовження розгляду справи в суді; у порядку, встановленому законом на території постійного проживання дитини.

Одразу після вивезення дитини батько повідомив про викрадення дитини та подав заяву з проханням про її повернення до іноземної країни. У зв'язку з чим відповідно до положень Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року (далі — Конвенція) розпочалась співпраця батька дитини з Міністерством юстиції України з приводу повернення дитини до країни місця її постійного проживання. Паралельно батько дитини вирішив звернутись за правничою допомогою з цього питання і до українського адвоката.

МОЖЛИВИЙ АЛГОРИТМ ДІЙ АДВОКАТА

(на прикладі вирішення вищезазначеного практичного кейсу):

1. *Підписання договору про надання правничої допомоги з клієнтом.*

Оскільки клієнт — іноземець, доцільно підготувати такий договір двома мовами, у цьому випадку українською та англійською.

У разі якщо клієнт постійно проживає на території іноземної держави та не бажає брати участь у судових засіданнях у справі, доцільно передбачити в договорі про надання правничої допомоги право адвоката здійснювати максимально широке коло повноважень, передбачених ЦПК України (зокрема, з правом підпису заяв по суті справи та інших процесуальних документів від імені клієнта, укладення мирової угоди тощо).

2. Налагодження комунікації з клієнтом, отримання від нього детальної інформації щодо наявного спору.

Оскільки іноземний громадянин не обізнаний тим, яким чином відбувається судочинство в Україні та здійснюється судовий розгляд справи про повернення дитини відповідно до Конвенції, тому для уникнення подальших непорозумінь адвокат повинен чітко пояснити клієнту всі важливі деталі цього процесу та можливі варіанти розвитку подій.

Окрім цього, адвокату важливо дізнатись і про деякі законодавчі особливості держави постійного проживання дитини, оскільки в процесі розгляду такої категорії справ зазвичай використовуються докази, отримані за кордоном, а відтак можливі деякі маніпуляції опонентів щодо них.

Наприклад, відповідно до іноземного законодавства домашнє насильство може бути кримінально караним злочином, а факт його заподіяння підтверджуватися лише відповідним рішенням суду. Будь-які інші докази, зокрема факти звернення до правоохоронних органів, закладів охорони здоров'я, листи відповідних організацій чи приватних осіб, без наявності зазначеного рішення суду не дають підстав для твердження про наявність установленого факту домашнього насильства на території цієї держави.

3. Збір доказів. Підготовка адвокатом правової позиції у справі та її погодження клієнтом.

Цей етап може бути довготривалим, оскільки від клієнта потрібно отримати всі дані, необхідні для доказування у справі, серед яких можуть бути: документи, що підтверджують факт укладення/розірвання шлюбу, народження дитини, місце проживання дитини та участь батька/матері в її житті до переміщення та/або утримання, судові рішення щодо питань піклування про дитину (у разі

наявності), докази незаконності переміщення та/або утримання дитини на території України тощо.

Зазначені докази підлягають перекладу українською мовою, з нотаріальним засвідченням вірності перекладу (у разі, якщо нотаріус знає відповідну мову) або з нотаріальним засвідченням справжності підпису перекладача (у разі, якщо нотаріус не знає відповідної мови та у зв'язку з цим для здійснення перекладу залучається перекладач).

Додатковим інструментом для збору необхідних доказів може бути подання адвокатських запитів (наприклад, до Державної прикордонної служби України щодо обставин в'їзду одного з батьків разом із дитиною на територію України) тощо.

4. У вищезазначеному кейсі після переміщення дитини до України матір звернулась до українського суду та отримала заочне рішення про визначення місця проживання дитини разом із нею на території України. Таким чином, цим рішенням було вирішено питання піклування та фактично узаконено перебування дитини разом із матір'ю на території України, що перешкоджало поданню заяви про повернення дитини на підставі Конвенції. У зв'язку з цим адвокатом спочатку було подано заяву про перегляд заочного рішення суду щодо визначення місця проживання дитини в Україні.

Основні можливі аргументи заяви:

— відповідач не брав участі в судових засіданнях у справі та не мав змоги захистити свої права та інтереси в суді шляхом подання відзиву та пояснень щодо обставин справи у зв'язку з тим, що не був належним чином поінформованим про їх час і місце. Позивачкою в позові було неправильно зазначено його адресу проживання, та конверти з повістками суду повертались без вручення з позначками: «За закінченням встановленого строку зберігання»;

— з урахуванням того, що відповідач є громадянином іноземної держави і зареєстрованого місця проживання в Україні не мав, при направленні судових документів по справі необхідно було застосувати положення Конвенції про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах 1965 року;

— питання піклування повинне бути вирішене іноземним судом, тобто за місцем постійного проживання дитини;

— питання про визначення місця проживання дитини не може бути розглянуто судом до моменту вирішення питання про її повернення до країни постійного проживання (ст. 16 Конвенції).

Ухвалою місцевого суду заочне рішення про визначення місця проживання дитини було скасовано. За клопотанням адвоката позов було також залишено без руху, через те, що позовна заява з додатками для відповідача не була перекладена англійською мовою, як це передбачено ст. 5 Конвенції про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах.

У цьому випадку після подання до суду позовної заяви про повернення дитини до постійного місця проживання застосуванню підлягала ст. 16 Конвенції, провадження у справі про визначення місця проживання дитини мало бути зупинено до моменту набрання рішенням щодо повернення законної сили.

5. Подання позовної заяви про визнання незаконним вивезення та утримування на території України малолітньої дитини, повернення дитини до місця постійного проживання в іноземну країну.

Основні можливі аргументи позовної заяви:

— *дитина постійно проживала в іноземній країні безпосередньо перед її переміщенням, що не було оскаржено відповідачкою та було підтверджено рішенням іноземного суду;*

— *батьком дитини на законних підставах здійснювалось піклування про дитину в місці постійного проживання до моменту її переміщення.*

До переміщення дитини до України батьком здійснювалися його права піклування про дитину у встановлений уповноваженим органом спосіб, доказом чого є відповідні звіти про зустрічі.

Окрім цього, до моменту переміщення дитини до України позивач сплачував на утримання дитини аліменти;

— *переміщення та утримування дитини на території України було здійснено без згоди батька та, всупереч рішенням іноземного суду, такі дії відповідачки порушили право дитини на належне батьківське виховання та на контакт із батьком, право батька особисто брати участь у вихованні своєї доньки та у вирішенні питань її життя, право батька і дитини на безперешкодне спілкування один з одним та з родичами батька, що відповідно до ст. 3 Конвенції є незаконним.*

Іноземними судами було ухвалено кілька рішень, відповідно до яких:

— матері дитини було заборонено вивозити дитину, попереджено її про те, що вивезення дитини без дозволу суду є кримінальним злочином;

— *повернення дитини до держави постійного проживання відповідатиме забезпеченню її найкращих інтересів.*

Малолітня дитина була примусово позбавлена можливості спілкуватись зі своїм батьком. Це прямо суперечить інтересам дитини, оскільки між дитиною та батьком існує тісний зв'язок і прекрасні взаємовідносини, про що зазначали у своїх звітах про зустрічі батька з дитиною відповідні іноземні органи. Матір дитини не буде обмежена у спілкуванні з дитиною в разі її повернення до іноземної країни та зможе в судовому порядку вирішити питання піклування.

У зв'язку з вищевикладеним адвокатом було зазначено про необхідність негайного повернення дитини до держави її постійного місця проживання.

Рішенням суду першої інстанції в задоволенні позову було відмовлено.

6. Подання апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції.

Основні аргументи апеляційної скарги:

— обов'язок доведення наявності підстав для відмови в поверненні дитини Конвенція покладає на особу, яка вчинила протиправне вивезення або утримування дитини. Однак матеріали справи не містять належних та допустимих доказів на підтвердження того, що повернення до країни постійного проживання поставить дитину під загрозу заподіяння їй фізичної чи психологічної шкоди або іншим шляхом створить для неї нетерпиму обстановку: відсутнє рішення іноземного суду щодо встановлення факту домашнього насильства як щодо матері, так і щодо дитини; відповідно до рішення іноземного суду факти фізичного, психологічного та фінансового насильства зі сторони позивача щодо відповідачки були не доведені; надані відповідачкою докази щодо домашнього насильства є непрямими та похідними, тобто треті особи зазначають про факти домашнього насильства зі слів самої відповідачки;

— із вимогою про повернення дитини позивач звернувся у строк менше року після її незаконного вивезення, що в контексті ч. 2 ст. 12 Конвенції не давало підстав для суду досліджувати та враховувати питання про те, які умови для проживання, виховання і розвитку дитини створені її матір'ю в Україні та чи прижилася малолітня дитина у своєму новому середовищі;

— не є обставинами, які підлягали встановленню під час розгляду справи та мали враховуватись під час винесення судового рішення: відомості щодо сімейного життя сторін до незаконного переміщення дитини, дані щодо визнання відповідачки жертвою домашнього насильства, питання фінансової спроможності та стану здоров'я позивача, його притягнення до юридичної відповідальності в минулому, оскільки цей спір не є спором щодо піклування, а виключно щодо повернення малолітньої дитини до держави її постійного проживання в порядку виконання державою Україна взятих на себе відповідно до Конвенції зобов'язань;

— при вирішенні питання про повернення дитини до країни постійного проживання з'ясуванню підлягала законність перебування дитини на території України та наявність підстав для її повернення з врахуванням принципу забезпечення найкращих інтересів дитини;

— наявність у матеріалах справи довідки посольства України в іноземній країні, у якій стверджується, що дитина зареєстрована громадянином України, не може бути аргументом неповернення дитини до держави її постійного проживання. Громадянство батьків або дитини не має значення при вирішенні цього спору.

Апеляційний суд погодився з доводами позивача, рішення суду першої інстанції було скасовано, ухвалено нове рішення, яким позовні вимоги задоволено, визнано незаконним вивезення та утримання на території України малолітньої дитини, зобов'язано відповідачку повернути дитину до місця її постійного проживання до іноземної країни.

7. Відповідачка звернулась до Верховного Суду з касаційною скаргою на постанову суду апеляційної інстанції.

Верховний Суд залишив касаційну скаргу без задоволення, постанову апеляційного суду без змін.

8.3. Якщо Ваш клієнт — один із батьків, який хоче, щоб дитина (діти) залишилась (залишились) в Україні

ПРИКЛАД КЕЙСУ:

До адвоката звернулась громадянка України за правничою допомогою щодо представництва її інтересів як відповідачки у справі про забезпечення повернення неповнолітньої дитини до іноземної держави. Від шлюбу з іноземним громадянином у вересні 2010 року на території іноземної держави народилась донька.

Батько дитини протягом восьми років проживав в іноземній державі та мав право на безстрокове перебування в цій державі, клієнтка постійного місця проживання в цій державі не мала. Починаючи з листопада 2012 року батьки дитини почали проживати окремо.

У серпні 2015 року матір дитини за мовчазною згодою позивача вивезла дочку до України, однак повернула її до іноземної держави у грудні 2015 року. У травні 2016 року клієнтка без згоди батька і всупереч його волі вивезла дитину на територію України та відмовилась повернути її назад до іноземної держави.

Іноземними судами було ухвалено низку рішень, відповідно до яких:

- батькові дитини було надано право одноосібно ухвалювати рішення щодо визначення місця проживання дитини та визначено місце проживання дитини разом із батьком до вирішення справи по суті;
- матір дитини було зобов'язано віддати дитину батькові й заборонено вивозити дитину за межі іноземної країни;
- шлюб між батьками дитини розірвано, передано батькові право опіки над дитиною.

Батько дитини через Федеральне міністерство юстиції іноземної країни звернувся до Міністерства юстиції України із заявою про повернення дитини. Головне управління юстиції в Харківській області в інтересах батька дитини звернулося до суду з позовом до клієнтки про визнання незаконним утримання нею на території України неповнолітньої дитини, повернення дитини до місця її по-

стійшого проживання в іноземній країні в порядку, передбаченому Конвенцією про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року (далі – Конвенція).

МОЖЛИВИЙ АЛГОРИТМ ДІЙ АДВОКАТА

(на прикладі вирішення вищезазначеного практичного кейсу):

Підписання договору про надання правничої допомоги з клієнтом. Збір доказів. Підготовка адвокатом правової позиції у справі та її погодження клієнтом

Для захисту інтересів відповідача у справах про визнання незаконним вивезення та/або утримування дитини на території України, забезпечення повернення дитини до постійного місця проживання доказуванню підлягає наявність обставин, які можуть бути підставами для неповернення дитини до держави постійного місця проживання дитини. Водночас ст. 13 Конвенції покладає такий обов'язок саме на особу, яка здійснила вивезення дитини та/або утримує її на території іноземної держави.

Так, ст. 3, 12, 13, 20 Конвенції містять перелік обставин, за наявності яких суд має право відмовити в поверненні дитини до місця постійного проживання: якщо під час розгляду справи суд виявить, що особа, установа або інший орган, що піклуються про дитину, фактично не здійснювали права піклування на момент переміщення або утримування чи заявник дав мовчазну згоду на переміщення або утримання (п. (а) ч. 1 ст. 13); дитина прижилась у новому середовищі (ч. 2 ст. 12); або існує серйозний ризик того, що повернення поставить дитину під загрозу заподіяння їй фізичної або психічної шкоди або іншим шляхом створить для дитини нетерпиму обстановку (п. (б) ч. 1 ст. 13); або якщо дитина заперечує проти повернення і досягла такого віку і рівня зрілості, при якому слід брати до уваги її думку (ч. 2 ст. 13); або якщо повернення не допускається основними принципами запитуваної держави в галузі захисту прав людини й основних свобод (ст. 20). Згідно зі ст. 4 Конвенції її положення застосовуються до будь-якої дитини, яка *постійно проживала* в договірній державі безпосередньо перед вчиненням акта порушення прав піклування або доступу.

У цій справі адвокатом для підтвердження того, що іноземна країна не була місцем постійного проживання дитини на момент її вивезення, були отримані такі докази: довідка з місця проживання дитини на території України, довідка про склад сім'ї та реєстрацію дитини з січня 2012 року на території України, обмінна картка пологового відділення з районної поліклініки м. Харкова, що підтверджувала спостереження вагітності відповідачки у цьому закладі охорони здоров'я, довідка Державної прикордонної служби України щодо перетину державного кордону України матір'ю та дитиною, довідка про реєстрацію дитини громадянкою України, договір оренди житлового приміщення в іноземній країні, посвідка на право тимчасового проживання матері в іноземній країні тощо.

Відповідно до практики Верховного Суду про наявність того, що дитина прижилась у своєму новому середовищі, можуть свідчити такі факти: дитина відвідує дошкільні навчальні заклади, школу, різноманітні гуртки; за дитиною здійснюється медичний догляд, у дитини є свої друзі, захоплення; дитина має сталі сімейні зв'язки; зміна мови спілкування та інші факти, які свідчать, що дитина вважає своє місце проживання постійним, комфортним місцем проживання своєї родини тощо.

Для підтвердження цього факту адвокатом було отримано довідку про відвідування дитиною дошкільного навчального закладу на території України та характеристику на дитину, довідку з хореографічної школи, медичну картку дитини з дитячої районної поліклініки м. Харкова, довідку консультативної поліклініки м. Харкова щодо лікування дитини.

Для підтвердження ризику заподіяння дитині значної психічної шкоди в разі її повернення до іноземної країни, створення для неї нетерпимої обстановки було проведено два психологічних дослідження, надано суду відповідні висновки, здійснено допит психолога як свідка в судовому засіданні.

На підтвердження можливості матері створити належні умови проживання дитини в Україні адвокат отримав доказ, що підтверджував місце роботи та заробітну плату відповідачки, правовстановлюючі документи на належну їй на праві власності квартиру.

Подання відзиву на позовну заяву, інших процесуальних документів та заяв по суті справи, а у разі необхідності — апеляційної та касаційної скарги

Відзив на позовну заяву про визнання незаконним утримання на території України неповнолітньої дитини, повернення дитини до місця її постійного проживання в іноземній країні, а надалі апеляційна та касаційна скарга у цій справі ґрунтувались на таких аргументах:

— *іноземна країна не була країною постійного місця проживання дитини безпосередньо перед її переміщенням*

Супровід вагітності відповідачки здійснювався в закладі охорони здоров'я м. Харкова. З січня 2011 року місцем реєстрації та проживання дитини є власна квартира відповідачки у м. Харкові.

Тимчасово проживаючи в іноземній країні, відповідачка поверталася до України, забираючи з собою дитину за мовчазною згодою позивача. На обліку в Посольстві України в іноземній країні ані матір, ані донька не перебували. На території цієї держави відповідачка не працювала, власного житла не мала, грошових коштів для постійного проживання за кордоном у неї не було;

— *батьком дитини не здійснювалось піклування про дитину до моменту її переміщення*

Станом на день виїзду відповідачкою до України будь-яких судових рішень, які б набули законної сили в іноземній країні та які б встановлювали опікунство батька над дитиною, не було (були прийняті або набули чинності вже після такого виїзду). Після припинення спільного проживання з позивачем дитина залишилась проживати з матір'ю, а позивач поїхав до іншого міста;

— *існує ризик заподіяння дитині значної психічної шкоди в разі її повернення до іноземної країни, створення для неї нетерпимої обстановки, оскільки:*

— дитина вже прижилась у новому середовищі;

— з вересня 2013 року відвідує дошкільний навчальний заклад у м. Харкові, у якому дитина переважно демонструє позитивні емоції, відвертість, щирість та доброзичливість, сумлінно виконує доручення, дисциплінована, неконфліктна, із задоволенням відвідує хореографічний гурток, заняття з фізичної культури, плавання;

— є ученицею хореографічної школи у м. Харкові;

– перебуває на обліку в Харківській дитячій лікарні (докази наявні в матеріалах справи);

– була хрещена в релігійній громаді Харківської єпархії української православної церкви, має в м. Харкові хрещених батьків;

– перебуває у психологічно благополучному психоемоційному стані та переживає емоційний комфорт і почуття захищеності, переживань тривоги, страху або пригніченості не виявлено. Дівчинка перебуває в емоційному контакті з матір'ю, відчуває до неї емоційну прихильність, у відносинах із нею відчуває захищеність та емоційну близькість. У поведінці дитини немає ознак того, що в неї є складнощі з адаптацією до умов життя та соціокультурного середовища України. Дитина сприймає місце проживання в Україні постійним та комфортним місцем проживання для себе і своєї сім'ї. Існує серйозний ризик того, що повернення до країни походження створить для дитини загрозу заподіяння психічної та фізичної шкоди. За умови повернення дитини не буде в повному обсязі задоволена її потреба в безпеці, оскільки припинення спілкування з матір'ю як об'єктом первинної прив'язаності стане глибинною психологічною травмою, яка позначиться на особистісному розвитку, зокрема, на її здатності встановлювати близькі довірчі стосунки в дорослому житті;

– дитина має виключно слов'янське коріння, отримала громадянство України. Під час її перебування на території іноземної країни спілкування дитини проходило переважно з батьками, через що дівчинка взагалі не володіє німецькою мовою, не має родичів, які живуть у Німеччині. Процес формування її мовних навичок та соціалізації проходив та проходить в Україні (відвідує українській дошкільний заклад, хореографічну школу). Дитина має родичів, рідну сестру, хрещених батьків виключно в Україні, може та вміє спілкуватись лише рідною мовою. У дошкільному закладі та в побутовій сфері дитина адаптована саме до українських умов та не є інтегрованою в німецьке суспільство;

– матір дитини має у приватній власності квартиру у м. Харкові, стабільний дохід від викладацької та наукової діяльності;

– батько дитини не має власного житла в іноземній країні, не є громадянином цієї держави та немає жодного родича там, має розмір доходу, який без соціальної допомоги не дозволить йому

утримувати дитину. Бажає повернути дитину з корисливих мотивів, зокрема для отримання соціальної допомоги від держави;

— розірвання зв'язків дитини з матір'ю, рідною сестрою, дідусям, друзями, вихователями, до яких звикла дитина, об'єктивно пов'язане з серйозним ризиком заподіяння їй психічної шкоди.

У зв'язку з цим *залишення дитини в Україні відповідатиме забезпеченню її найкращих інтересів.*

Суд першої інстанції зазначив: під час розгляду справи відповідачка не довела, що батько порушував право на опіку або піклування, встановлене щодо дитини згідно із законодавством іноземної країни, що змусило б її вивести дитину за межі цієї держави без згоди батька. Ураховуючи викладене, суд вважав за потрібне позов позивача задовольнити. До такого ж висновку дійшов і суд апеляційної інстанції. Постановою ВССУ рішення суду першої та апеляційної інстанцій було скасовано, справу передано на новий розгляд до суду першої інстанції.

У рамках перегляду справи суд першої інстанції в задоволенні позову Головного територіального управління юстиції в Харківській області в інтересах батька дитини про забезпечення повернення неповнолітньої дитини до іноземної країни відмовив у повному обсязі, зважаючи, зокрема, на таке:

— на час виїзду з дитиною з іноземної країни позивач не мав права одноосібного визначення місця проживання дитини, тому відсутні підстави стверджувати, що мало місце порушення прав позивача як піклувальника щодо дитини. Також не надано доказів того, що утримування дитини було незаконним;

— право опіки позивача перебуває в площині виконання іноземного рішення про передання права опіки батьку, ухваленого після приїзду дитини до України. Однак це не є предметом розгляду цієї справи, оскільки в ній розглядається питання застосування до спірних правовідносин Конвенції та встановлення певного кола фактів, передбачених цією Конвенцією для вирішення питання про повернення або неповернення дитини;

— ЄСПЛ у справі від 02.04.2009 р. № С-523/07 надав орієнтири для ідентифікації міста постійного проживання, визначивши його як місце інтеграції дитини в соціальне та родинне середовище. ЄС вказав на необхідність брати до уваги тривалість, регулярність

та причини перебування дитини на території держави — члена Європейського Союзу та переміщення на територію цієї держави, національність дитини, знання мови, а також родинні та соціальні відносини, які пов'язують дитину з цією державою, а не лише її фізичну присутність. Водночас житло для проживання в іноземній країні сторони орендували, власного житла на території цієї держави вони не мають. Відповідачка не мала постійного права на проживання в цій державі, мала посвідку про дозвіл на проживання на певний строк. Вона та дочка як громадяни України не перебували на обліку в Посольстві України в іноземній країні. У зв'язку з цим переконливих доказів того, що іноземна країна є постійним місцем проживання дитини, не надано;

— з моменту переміщення дитини до України пройшло більше року (два роки і два місяці) та з матеріалів справи вбачається, що дитина прижилась у своєму новому середовищі. Існує серйозний ризик того, що повернення поставить дитину під загрозу заподіяння психічної шкоди або іншим шляхом створить для дитини нетерпиму обстановку (ч. 1 ст. 13 Конвенції), що також є підставою для відмови в поверненні дитини іноземної країни;

— позивачем не надано доказів щодо актуального стану, куди саме повертається дитина, оскільки з часу звернення з позовом минуло більше двох років.

РОЗДІЛ 9.

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СПРАВАХ ПРО МІЖНАРОДНЕ ВИКРАДЕННЯ ДІТЕЙ

У преамбулі Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (далі — Гаазька конвенція) визначено, що «інтереси дітей — це найважливіше в справі турботи про них».

Цілями цієї Конвенції є: а) забезпечення негайного повернення дітей, незаконно переміщених до будь-якої з Договірних держав або утримуваних у будь-якій із Договірних держав; та б) забезпечення того, щоб права на опіку і на доступ, передбачені законодавством однієї Договірної держави, ефективно дотримувалися в інших Договірних державах (ст. 1).

Договірні держави вживатимуть усіх належних заходів для забезпечення досягнення цілей Конвенції на їхніх територіях. Для цього вони використовують найшвидші процедури, наявні в їхньому розпорядженні (ст. 2).

У ст. 3 Конвенції про права дитини вказано, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Таким чином, при вирішенні справ про міжнародне викрадення дітей повинні бути захищені в першу чергу інтереси дітей, а не одного з батьків/опікунів. Для надання якісної правової допомоги у такій категорії справ потрібно враховувати норми міжнародного права та національного законодавства, практику національних судів щодо застосування Гаазької конвенції, а також практику Європейського суду з прав людини.

До того ж відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику ЄСПЛ

як джерело права. Аналогічні положення містяться в ч. 4 ст. 10 ЦПК України.

Досліджуючи практику ЄСПЛ у справах про міжнародне викрадення дітей, варто звернути увагу, зокрема, на рішення у справі «X v. LATVIA» від 25.09.2013 р. (набуття статусу остаточного – 23.11.2013 р.) (заява № 27853/09), в якому містяться:

– принципи застосування Гаазької конвенції у взаємозв'язку із Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Європейська конвенція);

– висновки про порушення права заявниці на повагу до приватного та сімейного життя (ст. 8 Європейської конвенції) через порушення національними судами процедури прийняття рішень, визначених Європейською конвенцією.

І. Взаємозв'язок Гаазької конвенції з Європейською конвенцією

Суд повторює, що у сфері міжнародного викрадення дітей зобов'язання, які накладаються ст. 8 (Європейської конвенції) на Договірні держави, повинні тлумачитися у світлі вимог Гаазької конвенції та вимог Конвенції про права дитини від 20.11.89 р., а також відповідних норм і принципів міжнародного права, застосованих у відносинах між Договірними державами (п. 93 рішення).

Цей підхід включає в себе комбіноване і гармонійне застосування міжнародних документів, зокрема в цьому випадку Європейської конвенції та Гаазької конвенції, беручи до уваги її мету та наслідки для захисту прав дітей та батьків. Такий розгляд міжнародно-правових положень не повинен призводити до конфлікту чи протиставлення різних міжнародних договорів за умови, що Суд може виконувати своє завдання в повному обсязі, а саме «забезпечити дотримання зобов'язань, прийнятих на себе Високими Договірними Сторонами» Європейської конвенції шляхом тлумачення та застосування положень Європейської конвенції у спосіб, який робить її гарантії практичними та ефективними (п. 94 рішення).

Вирішальним питанням є те, чи було забезпечено в межах свободи розсуду, що надається державам у таких питаннях, справедливий ба-

ланс, який повинен існувати між конкуруючими інтересами, а саме: інтереси дитини, батьків та громадського порядку, беручи до уваги те, що найкращі інтереси дитини повинні отримати першочергову увагу і що цілі попередження та негайного повернення відповідають певній концепції «найкращих інтересів дитини» (п. 95 рішення).

Суд вкотре нагадує, що існує широкий консенсус, зокрема і в міжнародному праві, на підтримку ідеї про те, що в усіх рішеннях, що стосуються дітей, їхні найкращі інтереси повинні стояти понад усе (п. 96 рішення).

Ця ж сама філософія закладена і в Гаазьку конвенцію, яка пов'язує цей інтерес до відновлення статусу-кво за допомогою винесення рішення про негайне повернення дитини до її країни постійного проживання у разі незаконного викрадення, водночас беручи до уваги той факт, що неповернення дитини іноді може бути виправдане в силу об'єктивних причин, які відповідають інтересам дитини, тим самим пояснюючи існування виключень, особливо у випадку серйозного ризику того, що повернення дитини піддасть її фізичній чи психологічній шкоді або іншим чином помістить її в нестерпну ситуацію (стаття 13, перший абзац (b) (п. 97 рішення).

Таким чином, не лише зі статті 8 Європейської конвенції, але й із самої Гаазької конвенції, враховуючи прямо закріплені в ній виключення до принципу своєчасного повернення дитини до її країни постійного проживання, безпосередньо впливає те, що таке повернення не може бути призначене автоматично або механічно (п. 98 рішення).

Таким чином, у контексті розгляду поданого в рамках Гаазької конвенції запиту про повернення, який, відповідним чином, є відмінним від провадження щодо батьківської опіки, поняття найкращих інтересів дитини повинне оцінюватися у світлі виключень, передбачених Гаазькою конвенцією, які стосуються плину часу (ст. 12), умов її застосування (ст. 13 (a) та існування «серйозного ризику» (ст. 13 (b)), а також дотримання фундаментальних принципів запитуваної держави, що стосуються захисту прав людини та основних свобод (ст. 20). Це завдання стоїть у першу чергу перед національними органами запитуваної держави, які, зокрема, мають перевагу прямого контакту із зацікавленими сторонами. При виконанні свого завдання відповідно до ст. 8 (Європейської конвенції) національні суди користуються свободою розсуду, яка

при цьому залишається предметом європейського контролю, в рамках якого Суд розглядає відповідно до Європейської конвенції рішення, які ці органи ухвалили, користуючись цією свободою (п. 101 рішення).

Суд вкотре повторює, що він не пропонує замінити своєю власною оцінкою оцінку національних судів. Разом із тим він повинен переконатися в тому, що процес прийняття рішень, результатом якого стало прийняття національними судами оспорюваних заходів, був справедливим і дозволив усім зацікавленим сторонам повною мірою викласти свої аргументи, і що найкращі інтереси дитини були захищені (п. 102 рішення).

Суд вважає, що гармонійне тлумачення Європейської конвенції та Гаазької конвенції може бути досягнуте за умови дотримання наступних двох умов. По-перше, запитуваний суд повинен по-справжньому брати до уваги фактори, які можуть становити виключення для негайного повернення дитини у застосування ст. 12, 13 і 20 Гаазької конвенції, особливо якщо вони згадуються однією із сторін судового провадження. Такий суд потім повинен ухвалити рішення, яке є достатньо аргументованим із цього питання, з тим щоб Суд мав змогу перевірити, що ці питання були належним чином розглянуті. По-друге, ці фактори повинні бути оцінені у світлі ст. 8 Європейської конвенції (п. 106 рішення).

Таким чином, Суд вважає, що ст. 8 Європейської конвенції накладає на державні органи конкретне процесуальне зобов'язання в цьому відношенні: розглядаючи запит про повернення дитини, суди повинні не лише розглянути вірогідні твердження про «серйозний ризик» для дитини в разі її повернення, але й ухвалити рішення із наведенням конкретних підстав у світлі обставин справи. Як відмова в прийнятті до уваги заперечень щодо повернення, яке може підпадати під дію ст. 12, 13 і 20 Гаазької конвенції, так і недостатнє наведення підстав в рішенні про відхилення таких заперечень суперечитиме вимогам ст. 8 Європейської конвенції, а також намірам та меті Гаазької конвенції. Необхідне належне вивчення таких тверджень, яке має підтримуватися наведенням національними судами підстав, що є не автоматичними чи стереотипними, а досить деталізованими у світлі виключень, викладених у Гаазькій конвенції, яка повинна тлумачитися вузько (п. 107 рішення).

Крім того, оскільки в преамбулі до Гаазької конвенції передбачається повернення дитини «до держави її постійного проживання», суди повинні переконатися в тому, що в цій країні переконливо надаються відповідні гарантії і, в разі відомого ризику, що передбачені реальні захисні міри (п. 108 рішення)».

II. Порушення права на повагу до приватного та сімейного життя через порушення національними судами процедури прийняття рішень, визначених Європейською конвенцією

ОБСТАВИНИ СПРАВИ

Заявниця на момент розгляду справи проживала в Австралії, є громадянкою Латвії, в 2007 році отримала також австралійське громадянство.

На початку 2004 року заявниця познайомилася з Т. та почала з ним зустрічатися. У кінці 2004 року вона переїхала в його квартиру, хоча все ще перебувала у шлюбі з іншим чоловіком, Р. Л., з яким розлучилася 24 листопада 2005 року.

9 лютого 2005 року заявниця народила дочку Е. У свідоцтві про народження дитини ім'я батька не зазначене; тест на батьківство не робився.

Заявниця в період проживання з Т. отримала соціальну допомогу матері-одиначки.

Незважаючи на погіршення стосунків із Т., заявниця продовжувала проживати з ним в якості орендаря.

17 липня 2008 року заявниця залишила Австралію та поїхала в Латвію з дочкою, якій тоді було три роки і п'ять місяців.

19 серпня 2008 року Т. подав заяву до суду у справах сім'ї Австралії з метою встановлення своїх батьківських прав щодо дитини. В обґрунтування заяви він підтвердив, що був у стосунках із заявницею з 2004 року, а остання завжди зазначала, що він був батьком

дитини; договір оренди квартири із заявницею був фіктивним і був результатом спільного рішення; він надав неправдиві свідчення в органах соціального забезпечення, щоб заявниця отримала допомогу матері-одиначки.

Т. стверджував, що заявниця залишила Австралію з дитиною без його згоди, в порушення статті 3 Гаазької конвенції, і оселилася в невідомому йому місці проживання в Латвії.

На підтримку своєї заяви він надав електронну переписку із членами своєї сім'ї.

Заявниця не брала участі в цьому провадженні, хоча її запрошували прибути на слухання справи або взяти в ньому участь шляхом телефонної конференції.

Рішенням від 6 листопада 2008 року суд у справах сім'ї Австралії визнав батьківство Т. стосовно Е. й постановив, що заявниця і Т. мали спільну батьківську відповідальність за свою дитину з моменту її народження.

Заявниця не оскаржувала цього рішення.

22 вересня 2008 року Міністерство у справах дітей та сім'ї отримало від аналогічного австралійського органу заяву від Т. про повернення дитини до Австралії на основі цієї міжнародної конвенції.

19 листопада 2008 року районний суд в м. Рига розглянув заяву у присутності Т. та заявниці.

Під час розгляду справи заявниця була проти задоволення заяви. Стверджувала, що жодних підстав визнавати Т. батьком не було, оскільки на момент народження дитини вона перебувала у шлюбі з іншим чоловіком, а Т. ніколи не висловлював бажання визнати своє батьківство до її від'їзду з Австралії. На обґрунтування своїх заперечень вказувала про агресивну поведінку Т., а також зазначала, що Т. розпочав судове провадження лише для того, щоб отримати від нього вигоду для цілей кримінального провадження, яке, з її слів, було порушене проти нього в Австралії.

Представник Ризького сирітського суду (органу опіки та піклування, створеного Ризькою міською радою) просив відхилити заяву Т., оскільки заявниця була матір'ю-одиначкою на момент вивезення дитини з Австралії, крім того, дитина встановила зв'язки з Латвією.

Рішенням від 19 листопада 2008 року районний суд задовольнив заяву Т. та постановив, що дитину слід негайно повернути до Австралії.

Заявниця подала апеляцію, стверджуючи, що коли вони виїхали з Австралії, вона була єдиним опікуном дитини як юридично, так і фактично, і що повернення її дочки в Австралію завдасть дитині психологічної шкоди. На підтримку останнього аргументу вона надала звіт, підготовлений на її прохання психологом 16 грудня 2008 року після рішення суду першої інстанції.

В апеляційній інстанції заявниця також стверджувала, що латвійська мова була рідною мовою дитини, що вона відвідувала дошкільні заходи в Латвії, що вона не мала ніяких зв'язків в Австралії і що вона потребувала присутності своєї матері. Заявниця стверджувала, що Т. ніколи не допомагав їм матеріально і погано з ними поведився. Крім того, вона піддала критиці рішення нижчестоящего суду за відмову в запиті інформації від австралійських органів влади про кримінальний статус Т., його судимості та звинувачення в корупції, які, як стверджувалося, були висунуті проти нього. Вона також стверджувала, що якщо їй доведеться повернутися до Австралії, вона буде безробітною і не матиме жодного доходу.

6 січня 2009 року за клопотанням заявниці районний суд виніс ухвалу про призупинення, до завершення апеляційного провадження, виконання рішення від 19 листопада 2008 року про повернення дитини.

26 січня 2009 року після проведення слухання у присутності заявниці та Т. Ризький окружний суд залишив в силі рішення суду першої інстанції.

У зв'язку з відмовою заявниці виконати рішення суду про повернення дитини судовий виконавець подав заяву до районного суду про виконання вказаного рішення. Водночас районний суд, отримавши клопотання від заявниці про призупинення виконання рішення про повернення дитини на строк від шести до дванадцяти місяців, призначив слухання на 16 квітня 2009 року.

14 березня 2009 року Т. випадково зустрівся із заявницею та Е. біля торгового центру, він забрав Е. і відвіз її до Таллінну (Естонія), а звідти розпочав повернення до Австралії.

Скаргу про викрадення дитини, подану в подальшому заявницею, було відхилено.

У вересні 2009 року австралійський суд у справах сім'ї скасував усі попередні рішення, що стосувалися батьківських прав, і постановив, що лише Т. ніс батьківську відповідальність за дитину,

та дозволив заявниці відвідувати свою дочку у присутності соціального працівника.

ПРАВОВА ПОЗИЦІЯ ЄСПЛ

ЄСПЛ дійшов висновку, що в цьому випадку мало місце порушення ст. 8 Європейської конвенції, оскільки втручання у право заявниці на повагу до її приватного і сімейного життя було непропорційним за змістом статті 8 тому, що «підходу латвійських судів бракувало поглибленого вивчення всієї сімейної ситуації, а також цілої низки факторів».

В обґрунтування такого висновку ЄСПЛ зазначає, що окружний суд відмовився взяти до уваги висновок психолога, підготовлений на прохання заявниці 16 грудня 2008 року (після ухвалення рішення судом першої інстанції), хоча він був безпосередньо пов'язаний із найкращими інтересами дитини, оскільки привертав увагу на ризик психологічної травми в разі негайного розлучення з її матір'ю.

Стаття 8 Європейської конвенції встановила процесуальну вимогу для латвійських органів влади, щоб правдоподібне твердження про «серйозний ризик» для дитини в разі повернення було ефективно розглянуте судами, а їхні висновки були викладені у вмотивованому судовому рішенні.

Відповідно до ст. 13 (b) Гаазької конвенції суди, які розглядають запит про повернення, не зобов'язані задовольняти його, «якщо особа, установа або інший орган, який виступає проти повернення дитини, встановлює, що... існує серйозний ризик».

Саме той з батьків, який є проти повернення, повинен у першу чергу надати достатні докази. Заявниця виконала своє зобов'язання, надавши звіт психолога про те, що існує ризик травми для дитини в разі негайного розлучення з її матір'ю. Крім того, вона також заявила, що Т. мав судимості, і послалася на випадки жорстокого поводження з його боку.

Латвійські суди повинні були провести ефективну перевірку, що дозволило б їм підтвердити або ж відхилити існування «серйозного ризику», а відмова взяти до уваги таке твердження суперечила вимогам ст. 8 Європейської конвенції.

Незмагальний характер звіту психолога не був підставою для того, щоб звільнити суди від їхнього обов'язку ефективно його розглянути, ба більше, повноваження окружного суду дозволяли йому надати цей документ сторонам для перехресного допиту ними або навіть призначити іншу експертизу з власної ініціативи, що дозволяло законодавство Латвійської Республіки.

Питання про те, чи могла матір поїхати за своєю дитиною до Австралії і підтримувати контакт з нею, також слід було розглянути. Суд підкреслює, що в будь-якому випадку, оскільки права, що гарантуються ст. 8 Європейської конвенції, яка є частиною латвійського законодавства і підлягає прямому застосуванню, становлять «фундаментальні принципи запитуваної держави, які стосуються захисту прав людини та основних свобод» за змістом пункту 20 Гаазької конвенції, окружний суд не міг обійтися без розгляду таких питань з огляду на обставини справи.

Що стосується необхідності дотримання коротких строків, встановлених Гаазькою конвенцією, на які посилався Ризький окружний суд у мотивувальній частині свого рішення, ЄСПЛ зазначив, що хоча ст. 11 Гаазької конвенції дійсно передбачає, що судові органи повинні діяти оперативно, це не звільняє їх від обов'язку здійснити ефективну перевірку тверджень однієї зі сторін, оснований на одному із чітко передбачених виключень, а саме на ст. 13 (b) в цій справі.

Ураховуючи вищевикладене, ЄСПЛ дійшов висновку, що заявниця зазнала непропорційного втручання в її право на повагу до свого сімейного життя, оскільки процес ухвали рішень в рамках національного законодавства не дотримався процесуальних вимог, притаманних ст. 8 Європейської конвенції, а отже, Ризький окружний суд не здійснив ефективного розгляду тверджень заявниці за ст. 13 (b) Гаазької конвенції.

З цього випливає, що мало місце порушення ст. 8 Європейської конвенції.

Відповідно до положень Гаазької конвенції справи про повернення дітей, незаконно переміщених або утримуваних в будь-якій з Договірних держав, повинні розглядатися швидко з метою забезпечення негайного повернення дітей у звичне середовище, що відповідатиме найкращим інтересам дітей. Отже, державні органи, враховуючи специфіку такої категорії справ, повинні діяти швидко і разом з тим ефективно та в інтересах дітей.

В аспекті застосування цього принципу вартими уваги є **справа «Adžić v. Croatia № 2»** (рішення від 02.05.2019 р.; остаточне рішення від 02.08.2019 р.; заява №19601/16) та **справа «Bianchi v. Switzerland»** (рішення від 22.06.2006 р.; заява 7548/04).

Справа «Adžić v. Croatia № 2»

7 квітня 2016 року громадянин США пан А. (далі — заявник) звернувся до ЄСПЛ із скаргою проти Республіки Хорватія через те, що в провадженні про повернення сина національні суди Хорватії порушили принцип змагальності, а також було порушення його права на усне слухання, оскільки суди не провели жодного слухання у справі, що відмовою в поверненні сина до Сполучених Штатів суди порушили його право на повагу до його сімейного життя.

ОБСТАВИНИ СПРАВИ

15 березня 2012 року національний суд Хорватії, не провівши жодного судового засідання, відхилив заяву заявника про повернення йому дитини.

Заявник оскаржив це рішення суду. Апеляційний суд скасував попереднє рішення та передав справу на новий розгляд із зазначенням необхідності провести слухання.

У ході повторного судового розгляду суд першої інстанції отримав висновок судово-психіатричного експерта щодо питання, чи може бути спричинена психологічна шкода дитині у разі її повернення до США.

21 травня 2014 року суд, знову без проведення засідань, повторно відхилив заяву заявника про повернення йому дитини.

22 жовтня 2014 року апеляційний суд підтвердив законність та обґрунтованість такого рішення суду. Така процедура повернення дитини вже була предметом розгляду в ЄСПЛ, в результаті чого своїм рішенням від 12 березня 2015 року ЄСПЛ констатував порушення ст. 8 Європейської конвенції в цій справі.

З метою відновлення своїх порушених прав заявник звернувся зі скаргою до Конституційного Суду, в якій зазначив про порушення

його права на справедливий судовий розгляд, зокрема порушення принципу рівності сторін та змагальності у зв'язку з непроведенням судових слухань; стверджував, що відмова у видачі наказу про повернення дитини становить порушення його права на повагу до сімейного життя.

Конституційний Суд своїм рішенням від 28 жовтня 2015 року відхилив скаргу заявника.

ПРАВОВА ПОЗИЦІЯ ЄСПЛ

ЄСПЛ звернув увагу, що право на «публічний розгляд» у п. 1 ст. 6 Європейської конвенції обов'язково передбачає право на «усний розгляд». Якщо не існує виняткових обставин (наприклад, коли провадження стосується виключно правових або дуже технічних питань, коли відсутні питання про достовірність, коли суди можуть справедливо і обґрунтовано вирішити справу на основі подання сторін та інших письмових матеріалів), які виправдовують відмову від слухання, право на публічний розгляд відповідно до п. 1 ст. 6 Європейської конвенції передбачає право на усне слухання хоча б однієї інстанції.

Заяву заявника про повернення дитини було розглянуто на трьох рівнях юрисдикції і на жодному з них не було проведено слухання. Розгляд справ у судах першої та другої інстанцій стосувався не лише питань права, а й важливих фактичних питань. Зокрема, ці суди повинні були розглянути наступні питання:

- чи існує серйозний ризик того, що повернення сина заявника до Сполучених Штатів завдасть дитині психічної шкоди або іншим шляхом створить для дитини нетерпиму обстановку;
- чи зможе мати вільно повертатися до Сполучених Штатів і отримати там роботу.

Національні суди відмовили у задоволенні клопотання заявника про усне слухання, оскільки вони вважали малоімовірним, що свідчення сторін могли б сприяти встановленню фактів у справі, і, таким чином, не могли виправдати подальше відкладення провадження.

ЄСПЛ, зокрема, висловив позицію, що метою усного слухання є не тільки отримання свідчень від сторін, а також є шансом для сторін і суду заслухати свідків і експертів (що стосується свідків, їхня спонтанна відповідь на питання у присутності судді, який може

спостерігати за їхніми реакціями, вважається важливим елементом для оцінювання довіри до них). Усне слухання також є можливістю для сторін обмінюватися усними доводами, важливість яких не слід недооцінювати, а суд роз'яснюватиме не тільки певні фактичні, але й правові питання у прямому спілкуванні зі сторонами.

Таким чином, відмова від слухання не була виправданою в оскаржуваній справі, а тому мало місце порушення п. 1 ст. 6 Європейської конвенції.

ЄСПЛ зазначив, що, незважаючи на те, що ст. 8 Європейської конвенції не містить чітких процедурних вимог, процес прийняття рішень повинен бути справедливим і таким, що забезпечить належну повагу до інтересів, захищених вказаною статтею.

Головним питанням, яке повинне були розглядати національні суди у справі про повернення, було те, чи існує серйозний ризик того, що повернення сина заявника до Сполучених Штатів завдасть дитині психологічної шкоди або іншим шляхом створить для неї нетерпиму обстановку. Для того, щоб оцінити цей ризик, суд першої інстанції вирішив отримати висновок судового експерта з психіатрії.

Згідно з експертним висновком перевезення сина заявника в інше середовище було б травмою, але він міг би подолати її, якщо б його мати жила разом із ним. Ураховуючи те, що національні суди встановили, що повернення хлопчика до Сполучених Штатів завдасть йому психологічної шкоди, тобто ризику, зазначеного в п. 1 (b) ст. 13 Гаазької конвенції, якщо він повернеться без матері, ЄСПЛ висловив переконання, що висновок експерта мав переважний вплив на рішення національних судів.

ЄСПЛ погодився з аргументом заявника, що ризик травми, який його син міг би зазнати, якщо б він повернувся в Сполучені Штати без його матері, та його здатність долати травму не могли б бути належним чином оцінені без визначення сили емоційного зв'язку хлопчика з батьком. Проте заявникові не було надано можливості взяти участь в інтерв'ю експерта з дитиною.

Ураховуючи переважний вплив експертного висновку на рішення національних судів, ЄСПЛ зауважив, що в цій справі заявник не був залучений до процесу прийняття рішень в достатній мірі, щоб забезпечити необхідний захист його інтересів. Його залучення було особливо важливим з огляду на те, що ці

суди врешті-решт відмовилися повернути сина. Більше того, ніщо не говорить про те, що участь заявника в експертній оцінці була б проти найкращих інтересів дитини. Навпаки, вона могла б сприяти встановленню обставин, що є в інтересах дитини.

Таким чином, процедурні вимоги, передбачені ст. 8 Європейської конвенції, не були виконані. Отже, у цій справі було порушення ст. 8 Європейської конвенції.

Справа «Bianchi v. Switzerland»

Громадянин Італії, пан. Б (далі — заявник) звернувся до ЄСПЛ із скаргою на надмірну тривалість провадження у справі, а також на неспроможність відповідних органів Швейцарії забезпечити виконання судових рішень про повернення йому сина.

ОБСТАВИНИ СПРАВИ

У червні 1998 року заявник одружився з Е. Х., громадянкою Італії.

У листопаді 1999 року у них народився син.

У червні 2002 року подружжя розлучилося. Колишня дружина переїхала до Швейцарії та забрала сина з собою без згоди батька.

У вересні 2002 року заявник, керуючись нормами Гаазької конвенції, звернувся до компетентних органів Швейцарії з проханням посприяти у поверненні дитини.

У лютому 2003 року місцевий суд м. Пістої (Італія) визнав за заявником право опіки над сином.

У квітні 2003 року справу заявника розглянув Федеральний суд Швейцарії й постановив, що дитина має повернутися до Італії. У зв'язку з цим Е. Х. повернулася до Італії.

У травні 2003 року було проведено психологічне обстеження дитини. Відповідно до висновку за результатами такого обстеження одноосібним опікуном хлопчика варто було призначити його батька.

Заявник був проти участі колишньої дружини у вихованні сина. З метою забезпечення безперешкодного спілкування матері з дитиною

він орендував помешкання поблизу свого дому для колишньої дружини.

У грудні 2003 року заявник відпустив дитину для прогулянки з матір'ю. Однак Е. Х. не повернулася та переїхала із хлопчиком до Швейцарії.

У січні 2004 року заявник звернувся до місцевого суду у Швейцарії з позовом про повернення сина, вказуючи на порушення Гаазької конвенції. Наступного дня суд ухвалив рішення, відповідно до якого дитина має залишатись з матір'ю у Швейцарії до остаточного вирішення цього питання. Водночас питання про можливість побачень заявника із сином не розглядалось.

У січні 2004 року заявник звернувся до суду з обвинуваченням своєї колишньої дружини у викраденні дитини, стверджуючи про порушення нею ст. 220 Кримінального кодексу Швейцарії. Справу було розглянуто місцевим судом у Швейцарії. Колишню дружину визнано винною і зобов'язано сплатити штраф.

У квітні 2004 року заявник знову звернувся з обвинуваченням щодо колишньої дружини. Було порушено два провадження, однак згодом їх призупинили до вирішення судом питання про повернення дитини.

У квітні 2004 року швейцарський місцевий суд надав заявнику право на чотиригодинне побачення з дитиною один раз на тиждень, яке мало відбутися на нейтральній території.

У травні 2004 року швейцарський місцевий суд відмовив заявнику у задоволенні його заяви про повернення дитини до Італії, враховуючи заперечення дитини щодо повернення до цієї країни, також суд зробив висновок, що у дитини більш тісний зв'язку із матір'ю, ніж з батьком.

Заявник оскаржив це рішення. Високий суд, розглянувши скаргу заявника, постановив, що не пізніше 31 липня 2004 року дитину слід повернути до Італії.

Надалі адвокат Е. Х. повідомив заявника про те, що матір дитини відмовляється виконувати рішення про передачу дитини і не допустить контактів сина з батьком до винесення рішення Федеральним судом Швейцарії.

У серпні 2004 року опікунською наглядовою радою було складено висновок щодо обставин побачень батька з дитиною.

15 серпня 2004 року Е. Х. надіслала повідомлення слідчому, який займався відповідною кримінальною справою, про те, що вона готова прийти на допит. На допиті Е. Х. відмовилася повідомити місце знаходження дитини. Після його завершення слідчий дозволив Е. Х. безперешкодно піти.

Починаючи з вересня 2004 року і на момент розгляду справи компетентні органи продовжували вживати заходів, спрямованих на встановлення місця перебування колишньої дружини заявника та його сина.

У вересні 2004 року місцевий суд Італії ухвалив рішення про остаточне розлучення заявника та Е. Х. і визнав виключні права опіки за заявником, надавши матері хлопчика право регулярних побачень.

У жовтні 2004 року Федеральний суд Швейцарії відмовив Е. Х. у задоволенні її заяви.

На час ухвалення рішення ЄСПЛ місце перебування колишньої дружини заявника та його сина було невідомим.

ПРАВОВА ПОЗИЦІЯ ЄСПЛ

Суд дійшов висновку, що втручання у право заявника на повагу до його сімейного життя виявилось у конкретних рішеннях та процедурах, які мали місце після зникнення дитини і на які заявник скаржився. Такі рішення та процедури завадили заявнику здійснювати опіку над сином. До того ж втручанням у право заявника стало рішення місцевого суду Швейцарії (від 3 травня 2004 року) про відмову пану Б. у поверненні сина до Італії.

Необхідність застосування Гаазької конвенції до обставин справи обумовлювалася фактом неповернення дитини Е. Х. заявнику після побачення Е. Х. із сином, що відбулося у грудні 2003 року.

Суд висловив сумніви щодо правильності рішення місцевого суду Швейцарії, ухваленого у січні 2004 року, в якому стверджувалося, що до остаточного вирішення питання про повернення дитини до Італії хлопчик мав залишатися у Швейцарії. Таке рішення певною мірою схвалювало ситуацію, яка була породжена незаконними діями матері хлопчика, а саме недозволенним вивезенням сина до Швейцарії у червні 2002 року.

Суд висловив сумніви щодо обґрунтованості рішення місцевого суду Швейцарії розпочати нове повне дослідження обставин справи, пов'язаної із перебуванням дитини з матір'ю у Швейцарії. Адже рішення про повернення хлопчика до Італії було ухвалено Федеральним судом Швейцарії ще за 9 місяців до того — у квітні 2003 року.

Також Суд звернув увагу на той факт, що місцевий суд Швейцарії не визначив для заявника сприятливі умови його побачень з дитиною, які б могли гарантувати збереження родинних зв'язків між батьком та сином. Лише після особистого клопотання заявника суд встановив можливість регулярних побачень з дитиною періодичністю один раз на тиждень.

Суд звернув увагу на той факт, що рішення щодо повернення дитини до Італії було ухвалено тільки через чотири місяці після подання заявником відповідної заяви до суду. Така тривалість не відповідає вимозі пришвидшеного розгляду цієї категорії справ, встановленої у ст. 11 Гаазької конвенції.

Місцевий суд Швейцарії зрештою відмовив заявнику у задоволенні його заяви про повернення дитини до Італії, обґрунтовуючи відмову опором дитини щодо перспективи повернення до Італії. Однак у суду виникли певні застереження стосовно обставин, які призвели до висновку про небажання дитини повертатися з батьком. Суд вказав, що компетентні органи Швейцарії виявилися неспроможними виконати вчасно перші рішення про повернення дитини до Італії. А далі, під час чергового судового розгляду справи, ці органи не створили умов для нормальних контактів батька із сином, які б завадили виникненню негативних наслідків для їхніх стосунків. У зв'язку з цим Суд цілковито погодився з висновком Високого суду Швейцарії про те, що опір чотирирічного хлопчика перед перспективою повернення його до Італії природно пояснюється тривалим (упродовж кількох місяців) проживанням дитини тільки з матір'ю у Швейцарії.

ЄСПЛ зазначив, що від часу викрадення жінкою дитини до проведення її допиту у серпні 2004 року дії компетентних органів були повільними, а тому цілком несумісними із метою та завданнями Гаазької конвенції, які сформульовано у конкретних, визначених поняттях. Така пасивність органів спричинила цілковите розірвання контакту між батьком та сином упродовж майже двох років.

І, зважаючи на малий вік дитини, це розірвання зрештою призвело до відчуження хлопчика від заявника. Цю обставину аж ніяк не можна вважати такою, що відповідала інтересам дитини. Тому суд дійшов висновку, що право заявника на повагу до його сімейного життя не захищалося ефективним чином, як цього вимагає Європейська конвенція.

Мало місце порушення ст. 8 Європейської конвенції.

*Варто зауважити, що існуючі проблеми із виконанням рішень про повернення дітей у справах про міжнародне викрадення дітей в Україні були окреслені у рішенні ЄСПЛ у **справах «M.R. and D.R. v. Ukraine»** від 22.05.2018 р. (остаточне рішення від 22.08.2018 р.) (заява № 63551/13), **«Chabrowski v. Ukraine»** (рішення від 17.01.2013 р.; набуття статусу остаточного 17.04.2013 р.; заява № 61680/10).*

Справа «M. R. and D. R. v. Ukraine»

Громадяни Чехії М. Р. та його син Д. Р. 2 жовтня 2013 року подали до ЄСПЛ скаргу проти України у зв'язку з незабезпеченням органами влади України повернення Д. Р. (другого заявника) до М. Р. (першого заявника) (до Чеської Республіки).

У рішенні ЄСПЛ зазначає, що провадження за Гаазькою конвенцією було ініційоване у жовтні 2009 року, рішення суду першої інстанції було ухвалено у липні 2010 року, апеляційне провадження закінчилося у вересні 2010 року, після чого рішення про повернення дитини набрало законної сили та підлягало виконанню, за винятком періоду, який тривав менше одного місяця, з лютого по березень 2011 року, коли Верховний Суд України зупинив виконання рішення з метою забезпечення ефективного перегляду справи за касаційною скаргою матері. Відповідно судове провадження, за результатами якого було ухвалене остаточне рішення у справі, тривало приблизно один рік. Фактично цей період значно перевищив шеститижневий строк, рекомендований статтею 11 Гаазької конвенції, і не вбачається, що така тривалість провадження була об'єктивно обґрунтованою.

Хоча рішення про повернення дитини набрало законної сили 14 вересня 2010 року, виконавче провадження було відкрито лише 27 вересня 2010 року. Виконавець розпочав виконавче провадження, надавши Б. (матері Д. Р.) короткий строк для добровільного виконання рішення про повернення дитини. Під час виконавчого провадження органи влади не розглядали механізми добровільного виконання рішення про повернення дитини, наприклад, шляхом розробки комплексної стратегії виконання рішення. Ба більше, служби у справах дітей та сім'ї не були залучені до цього питання. Це значно зменшило можливість співпраці з тим із батьків, хто викрав дитину.

Органи влади зробили спробу застосування примусових заходів шляхом накладення на матір штрафів, проте існує сумнів щодо того, чи могли ці штрафні санкції, з огляду на невеликі розміри відповідних сум, мати будь-який примусовий ефект щодо забезпечення виконання рішення про повернення дитини.

Крім того, державний виконавець неодноразово звертався до судів із поданнями про оголошення матері та дитини у розшук та тимчасове влаштування дитини до дитячого закладу. Проте національні суди вважали ці подання необґрунтованими або непропорційними. Слід зазначити, що у відповідні судові засідання з'являлася матір, яка відкрито проживала за двома адресами, які були відомі органам влади. Протягом значного періоду часу другий заявник відвідував державну школу і не вбачається, що існували якісь труднощі у встановленні його місцезнаходження. У певний час національні суди дійшли висновку, що тимчасове влаштування дитини до дитячого закладу було неможливим за національним законодавством у справі заявників. Відповідно звернення державного виконавця з поданнями свідчили не лише про його бездіяльність, а й про відсутність узгодженості з іншими органами влади в цілях забезпечення належного виконання рішення про повернення дитини. Ці подання лише затягнули процес виконання.

Суд також зазначає, що виконання рішення про повернення дитини неодноразово зупинялося державним виконавцем та що такі постанови скасовувались як необґрунтовані. Ці недоліки вказують на відсутність узгодженого, комплексного та скоординованого підходу до виконавчого провадження, тривалість якого

на момент судового перегляду останньої постанови державного виконавця про закінчення виконавчого провадження перевищила чотири роки. Цей період виконання у поєднанні з попереднім періодом судових розглядів, за результатами яких було ухвалене рішення про повернення дитини, був явно необґрунтованим та не відповідав вимогам ст. 8 Європейської конвенції.

Уряд стверджував, що після 6 березня 2014 року було недоречно продовжувати виконання рішення про повернення дитини з огляду на рішення українських судів, що дитина має далі проживати зі своєю матір'ю. Беручи до уваги наведені принципи, відповідно до яких першочергова увага повинна приділятися найкращим інтересам дитини, суд визнає, що зміна відповідних обставин може, як виняток, виправдати невиконання остаточного рішення про повернення дитини. Суд зазначає, що з моменту вивезення другого заявника з Чеської Республіки у 2009 році він постійно проживав зі своєю матір'ю в Україні, окремо від першого заявника. Тому висновок, якого дійшли українські суди у 2014 році, що дитина добре пристосувалася до проживання в Україні, не був неочікуваним з огляду на значний період часу, який закінчився на той момент. Проте суд вважає, що відповідальність за сплив часу, який призвів до такого висновку, здебільшого несуть органи влади України, які не здійснили швидкого розгляду заяви про повернення дитини та не вжили належних заходів для виконання рішення про повернення дитини. Відповідно на момент ухвалення рішень суду, на які посилається Уряд, національні органи влади вже не забезпечили ефективного захисту права заявників на повагу до їхнього сімейного життя.

Суд вважає, що згадані недоліки у діях національних органів влади були здебільшого наслідком відсутності належних законодавчих та адміністративних механізмів. Наявні законодавчі та адміністративні механізми були недостатніми для прискорення добровільного дотримання домовленостей із залученням фахівців служби у справах дітей та сім'ї. Вони також не передбачали низки конкретних заходів, які могли бути вжиті відповідно до принципу пропорційності з метою забезпечення примусового виконання рішення про повернення дитини.

Зважаючи на вищевикладене, ЄСПЛ зробив висновок про наявність порушення ст. 8 Європейської конвенції.

Справа «Chabrowski v. Ukraine»

19 жовтня 2010 року громадянин Республіки Польща пан Х. (далі – заявник) звернувся до ЄСПЛ із заявою проти України у зв'язку з невиконанням органами державної виконавчої служби України рішення суду про повернення дитини до Республіки Польща.

ОБСТАВИНИ СПРАВИ

Заявник народився та проживає у м. Ченстохова, Республіка Польща.

30 січня 1997 року він одружився з М., громадянкою Республіки Польща. 20 червня 1997 року народилася їхня донька К.

У вересні 2008 року М. звернулася до окружного суду м. Ченстохова з позовом про розірвання шлюбу. У ході цього провадження 2 березня 2009 року суд виніс постанову, що забороняла К. залишати Республіку Польща. Проте в цей же день М. та К. виїхали з Республіки Польща до України. Вони оселилися у м. Івано-Франківську.

21 березня 2009 року заявник подав позов до своєї дружини з метою забезпечення повернення їхньої доньки до Республіки Польща відповідно до Гаазької конвенції.

1 грудня 2009 року Івано-Франківський міський суд відмовив у задоволенні позовних вимог заявника.

4 лютого 2010 року апеляційний суд Івано-Франківської області скасував рішення суду першої інстанції та зобов'язав повернути К. до Республіки Польща. В той же день було видано виконавчий лист.

27 липня 2011 року (після досягнення 14-річного віку) К. надіслала виконуючому обов'язки начальника служби у справах дітей Київської районної ради міста Сімферополь заяву, в якій вона згідно з частиною 3 статті 160 Сімейного кодексу України висловила своє бажання жити зі своєю матір'ю за адресою її бабусі у м. Сімферополі.

22 грудня 2011 року за допомогою Посольства Республіки Польща заявникові вдалося зустрітися з К., але вона відмовилася повертатися до Польщі. Як стверджує заявник, бажаючи діяти в інтересах своєї дитини і не бажаючи використовувати примус, він

звернувся з клопотанням про зупинення виконавчого провадження, оскільки К. висловила бажання повернутися до Республіки Польща на початку зимових канікул.

23 січня 2012 року заявник зустрівся зі своєю донькою у присутності Консула Республіки Польща. К. відмовилася повертатися до Республіки Польща разом зі своїм батьком, але погодилася відвідати його під час весняних канікул. У той же день державна виконавча служба повернула виконавчий лист заявникові на його вимогу, оскільки він та його донька домовилися спілкуватися за власним бажанням і К. погодилася відвідати його в Республіці Польща під час весняних і літніх канікул. У результаті цього виконавче провадження за рішенням суду від 4 лютого 2010 року було закрито.

16 березня 2012 року заявник звернувся із заявою про відновлення виконавчого провадження, оскільки дані раніше обіцянки не були виконані.

Органи державної виконавчої служби з моменту відкриття виконавчого провадження не здійснили дієвих та результативних заходів, спрямованих на виконання судового рішення, зокрема не спромоглися встановити фактичне місце проживання К. та М., хоча мали необхідну інформацію.

Як стверджував заявник, він неодноразово звертався до органів влади України через Міністерство юстиції Республіки Польща з метою пришвидшення виконавчого провадження і повідомляв їм про те, що він отримував повідомлення від М., в яких вона погрожувала йому та заявляла, що він ніколи не побачить їхню доньку знову. Органи влади України або не інформували його про спроби, що були зроблені для виконання, або робили це у такий короткий строк, що він не міг брати в них участь.

ПРАВОВА ПОЗИЦІЯ ЄСПЛ

ЄСПЛ дійшов висновку, що в цьому випадку мало місце порушення ст. 8 Європейської конвенції, оскільки тривале невиконання органами влади рішення про повернення дитини до Республіки Польща, спрямованого на возз'єднання батька з донькою, порушило право заявника на повагу до сімейного життя, передбачене ст. 8 Європейської конвенції.

Суд зазначив, що позитивний обов'язок держави за ст. 8 Європейської конвенції включає в себе право батьків на доступ до засобів, що дають їм можливість возз'єднатися з їхніми дітьми, та обов'язок національних органів вживати таких засобів. Проте такий обов'язок національних органів не є абсолютним, оскільки возз'єднання одного з батьків із дітьми, які певний час проживали разом з іншим із батьків, може не відбутися відразу, а може вимагати підготовчих заходів.

Будь-який обов'язок застосовувати примус у цій сфері повинен обмежуватися, оскільки повинні враховуватися інтереси та права і свободи усіх причетних, а конкретніше — слід чинити в найкращих інтересах дитини та з дотриманням її права за ст. 8 Європейської конвенції.

Якщо контакти з одним із батьків можуть виявитися такими, що загрожують цим інтересам або порушують ці права, саме національні органи забезпечують справедливий баланс між ними.

Розглядаючи питання про те, чи становило невиконання рішення суду недотримання права заявника на повагу до сімейного життя, суд повинен забезпечувати справедливий баланс між інтересами усіх причетних осіб та загальним інтересом забезпечення дотримання верховенства права.

У справах цього типу адекватність заходу визначається швидкістю його виконання, оскільки вплив часу може мати невірні наслідки для взаємовідносин між дитиною та одним із батьків, який не живе з нею.

Суд зазначає, що судам України знадобився майже рік для того, щоб ухвалити рішення про повернення К. до Республіки Польща, і майже два роки для того, щоб провести першу практично успішну спробу виконання судового рішення від 4 лютого 2010 року, яким було зобов'язано повернути її.

Суд погодився з тим, що дії М. та її родичів перешкоджали виконавчому провадженню, утім слід зазначити, що М. та К. проживали в Україні доволі відкрито. К. відвідувала державну середню школу та перебувала на амбулаторному лікуванні у державній лікарні, а її мати М. контактувала з національними органами влади.

За цих обставин неможливо стверджувати, що завдання державної виконавчої служби відслідкувати їхнє місцезнаходження

та принаймні встановити контакт К. з її батьком було неможливо виконати.

Заходи, вжиті національними органами влади, виявилися формальними та нескоординованими.

Санкції, передбачені національним законодавством за перешкоджання виконавчому провадженню, сформульовані надто узагальнено, а можливість застосування до М. штрафу за невиконання судового рішення не розглядалася державною виконавчою службою. Але, навіть незважаючи на це, його застосування напевно було б марним, доки не можна було ефективно встановити місцезнаходження М. та зв'язатися з нею.

Якщо, як стверджував Уряд, компетенція державної виконавчої служби обмежувалась лише діями, що були фактично виконані нею у цій справі, заявнику не можна дорікати у тому, що він не оскаржив ці дії до суду. Крім того, Уряд ані показав, в який спосіб подальші судові позови заявника могли пришвидшити виконавче провадження, ані навів жодних прикладів з національної практики, що застосовувалась з цією метою у будь-яких справах з викрадення дітей. Тому суд відхилив заперечення Уряду щодо прийнятності заяви.

Суд дійшов висновку, що передбачені національним законодавством дії не були достатніми для державної виконавчої служби України за проблемних обставин виконання судового рішення, а в цій справі відсутність ефективності виконання призвела до серйозного розриву сімейних зв'язків між заявником та його донькою.

Відповідно було порушення ст. 8 Європейської конвенції.

Цікавою, з точки зору практики та проблематики виконання рішень про повернення дітей, є **справа «Rihau v. Lithuania»** (рішення від 14.01.2020 р.; набуття статусу остаточного — 14.04.2020 р.; заява № 10926/09).

Справа «Rihau v. Lithuania»

Громадянин Німеччини пан. Р та його дочка Л., громадянка Німеччини та Литви, звернулися до ЄСПЛ зі скаргою проти Литви

щодо затягування процедури розгляду справи про повернення дитини, виконання рішення суду та наявності політичного впливу у справі.

ОБСТАВИНИ СПРАВИ

У 2006 році І. Р. (колишня дружина заявника, громадянка Литви) відвезла дочку на свою Батьківщину на відпочинок, але не повернулася через два тижні, не виконавши свою обіцянку.

Заявник звернувся до суду в Німеччині та отримав одноособову опіку над дочкою, рішенням суду також було зобов'язано І. Р. повернути дочку заявнику.

У 2007 році суд Німеччини виніс рішення про розлучення заявника з І. Р. та надав заявнику опіку над дитиною.

У жовтні 2006 року заявник звернувся до суду першої інстанції в Литві з вимогою про повернення дитини, посилаючись на положення Гаазької конвенції та Постанови ЄС № 2201/2003 (Brussels II bis Regulation) про юрисдикцію та визнання і виконання судових рішень у шлюбно-сімейних справах, а також у справах про відповідальність батьків.

Суд першої інстанції відмовив йому у задоволенні вимог. Заявник подав апеляційну скаргу, яка була задоволена: рішення суду першої інстанції скасовано і постановлено рішення на користь Р., яке не підлягало оскарженню.

Зазначена справа набула розголосу серед литовських ЗМІ та привернула увагу політиків, які критикували ідею повернення дитини до Німеччини і стверджували, що органи влади не спроможні захищати права матері — громадянки Литви.

Надалі мали місце декілька проваджень у Литві, в ході яких І. Р. та Генеральний прокурор мали на меті поновити провадження у справі про повернення дитини.

У жовтні 2007 року Голова Верховного суду ухвалив рішення про зупинення виконання рішення Апеляційного суду, ухваленого в березні 2007 року.

У квітні 2008 року Верховний суд також направив запит стосовно попереднього висновку до Суду ЄС (the Court of Justice of the European Union) щодо різних аспектів Постанови ЄС № 2201/2003 (Brussels II bis Regulation). Суд ЄС вказав: якщо німецькі суди

видали чинне рішення про повернення дитини, то відповідно до зазначеної Постанови ЄС литовські суди мали б його виконати.

У серпні 2008 року Верховний суд відмовив у задоволенні клопотання Генерального прокурора та І. Р. про перегляд цивільного провадження та відхилив подану І. Р. апеляцію з питань права, посилаючись в обох рішеннях на попередній висновок Суду ЄС.

У зв'язку із затримками у виконанні рішення про повернення дитини заявник у жовтні 2008 року забрав доньку з центру з догляду за дітьми в Литві та поїхав до Латвії, де був ненадовго затриманий в аеропорту Риги, після чого йому дозволили повернутися до Німеччини. Проти заявника було порушено кримінальне провадження за фактом викрадення в Литві, проте прокуратура припинила це провадження в листопаді 2009 року.

ПРАВОВА ПОЗИЦІЯ ЄСПЛ

Рішення Апеляційного суду Литви про задоволення заяви заявника на повернення його дочки, було винесене в березні 2007 року, тобто через п'ять місяців після подання відповідної заяви.

Хоча час, витрачений на розгляд провадження, перевищував строк у шість тижнів, передбачений положеннями Гаазької конвенції, ЄСПЛ визнав, що перед судами постали суперечливі вимоги: діяти швидко, оскільки дитина утримувалася матір'ю в Литві незаконно, також вони повинні були розглянути заяву матері про можливе заподіяння шкоди дитині у разі повернення до заявника.

Тому в цьому випадку не було порушення вимог ст. 8 Європейської конвенції.

ЄСПЛ також розглянув твердження заявника про те, що політики, які були представниками і законодавчої, і виконавчої влади, намагалися вплинути на процес прийняття рішення.

ЄСПЛ зробив висновок про посилення публічного, політичного та інституційного тиску після початку процедури виконання рішення про повернення дитини судовим виконавцем.

Суд висловив своє занепокоєння через узгодженні зусилля залишити дитину в Литві, шляхом відкритого висловлювання членами Парламенту сумнівів щодо законності судових рішень, а також висловлення підтримки Міністром юстиції сподівань матері на відновлення проваджень. Крім того, чинився тиск на судового виконавця

та служби у справах дітей змінити їхню думку про те, що повернення дитини до Німеччини відповідає її найкращим інтересам.

Ба більше, були внесені зміни до Литовського закону з метою отримання дитиною подружжя громадянства всупереч аргументу заявника, що відповідно до рішення Німецького суду тільки він може вирішувати питання про громадянство дочки.

ЄСПЛ зробив висновок, що органи влади Литви не забезпечили справедливий процес прийняття рішень під час виконання рішення про повернення дитини.

Суд також взяв до уваги особисте втручання голови Верховного Суду у справу, а надалі і в провадження в Верховному Суді, яке було призупинене до винесення Європейським Судом попереднього висновку. Це було, незважаючи на те, що відповідно до литовського законодавства відновлення провадження у справах про повернення дітей відповідно до Гаазької конвенції є неможливим.

Такі процесуальні зловживання повною мірою призвели до нехтування цілями Гаазької конвенції, Постанови ЄС та ст. 8 Європейської конвенції. До того ж, як заявник вдався до «незапланованого» повернення дитини до Німеччини, йому довелося чекати на виконання рішення протягом тривалого часу, крім того, він остерігався подальших затримок з поверненням через заперечення матері.

ЄСПЛ зробив висновок, що мало місце порушення статті 8 Європейської конвенції у зв'язку із тим, що литовські органи влади не забезпечили справедливого процесу в частині виконання рішення про повернення дитини, а витрачений час для прийняття остаточного рішення литовською владою не відповідав невідкладному характерові справи заявників.

Варто зазначити, що в розділі Child Abduction Section на сайті Гаазької конференції з міжнародного приватного права за посиланням: URL : www.hcch.net/en/instruments/conventions/specialised-sections/child-abduction, розміщена база даних ІНКАДАТ (INCADAT), де можна знайти інформацію про рішення національних судів, винесені в договірних державах на підставі Гаазької конвенції, а також практику ЄСПЛ у цій категорії справ.

РОЗДІЛ 10.

ПОЗАСУДОВІ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ У ВИПАДКАХ МІЖНАРОДНОГО ВИКРАДЕННЯ ДІТЕЙ. МОЖЛИВОСТІ ТА СПЕЦИФІКА МЕДІАЦІЇ У СИТУАЦІЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ З МІЖНАРОДНИМ ВИКРАДЕННЯМ ДІТЕЙ

Важко переоцінити роль і можливості медіації як позасудового способу вирішення спорів у випадках міжнародного викрадення дітей. Цей вид сімейних спорів ускладнений культурними відмінностями між батьками і супроводжується фактичним переміщенням дитини одним з батьків з однієї країни до іншої, внаслідок чого один з батьків позбавляється можливості піклуватися про дитину, брати активну участь у її житті, спілкуватися з дитиною, а тому такий спір характеризується високим рівнем ескалації конфлікту.

Крім того, хоч сама Гаазька конвенція 1980 року покликана лише відновити *status quo* і сприяти поверненню дитини у звичне їй середовище звичайного місця проживання (для подальшого вирішення уповноваженими адміністративними чи судовими органами питання про порядок участі батьків у вихованні), перед медіацією у такій категорії справ часто стоїть більш глобальне завдання — вирішення спору між батьками про участь у вихованні дитини «по суті».

Це пояснюється тим, що рівень конфлікту між батьками і втрата ними взаємної довіри надзвичайно підсилюються фактом скоєння одним з батьків міжнародного викрадення дитини. Тому відновлення довіри і співпраці між ними неможливе лише у вузьких рамках правового регулювання Гаазької конвенції 1980 року і від процедури мирного вирішення спору батьки очікують вирішення усіх суперечностей щодо участі у вихованні дитини.

У ЧОМУ ПЕРЕВАГИ МЕДІАЦІЇ У СПРАВАХ ПРО МІЖНАРОДНЕ ВИКРАДЕННЯ ДИТИНИ?

Мирне вирішення спорів є особливо актуальним щодо спорів, які стосуються дітей, народжених у міжнародних (інтернаціональних) шлюбах, оскільки сторонам конфлікту зазвичай потрібно буде співпрацювати постійно один з одним з урахуванням проживання у різних державах, оскільки батьки у таких шлюбах часто мають різне культурне походження і погляди на виховання дитини та її найкращі інтереси. Лише гнучкість, яка характерна для мирного вирішення спорів, здатна врахувати і найкращим чином забезпечити (врегулювати) вищеперелічені особливості.

Узгоджені рішення сторін, а не судових чи адміністративних органів, є більш життєздатними, мають більше шансів на успіх, оскільки вони прийняті самими сторонами конфлікту і, швидше за все, будуть ними дотримуватися. Домовленості батьків створюють більш прийнятні для них самих і менш конфліктні умови для здійснення ними обома прав піклування та спілкування з дитиною, яка була незаконно переміщена або утримується одним з батьків у іншій державі, і тому об'єктивно відповідають інтересам дитини. У будь-якому випадку, узгоджені рішення є вигідними для сторін. Кожна з них може вплинути на результат і взяти участь в пошуку рішення, яке буде визнано справедливим для обох учасників конфлікту. Вирішення спорів за взаємною згодою дозволяє уникати сприйняття однієї сторони як «переможця», а іншої — як «переможеного»¹.

ОСОБЛИВОСТІ МЕДІАЦІЇ У СПРАВАХ ПРО МІЖНАРОДНЕ ВИКРАДЕННЯ ДІТЕЙ

Між «національною» сімейною медіацією та міжнародною сімейною медіацією існують суттєві відмінності. Медіація в міжнародних сімейних спорах є складнішою і вимагає від медіаторів додаткової підготовки, оскільки медіаторам необхідно враховувати співвідношення двох різних правових систем, різних культур і мов. У той же час зростає ризик неуспішності медіації, пов'язаний з недовірою сторін до угоди, досягнутої в ході медіації, у зв'язку з тим, що ця

¹ Пункт 33 Посібника із застосування Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей «Медіація».

угода може суперечити праву або не матиме юридичної сили в одній із двох (чи більше) дотичних правових систем.

У справах про міжнародне викрадення дітей час є критичним і вирішальним фактором. Гаазька конвенція 1980 року створена і спрямована на те, щоб забезпечити негайне повернення дитини до країни її постійного проживання, для цього всі залучені мають вживати найшвидші процедури, а тому і медіація у цій категорії справ повинна враховувати терміновість і невідкладність спору.

У деяких державах медіація у сімейних спорах є обов'язковою. Тому в транскордонних сімейних спорах сторони йдуть на медіацію також (деякі штати США). У деяких інших державах, які є сторонами — учасницями Конвенції (Німеччина, Нідерланди, Бельгія, Франція, Російська Федерація), у справах, що надходять на підставі Гаазької конвенції, сторонам пропонується спробувати процедуру медіації з метою мирного вирішення питання.

Як правило, у державах-учасницях практикується проведення медіації до початку судових процедур або відразу після відкриття провадження у справі, так, зокрема, за ініціативою судді на попереднє засідання запрошують сторони та медіатора. Медіатор інформує сторін конфлікту про перспективи та переваги медіації. Якщо сторони погоджуються на медіацію, суддя встановлює на це певний термін. Призначається наступна дата судового засідання, на яку за результатами проведеної медіації має бути подано проект мирової угоди. Якщо за результатами проведеної медіації сторони не дійдуть ніякої згоди, суддя продовжує розгляд справи. Оскільки відповідно до Конвенції на винесення рішення у судді є 6 тижнів (ст. 11 Конвенції), то суддя дуже чітко слідкує за тим, щоб сторони «не затягували» розгляд справи.

Очевидно, що у справах про викрадення час грає на руку тому з батьків, хто викрав або здійснює незаконне утримування дитини: чим довше дитина залишається в країні викрадача / утримувача без дозволу і без контакту з іншим з батьків, тим важче буде відновити відносини між ними. Це є порушенням права дитини на постійне піклування та контакт з обома батьками.

Враховуючи терміновість, медіатори та організації, що пропонують послуги медіації в міжнародних справах про викрадення дітей, повинні тісно співпрацювати з державними та судовими органами (зокрема, центральними органами; в Україні це Міністерство

юстиції України) на організаційному рівні, щоб забезпечити швидке та ефективне вирішення спорів про міжнародне викрадення дітей.

Крім того, зважаючи на стислі строки, на такій медіації рекомендовано сприяти сторонам досягти домовленості щодо основного питання — повернення дитини в державу постійного проживання (чи неповернення — в залежності від зміни вектору інтересів сторін), повідомити про це суд та центральний орган, а потім продовжити медіацію, спрямовану на вирішення питань «по суті».

Окрім дуже стислих строків медіації у справах про міжнародне викрадення дітей, медіаторам необхідно враховувати зв'язок справи з більш ніж однією правовою системою. Щоб прийти до взаємоприйняттого для сторін рішення, яке матиме юридичну силу, важливо враховувати закони щонайменше двох пов'язаних зі справою правових систем — як національне законодавство кількох держав, так і норми міжнародного права, які застосовується в цій справі.

ЗАЛУЧЕННЯ АДВОКАТІВ

Чому у сімейних спорах, ускладнених іноземним елементом, а особливо у справах про міжнародне викрадення дітей, важливо отримати вичерпну юридичну консультацію? По-перше, тому що зміст угоди, досягнутої за допомогою медіації, має бути сумісним з вимогами сімейного законодавства двох або більше держав. По-друге, тому що медіаційному договору необхідно надати юридичну силу (визнати) в двох або більше правових системах.

Крім того, хоча Гаазька конвенція 1980 року стосується тільки цивільних аспектів міжнародного викрадення дітей, фактичне кримінальне переслідування або навіть така погроза щодо викрадача в країні постійного проживання може вплинути на процедури повернення дитини. Так, той з батьків, хто вчинив викрадення або здійснює утримування дитини, може підлягати кримінальному переслідуванню, бути звинувачений судовими органами у викраденні дитини, неявці в суд, підробці документів тощо. Очевидно, що у такому випадку шанси на досягнення домовленості між батьками та мирне врегулювання спору є мізерними. Тому загрозу кримінального переслідування слід розглядати як причину сторонам сідати за стіл переговорів, адже якщо вони досягнуть домовленості про добровільне повернення, то сторона викрадача має мати впевненість,

що її (його) не арештують після повернення в країну постійного проживання дитини.

Таким чином, за допомогою залучення адвокатів обох учасників медіації можливо досягнути врахування їхніх прав, інтересів та забезпечити допустимість виконання медіаційної угоди у відповідних юрисдикціях.

КВАЛІФІКАЦІЯ І ВИБІР МЕДІАТОРА У СПОРАХ ПРО МІЖНАРОДНЕ ВИКРАДЕННЯ ДІТЕЙ

До підготовки і кваліфікації медіатора, який працює у сфері міжнародних сімейних спорів, висуваються надзвичайно високі вимоги та стандарти:

Ко-медіація. У зв'язку зі складністю та емоційним насиченням міжнародного сімейного спору взагалі і викрадення дитини зокрема, медіатори у даній категорії справ працюють у парах так званих ко-медіаторів. Спеціалізовані іноземні організації рекомендують залучати медіаторів різних професій, наприклад, юрист і педагог, чи юрист і психолог, а також медіаторів різної статі (чоловік і жінка).

Високий рівень володіння іноземними мовами (не нижче рівня B2). Як правило, батьки спілкуються між собою однією мовою, яка може бути іноземною для одного або обох з них. У першому випадку це може бути будь-яка мова, державна у країні походження одного з батьків, а у другому — це, як правило, англійська мова, яка не є рідною для жодного з батьків. Усі учасники процедури медіації повинні дійти згоди до початку медіації щодо мови, якою буде проводитися медіація. У кращому випадку медіатори повинні досконало володіти мовами, рідними для кожного з батьків, або, наприклад, один ко-медіатор володіє рідною мовою батька, а інший — рідною мовою матері. Водночас, якщо медіація проводиться третьою мовою (як правило, англійською), сторони мають впевненість у тому, що у випадку складнощів із поясненнями вони можуть звернутися до одного з медіаторів рідною для нього/неї мовою.

Розуміння культурних особливостей країн походження учасників медіації. Як і у випадку володіння іноземними мовами, описаному вище, медіаторам у цій категорії справ потрібно мати досвід проживання/навчання (в ідеалі) або розуміння (спеціальна

підготовка) особливостей культури та релігії країн, з яких походять батьки, між якими є міжнародний сімейний спір. Без таких знань медіаторам важче зрозуміти справжні потреби батьків, які дуже часто зумовлені культурними чи релігійними особливостями їхнього виховання.

Проходження спеціального навчання/стажування медіаторами.

З огляду на особливу природу міжнародних спорів про викрадення дітей, до їхнього врегулювання допускаються тільки висококваліфіковані сімейні медіатори, для яких бажано мати досвід практичної роботи по вирішенню транскордонних сімейних конфліктів. Навчання особливостям міжнародної сімейної медіації та стажування медіаторів проводиться у спеціалізованих міжнародних центрах, наприклад, найвідоміший в Європі – Міжнародний центр медіації у сімейних конфліктах та справах про викрадення дітей (**MiKK e.V. International Mediation Centre for Family Conflict and Child Abduction**) у м. Берлін, Німеччина.

Враховуючи досить жорсткі критерії до спеціальності медіації у сфері міжнародного сімейного права взагалі та у справах про міжнародне викрадення дітей зокрема, рекомендацією Гаазької конференції з міжнародного приватного права, як розробника Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, для держав – учасниць Гаазької конвенції 1980 року є створення на національному та наднаціональному рівнях публічно доступних реєстрів сімейних медіаторів, які практикують у вищевказаній категорії справ. За допомогою такого реєстру можна обрати медіатора, ознайомившись з інформацією про його/її освіту, спеціалізацію, володіння мовами, досвід роботи та міжкультурні компетенції. Логічно також пропонується ведення такого реєстру медіаторів Центральним органом держави в розумінні Гаазької конвенції 1980 року¹.

Наразі в Україні не існує єдиного національного органу реєстрації осіб, які надають послуги медіації чи асоціації, членство у якій є обов'язковим для усіх практикуючих медіаторів. Тому пошук медіатора, як правило, зводиться до звернення до медіаторів за рекомендацією або об'єднань медіаторів чи організацій, що надають послуги з навчання медіації та організації проведення медіацій. Саме такий підхід пропонується закріпити в законі розробниками проекту

¹ Пункт 321 Посібника із застосування Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей «Медіація».

закону України «Про медіацію» № 3504, поданого до Верховної Ради України 19 травня 2020 року.

Такий підхід є не зовсім вдалим з точки зору зручності пошуку для батьків-іноземців, яким може бути складно розібратися з масивом інформації на просторах Інтернету, яка пропонується різними об'єднаннями чи організаціями медіаторів, які працюють в Україні. Простішим видається звернення іноземців і українських громадян до Міністерства юстиції України, як Центрального органу в розумінні Гаазької конвенції 1980 року, за рекомендацією щодо ознайомлення з реєстром відповідних кваліфікованих медіаторів.

Отже, медіація у справах про міжнародне викрадення дітей є дієвим та швидким позасудовим способом вирішення спорів, який дозволяє сторонам конфлікту, за посередництвом кваліфікованого спеціаліста — медіатора, вирішити власний спір, не вдаючись до тривалих судових процедур.

Національна асоціація адвокатів України (НААУ)

НААУ є всеукраїнською недержавною некомерційною неприбутковою професійною організацією, яка об'єднує всіх адвокатів України з метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування, створена на засадах професійної належності для сприяння розвитку та зміцнення інституту адвокатури в Україні, підвищення рівня правової допомоги, що надається адвокатами, ролі та авторитету адвокатури в суспільстві.

URL: www.unba.org.ua/

Центр сімейно-правових досліджень (ЦСПД)

ЦСПД є громадською організацією, члени якої здійснюють аналіз існуючих проблем сімейних правовідносин та розробляють і впроваджують найрізноманітніші проекти, спрямовані на їх вирішення, а також здійснюють дослідження у сфері сімейного права та проводять навчальну та наукову діяльність задля розвитку сімейних правовідносин на основі кращих європейських і світових практик.

URL: www.familylawstudies.org.ua/uk/

Вища школа адвокатури Національної асоціації адвокатів України (ВША НААУ)

Вища школа адвокатури, заснована при Національній асоціації адвокатів України, є акредитованим суб'єктом, що здійснює організацію і проведення заходів з підвищення кваліфікації для адвокатів.

URL: www.hsa.org.ua/

Методичні рекомендації

Ганна Гаро
Ольга Зозуля
Ольга Поєдинок
Світлана Савицька
Анна Ющак
Оксана Бобак
Ірина Попіка
Тетяна Власенко
Вікторія Гапоненко

СПОРИ ПРО МІЖНАРОДНЕ ВИКРАДЕННЯ ДІТЕЙ

Редактор *М. Ковтун*
Коректори *О. Замазій, Л. Півкач*
Набір *М. Сова*
Комп'ютерна верстка *Є. Буданцев*

Підписано до друку 20.01.2021. Формат 60x84^{1/16}.
Ум. друк. арк. 8.37.
Друк офсетний. Тираж 10 000 прим. Зам. № ????.

ТОВ «ФАКТОР-МЕДІА»,
вул. Сумська, 106а, м. Харків, 61002.
Тел. (057) 76-500-76.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої
справи до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
від 15.04.2011 р., серія ДК № 4047.

Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом
у друкарні «Фактор-Друк»:
вул. Сараговська, 51, м. Харків, 61030.
Тел. (057) 717-53-55.

